

19 (4) 2017

WYDAWCA:

WYŻSZA SZKOŁA MENEDŻERSKA W WARSZAWIE
WARSAW MANAGEMENT UNIVERSITYINDEKSOWANE NA LIŚCIE CZASOPISM PUNKTOWANYCH MNiSW (5 PKT.)
INDEXED IN MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION INDEX (5 PTS.)

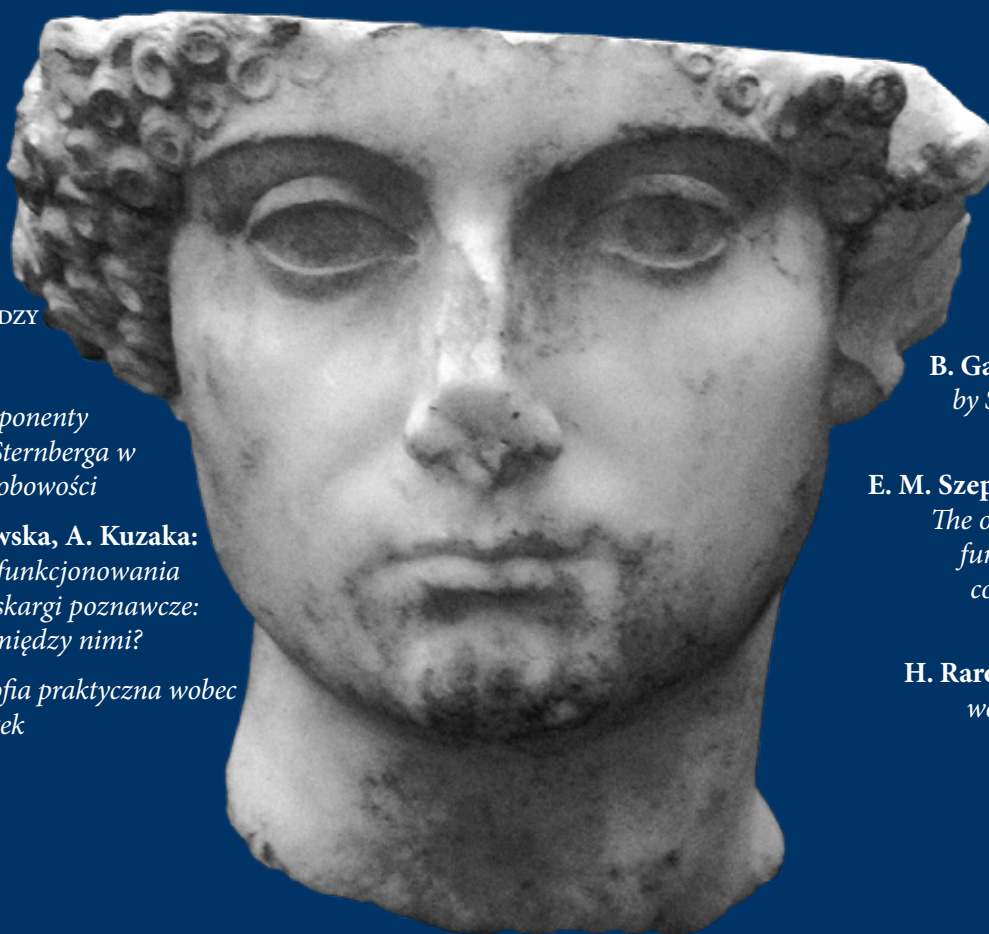
interdyscyplinarne pismo z zakresu nauk społecznych, zawierające artykuły odzwierciedlające procesy społeczne, gospodarcze i polityczne, zachodzące w Polsce, w Europie i na świecie

STUDIA Społeczne

SOCIAL Studies

W NUMERZE MIĘDZY
INNymi:**B. Gawda:** *Komponenty miłości według Sternberga w zaburzeniach osobowości***E. M. Szepietowska, A. Kuzaka:** *Ogólny poziom funkcjonowania poznawczego a skargi poznawcze: jakie są relacje między nimi?***H. Rarot:** *Filozofia praktyczna wobec życiowych porażek*

IN THIS ISSUE:

B. Gawda: *Love components by Sternberg in personality disorders***E. M. Szepietowska, A. Kuzaka:** *The overall level of cognitive functioning and cognitive complaints: what are the relations?***H. Rarot:** *Filozofia praktyczna wobec życiowych porażek*

ISSN 2081-0008
e-ISSN 2449-9714

STUDIA | SOCIAL Społeczne | Studies

Wydawca: Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie
Adres Redakcji i Wydawcy: Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie
ul. Kawęczyńska 36, 03-772 Warszawa, wsm.warszawa.pl

Redaktor Naczelny / Editor-in-Chief:

doc. dr Kiejstut R. Szymański

Sekretarz Redakcji / Managing Editor:

dr Aleksandra Chyc

Redaktor numeru / Guest Editor:

dr Magdalena Łuzniak-Piecha

Redaktorzy tematyczni / Section Editors:

dr Krystyna Teresa Panas

dr Krzysztof Szlubowski

Redaktor statystyczny / Statistical Editor:

dr hab. Ewa Frątczak

Redaktorzy językowi / Language Editors:

język angielski / English: Eric Banks (native speaker), Marta Dawidziuk, język rosyjski / Russian: Jadwiga Piłat, język słowacki / Slovak language: Andrea Gieciová-Ľusová (native speaker).

Redaktor techniczny / Technical editor: Wiesław Marszał

Opracowanie graficzne, skład i łamanie / DTP:

Wydawnictwo WSM

Grafiki oraz zdjęcia zgodne z / All images in accordance with:

Wersja pierwotna (referencyjna) czasopisma to wersja drukowana. / The original (reference) version of the journal is printed.

„STUDIA SPOŁECZNE” – KWARTALNIK Z ZAKRESU NAUK SPOŁECZNYCH, ZAWIERAJĄ ARTYKUŁY ODZWIERCIEDLAJĄCE PROCESY SPOŁECZNE, GOSPODARCZE I POLITYCZNE, ZACHODZĄCE W POLSCE, W EUROPIE I NA ŚWIECIE / “SOCIAL STUDIES” - QUARTERLY SCIENTIFIC MAGAZINE PUBLISHING ARTICLES ON SOCIAL, ECONOMIC, AND POLITICAL PROCESSES IN POLAND, EUROPE AND THE WHOLE WORLD

Wszystkie nadsyłane artykuły naukowe są recenzowane. Procedura recenzowania artykułów, zaporą ghostwriting oraz zasady przygotowywania tekstów i instrukcje dla autorów znajdują się na stronie internetowej czasopisma / All articles are peer reviewed. The procedure for reviewing articles, and the Guide for Authors can be found on the website of the journal

Korekta artykułów zamieszczanych w czasopiśmie wykonywana jest przez Autorów periodyku / Proofreading by authors.

Drukowane w Polsce / Printed in Poland — Nakład / Circulation: 500

Rada Naukowa / Editorial Board:

Przewodniczący / Chairman:

prof. zw. dr hab. Henryk Stańczyk (Polska / Poland)

Członkowie / Members:

prof. PhDr. Viera Bacova, PhD., DrSc. (Słowacja / Slovakia), prof. dr hab. inż. Ján Bajtoš (Słowacja / Slovakia), prof. dr hab. Alexander J. Belohlavek, dr h.c. (Czechy / Czech Republic), prof. dr hab. Ewgenii Bobosow (Białoruś / Belarus), prof. dr Stanisław Dawidziuk (Polska / Poland), prof. ThDr. Josef Dolista, CSc. (Czechy / Czech Republic), prof. PhDr. Rudolf Dupkala, CSc. (Słowacja / Slovakia), prof. dr hab. Piotr Dutkiewicz (Kanada / Canada), prof. Devin Fore, PhD. (USA), prof. dr hab. Iurii Frytskyi (Ukraina / Ukraine), prof. dr Otar Gerzmava (Gruzja / Georgia), PhDr. Marta Gluchman, PhD. (Słowacja / Slovakia), prof. Wasilij Pietrowicz Griszczenko (Federacja Rosyjska / Russia), prof. Ing. dr Renáta Hótová (Czechy / Czech Republic), prof. dr hab. Lech Jaczynowski (Polska / Poland), prof. dr hab. Bohdan Jałowiecki (Polska / Poland), prof. dr hab. Hassan Jamsheer (Polska / Poland), doc. PhDr. Nadežda Krajčova PhD. (Słowacja / Slovakia), prof. MUDr. Vladimír Krčmery, PhD, DrSc., dr h.c. Mult. (Słowacja / Slovakia), dr Izabella Kust (Polska / Poland), prof. dr Otwin Marenin (USA), JUDr. Maria Marinicova, PhD. (Słowacja / Slovakia), prof. dr hab. John McGraw (Kanada / Canada), prof. dr hab. Nella Nyczkało (Ukraina / Ukraine), prof. dr hab. dr h.c. Hans Joachim Schneider (Niemcy / Germany), Bp prof. ThDr. PhDr. Stanislav Stolarik PhD. (Słowacja / Slovakia), prof. dr hab. Maria Szyszkowska (Polska / Poland), prof. dr hab. Peter Vojcik (Słowacja / Slovakia), prof. dr hab. Minoru Yokoyama (Japonia / Japan).

ZA PUBLIKACJĘ W „STUDIACH SPOŁECZNYCH” (ZGODNIE Z WYKAZEM CZASOPISM NAUKOWYCH MNiSW, CZĘŚĆ B, POZYCJA NR 2195), AUTORZY WPISUJĄ DO DOROBKU NAUKOWEGO 5 PKT. / AUTHORS OF “SOCIAL STUDIES” RECEIVE 5 POINTS (ACCORDING TO POLISH MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION)

© Copyright by Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie
(Warsaw Management University)

Żaden fragment tej publikacji nie może być reprodukowany, umieszczany w systemach przechowywania informacji lub przekazywany w jakiegokolwiek formie – elektronicznej, mechanicznej, fotokopii czy innych reprodukcji – bez zgody posiadacza praw autorskich. / All rights reserved by Warsaw Management University. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

19(4) 2017

SPIS TREŚCI / CONTENTS

Od Redakcji 3

ROZPRAWY

- Komponenty miłości według Sternberga w zaburzeniach osobowości / Love components by Sternberg in personality disorders** 5
- BARBARA GAWDA
-
- Ogólny poziom funkcjonowania poznawczego a skargi poznawcze: jakie są relacje między nimi? / The overall level of cognitive functioning and cognitive complaints: what are the relations?** 13
- EWA MAŁGORZATA SZEPIETOWSKA
ANNA KUZAKA
-
- Filozofia praktyczna wobec życiowych porażek / Practical philosophy regarding to life fails** 21
- HALINA RAROT
-

ARTYKUŁY

- Relacje pamięci prospektywnej i funkcji wykonawczych – przegląd koncepcji teoretycznych i wyników badań / Relations between prospective memory and executive functions – a review of concepts and empirical findings** 31
- KATARZYNA BOCHYŃSKA
-
- Teoria Umysłu u osób dorosłych / Theory of Mind in adults** 37
- EWELINA PEREHUDKA
-
- Bezdomni wobec służb i instytucji wsparcia (wprowadzenie do zagadnień rezyliencji osób bezdomnych) / Opinion of homeless to suport and institutions (introduction to rezilience of homelless)** 45
- ROLAND ŁUKASIEWICZ
-
- Płeć a subiektywna ocena własnej pamięci / Sex and the subjective assessment of own memory** 53
- EWA MAŁGORZATA SZEPIETOWSKA
-
- Pedagogika XXI wieku i inne nauki społeczne, wobec współczesnych, fundamentalnych oraz generalnych wyzwań / Pedagogy of the 21st century and other social sciences, with regard to contemporary, fundamental and general challenges** 61
- WOJCIECH POMYKAŁO
-

Spis treści (cd.) / Contents (cont.)

OPINIE, BADANIA, POLEMIKI, DYSKUSJE

ZDZISŁAW SIROJC	Problemy zatrudnienia absolwentów wyższych uczelni na regionalnym rynku pracy – rezultaty badania studentów polskich i rosyjskich / Problems of employment of university graduates in the regional labour market – results of a surveys of Polish and Russian students	69
ROLAND ADAM ŁUKASIEWICZ MAGDALENA EWA NOWAK	Badania – Efekty studiów i plany na przyszłość studentów magisterskich studiów uzupełniających Wyższej Szkoły Menedżerskiej / Research – Studies effects and life plans for future made by students of subsidiary masters studies on WSM	89

KRONIKA NAUKOWYCH WYDARZEŃ

	Spis autorów / List of authors	103

OD REDAKCJI, SZANOWNI PAŃSTWO,

Z ogromną przyjemnością przekazujemy naszym Czytelnikom numer „Studiów Społecznych” stworzony przy współpracy naukowców reprezentujących Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej z Lublina oraz Politechnikę Lubelską. Gościmy także reprezentantów wiodących warszawskich uczelni – Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu SWPS i Collegium Civitas. Na naszych łamach prezentujemy tekst otwierający współpracę „Studiów...” i uczelni londyńskiej – Polish University Abroad (Polski Uniwersytet Na Obczyźnie – PUNO). Interesujące teksty przekazali także pracownicy Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie.

Profesor Barbara Gawda otwiera zbiór tekstów, szeroko analizując tematykę miłości w klasycznym ujęciu Sternberga, w kontekście zaburzeń osobowości. Pogłębione naukowe eksploracje z dziedziny psychologii kontynuują profesor Ewa Małgorzata Szepietowska i doktor Anna Kuzaka, analizując tematykę skarg poznawczych. Profesor Szepietowska zaprasza Czytelników do dalszej refleksji nad wynikami badań – w kolejnym swoim tekście analizując i w pewnym stopniu „odkłamując” związek pomiędzy płcią i subiektywną oceną własnej pamięci. Profesor Halina Rarot stworzyła ważny tekst, dotyczący filozofii praktycznej wobec życiowych porażek.

Po klasycznych, szeroko zakrojonych studiach naukowych następują błyskotliwe opracowania młodych kognitywistów. Magister Katarzyna Bochyńska relacjonuje wyniki badań na temat pamięci prospektywnej, magister Ewelina Perehubka analizuje funkcjonowanie teorii umysłu u osób dorosłych.

Profesor Wojciech Pomykało z WSM zaprasza Czytelnika do rozważań fundamentalnych, szeroko analizując generalne wyzwania współczesnego świata i rolę nauk społecznych – w tym w szczególności Pedagogiki – w stawianiu czoła owym wyzwaniom.

Interesująca część numeru to dwa swoiście komplementarne opracowania, przygotowane w WSM, dotyczące losów absolwentów wyższych uczelni na rynku pracy. Profesor Zdzisław Sirojć raportuje wyniki badań prowadzonych na studentach rosyjskich i polskich. Członkowie Socjologicznego Koła Naukowego pracujący pod opieką doktora Rolanda Łukasiewicza zbadali natomiast opinie studentów WSM na temat ich własnych możliwości zawodowych, związanych z ukończeniem studiów.

Ufając, że Czytelnicy znajdą na stronach niniejszego numeru sporo inspiracji, zapraszamy do lektury.

Dr Magdalena Łuzniak-Piecha, Redaktor Naukowa numeru

KOMPONENTY MIŁOŚCI WEDŁUG STERNBERGA W ZABURZENIACH OSOBOWOŚCI / *LOVE COMPONENTS BY STERNBERG IN PERSONALITY DISORDERS*

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie związków pomiędzy strukturą miłości w ujęciu Sternberga a cechami zaburzeń osobowości. W literaturze przedmiotu istnieją dane na temat dysfunkcyjnego przeżywania miłości przez osoby z zaburzoną osobowością. Wykazuje się, iż osoby takie nie są zdolne do tworzenia bliskich więzi uczuciowych (np. w osobowości antyspołecznej, schizoidalnej), bądź ich więzi nacechowane są ambiwalencją, konfliktami (np. w osobowości borderline czy narcystycznej). Ze względu na to, iż miłość jest fundamentalnym ludzkim uczuciem wydaje się ważne sprawdzenie, czy i jakiego rodzaju związki istnieją pomiędzy poszczególnymi komponentami miłości (tj. intymnością, namiętnością i zaangażowaniem) a cechami zaburzeń osobowości. Badaniami objęto 194 – osobową grupę kobiet i mężczyzn w zbliżonym wieku i o zbliżonym poziomie wykształcenia. Zastosowano następujące techniki: do diagnozy cech zaburzeń osobowości kwestionariusz PDQ-4 Hylera, do oceny komponentów miłości Skalę Trójkątną Miłości Sternberga. Wyniki wskazują na istnienie negatywnych związków pomiędzy intymnością i zaangażowaniem a wieloma cechami zaburzeń osobowości. Dla wielu zaburzeń osobowości charakterystyczne jest obniżenie intymności i zaangażowania, przy nie zawsze obniżonej namiętności, co współwystępuje z deficytami emocjonalnymi w zaburzeniach skutkującymi konfliktami, problemami w zakresie wzajemności i bliskości.

SŁOWA KLUCZOWE: MIŁOŚĆ; ZABURZENIA OSOBOWOŚCI; INTYMNOŚĆ; NAMIĘTNOŚĆ; ZAANGAŻOWANIE; DYSFUNKCJE EMOCJONALNE.

ABSTRACT

This study attempts to show relationship between the structure of love by Sternberg and personality disorders. Literature presents data on dysfunctional love in people with personality disorders. They are unable to experience love and to form closeness as in people with antisocial and schizoid personality disorders. Their relationships are marked by ambivalence and conflicts as in borderline and narcissistic personality disorders. Considering love as a crucial human feeling the study was planned to describe the associations between intimacy, passion, commitment and personality disorders in a community sample. A sample of 194 participants was investigated (men and women in the similar age and education level). The following techniques were used: the Personality Disorder Questionnaire - PDQ-4 by Hyler to assess personality disorders' traits, and the Triangular Love Scale by Sternberg to assess the components of love. Results show there are significant negative correlations between intimacy, commitment and personality disorders traits. Many personality disorders are associated with decreasing of intimacy and commitment whereas passion was always not associated with personality disorders' traits. The emotional impairments typical for personality disorders elicit conflicts and problems in relationships based on love and closeness.

KEY WORDS: LOVE; PASSION; INTIMACY; COMMITMENT; PERSONALITY DISORDERS; EMOTIONAL DYSFUNCTIONS.

1. WPROWADZENIE

Miłość jako emocja złożona odgrywa kluczową rolę w relacjach międzyludzkich. Choć ogólnie w literaturze przedmiotu wskazuje się, iż jest to złożony i indywidualnie zróżnicowany stan o walencji pozytywnej, to opisywane są różne wzorce i postacie miłości, a także różne jej składniki (Stern-

berg 1997: 314). W miłości dominują takie emocje jak radość, szczęście, podniecenie, zachwyty, ale też pojawiają się lęk, złość, zazdrość, wstyd czy poczucie winy (Gawda, 2011: 99). Struktura miłości uwarunkowana jest szeregiem różnych czynników (Schmitt, 2007: 365). W niniejszym opracowaniu struktura miłości rozumiana jest według Sternberga jako konstelacja namiętności,

intymności i zaangażowania (Sternberg, 1997: 315). Jednym z czynników mogących mieć wpływ na wzajemny układ wymienionych komponentów może być patologia osobowości, która zgodnie z literaturą przedmiotu prowadzi do patologii miłości. Takie wątki podejmowali na przykład Fromm (2000) czy Horney (1993) opisując miłość neurotyczną. Wskazywali na deficyty w zakresie przeżywania miłości, ich przyczyny oraz konsekwencje. Osoby neurotyczne nie potrafią kochać, a ich 'miłość' cechuje postawa kompulsywności i nienasyceń (Horney, 1993: 84-90). Inne dysfunkcyjne formy miłości to na przykład miłość bałwochwalcza, sentymentalna, czy sadystyczno- masochistyczne uzależnienie od partnera (Fromm, 2000). Powstała nawet skala mierząca miłość patologiczną, której istota polega na przejawianiu braku troski wobec partnera relacji, zaniedbywaniu aktywności w relacji z partnerem oraz wobec siebie, impulsywności i wyraźnie niskiej satysfakcji ze związku (Sophia i in., 2009: 268).

Szczególnym czynnikiem przyczyniającym się do patologii miłości są zaburzenia osobowości (Trzebińska i in., 2015: 368). Zaburzenia osobowości obecne od dawna w różnych koncepcjach psychologicznych i medycznych, w obszarze psychologii osobowości, różnic indywidualnych czy klinicznej, zostały umieszczone na osi II w DSM-III i DSM-IV (Cierpiałkowska, 2007; Cierpiałkowska, Soroko, 2014). Definiowane są jako trwałe wzorce wewnętrznych doświadczeń i zachowań, które w znacznym stopniu odbiegają od oczekiwań przyjętych w danej kulturze (DSM-IV-TR, 2000). Od początku wprowadzenia tego terminu do psychiatrii i psychologii zwraca uwagę fakt, iż zaburzenia osobowości powiązane są w istotny sposób z dysfunkcyjnymi procesami emocjonalnymi. Sfera afektywna jest jednym z obszarów, w którym przejawia się nieprawidłowy wzór aktywności jednostki w zaburzeniach osobowości (Trzebińska, 2009: 92-96). Stąd przypuszczenie iż zaburzenia osobowości będą miały związek z dysfunkcyjnością miłości. Nieprawidłowy wzorec zachowania, którego istnienie jest podstawą do zdiagnozowania zaburzenia osobowości według DSM (2000) musi dotyczyć dwóch z pięciu sfer funkcjonowania jednostki: emocjonalnej, poznawczej, społecznej bądź sfery kontroli odruchów. Ponadto musi być niezmienny i obejmować szeroki zakres sytuacji społecznych i osobistych, musi być stabilny i długotrwały, jego początków można poszukiwać w okresie dorastania bądź wczesnej dorosłości, nadto prowadzić do cierpienia, rozpacz, w której pomocna byłaby interwencja terapeuty. Ponadto wzorca tego nie można wyjaśnić występowaniem innych zaburzeń psychicznych (DSM-IV-TR, 2000; Carson, Butcher, Mineka,

2011: 592-593). Dysfunkcyjny wzorec, o którym mowa, obejmuje funkcjonowanie afektywne. Afekt i poznanie odgrywają fundamentalną rolę w percepcji i interpretacji siebie i świata, a w zaburzeniach osobowości funkcjonują w taki sposób iż uniemożliwiają adekwatny odbiór rzeczywistości. Literatura przedmiotu wskazuje, iż osoby przejawiające wysokie wyniki w skali patologicznej miłości częściej wykazują style miłości Mania i Agape (Sophia i in., 2009: 271). Zaburzenia osobowości cechuje niski poziom satysfakcji w relacjach z ludźmi (Ali, Chamorro-Premuzic, 2009: 231). Wykazano, iż z wieloma zaburzeniami osobowości z wyjątkiem antyspołecznego, histrionicznego i obsesyjno-kompulsyjnego powiązany jest wzorec miłości Mania charakteryzujący się zaborczością w relacjach (Trzebińska i in., 2015: 371). Z kolei osobowość antyspołeczna i narcystyczna wiążą się z typem miłości Ludus, który cechuje postawa zabawowo-manipulatorska, zaś zaburzenie histrioniczne koreluje z miłością typu Eros (miłość namiętna) (ibid.).

Z badań wynika, iż osoby z antyspołecznym zaburzeniem osobowości cechuje niezdolność do tworzenia relacji opartych na miłości spowodowana m.in. bardzo wysokim poziomem egocentryzmu, brakiem odpowiedzialności, powierzchowną uczuciowością, deficytami w zakresie empatii (Gawda, 2008: 372; Gawda, 2015: 1722). Ustalono, iż psychopatia wtórna negatywnie koreluje z intymnością i zaangażowaniem w relacji pomiędzy partnerami, podczas gdy psychopatia pierwotna pozytywnie, co okazało się wynikiem dość nieoczekiwanym (Ali, Chamorro-Premuzic, 2009: 231). Osoby z tym zaburzeniem jednak często wchodzi w relacje z innymi, lecz na ogół ich związki są krótkotrwałe, nastawione na manipulowanie partnerem oraz pozbawione większej intymności (Hare, Neumann, 2007: 58-106). Osoby antyspołeczne mają nierozwinięte schematy miłości i wzajemności, natomiast w znacznym stopniu rozwinięte schematy wrogości, drapieżności i bezwzględności (Beck, Freeman, Davis, 2005: 39). Choć deklaratywnie ich narracje o miłości są dość bogate, jednak umysłowe reprezentacje miłości zawierają wyraźnie dysfunkcyjne elementy (Gawda, 2008: 378-379). To skutkuje niewłaściwym rozpoznawaniem celów, intencji i dążeń, prowadząc tym samym do nieklarowności w odczytywaniu właściwego znaczenia różnych sytuacji afektywnej miłości (Gawda, 2012: 728).

Z kolei u osób przejawiających osobowość narcystyczną pojawia się silna tendencja do potwierdzenia własnej wartości, uznania i statusu, nie zaś poszukiwania intymności i opiekuńczości (Patrick i in., 1994: 266-274).

Osoby narcystyczne charakteryzuje typ miłości Ludus (wg. typologii Hendrick i Hendrick, 2007). Traktują miłość jako grę i zabawę, manipulują partnerem i oszukują go. Wchodzą w relacje z innymi jedynie po to, aby uzyskać szacunek, władzę bądź zaspokoić potrzeby seksualne. Istnieje jednak pewne zróżnicowanie preferencji w zakresie stylów miłości w zależności od struktury narcystycznej osobowości. Nasilenie narcyzmu wrażliwego wiąże się z nasileniem stylów miłości Eros, Ludus, Pragma, Mania, Agape podczas gdy nasilenie narcyzmu wielkościowego wiąże się z miłością typu Eros, Ludus, Pragma (Rohmann i in., 2012: 285).

Miłość u osób z osobowością borderline charakteryzuje burzliwość, zaborczość, a także wrogość, gdy cel nie zostanie osiągnięty (Carson, Butcher, Mineka, 2011: 506). Osoba z zaburzeniem osobowości borderline przejawia bardzo silny lęk przed opuszczeniem (Linehan, 2007: 66). Dlatego też podejmuje rozpaczliwe wysiłki nawet przeciwko wyobrażeniu porzucenia poprzez powtarzające się samouszkodzenia lub groźby (ICD-10, 1996: 247). Związki interpersonalne osób z zaburzeniem osobowości borderline oscylują od skrajnej idealizacji do dewaluacji, między miłością a nienawiścią (Linehan, 2007: 66-76). W związkach tych występuje dużo konfliktów, zachowania nieprzewidywalne, zdrady oraz fizyczne i psychiczne nadużycia (ibid.).

Z kolei dla osób z zaburzeniem obsesyjno-kompulsyjnym osobowości charakterystyczna jest potrzeba kontroli i dominacji w związkach (Cierpiałkowska, 2007: 314). Ze względu na nadmierne kontrolowanie uczuć doznania osób z tym zaburzeniem są pozbawione dynamiki, towarzyszy takim osobom często lęk, brak zdecydowania, brak wiary w siebie oraz kurczowe trzymanie się reguł dające względne poczucie bezpieczeństwa (Beck, Freeman, Davis, 2005: 44-45). Dla osób z osobowością obsesyjno-kompulsyjną charakterystyczny jest chłód, rezerwa w relacjach oraz poczucie powinności (Cierpiałkowska, 2007: 314). Natomiast dla osobowości zależnej typowe jest silnie utrwalone poczucie niedostoso-owania oraz obawa o utratę partnera. Osoba taka postrzega siebie jako bezradną i opuszczoną, a to powoduje niepokój i nadmierne zamartwianie się (Carson, Butcher, Mineka, 2011: 510-512). Zależne zaburzenie osobowości podobnie jak wiele innych jest silnie nacechowane lękiem. Z badań wynika, iż nadmiar lęku w doświadczeniach osobniczych przyczynia się do szczególnego doznawania emocji miłości; osoby z podwyższonym lękiem osobowościowym przeżywają miłość i relacje z innymi ludźmi w sposób bardziej burzliwy i konfliktowy niż osoby takiego lęku pozbawione (Hatfiel, Rapson, 2005: 824).

Za podstawę niniejszych rozważań przyjęto koncepcję trójczynnиковą miłości według Sternberga. Zakłada ona istnienie trzech komponentów miłości, tj. namiętności, intymności i zaangażowania (Sternberg, 2007: 276-277). Namiętność to silne pragnienie bliskości z drugą osobą powiązane z intensywnymi emocjami. Intymność oznacza relację wzajemności, szacunku, więź emocjonalną pomiędzy osobami. Z kolei zaangażowanie odnosi się do decyzji, myśli, uczuć i działań ukierunkowanych na przekształcenie relacji miłosnej w trwałą związek oraz na utrzymanie tego związku (Sternberg, 1997: 315). Koncepcja ta została wnikliwie opisana w literaturze przedmiotu (np. Wojciszke, 2009), z tego też względu zrezygnowano z jej szczegółowego omawiania. Z uwagi na istotę niniejszych badań opracowano projekt badawczy, którego celem jest odpowiedź na poniższe pytanie.

Czy istnieją (i na czym polegają) związki pomiędzy komponentami miłości w ujęciu Sternberga tj. namiętnością, intymnością i zaangażowaniem a cechami zaburzeń osobowości?

2. METODA

OSOBY BADANE

Badaniami objęto 194 osoby dorosłe (140 heteroseksualnych kobiet i 54 heteroseksualnych mężczyzn) charakteryzujących się jednakowym poziomem wykształcenia i zbliżonym wiekiem ($M = 23,5$ lat; $SD = 3,0$ lat), a także brakiem zaburzeń neuropsychiatrycznych (ustalono na podstawie skategoryzowanego wywiadu). Wszystkie osoby badane były w związkach partnerskich. Badaniom poddano grupę niekliniczną ze względu na to, że istnieją przesłanki w literaturze przedmiotu iż grupa niekliniczna jest właściwą do poszukiwania zaburzeń osobowości. Istnieje wiele danych wskazujących iż zaburzenia osobowości, a także znaczące nasilenie cech zaburzeń osobowości występują w nieklinicznych populacjach z dużą częstością (Torgersen, Kringlen, Cramer, 2001: 591-592).

PRZEBIEG BADANIA

Badania przeprowadzono w uczelniach wyższych. Pierwszy etap polegał na przeprowadzeniu wywiadu, w czasie którego pytano osoby o wiek, stan cywilny, charakter związku z partnerem, posiadanie potomstwa, sytuację zawodową, ekonomiczną, problemy zdrowotne. Następnie osoby badane wypełniały kwestionariusze.

TECHNIKI BADAWCZE

a) Kwestionariusz PDQ-4 S. E. Hylera w wersji eksperymentalnej w polskim przekładzie. Służy on do pomiaru zaburzeń osobowości wymienianych w DSM-IV. Zbudowany jest z 99 itemów. Celem osoby badanej jest ustosunkowanie się do każdego z stwierdzeń i zaznaczenie czy w odniesieniu do siebie twierdzenia są prawdziwe bądź fałszywe. Z wcześniejszych badań wynika, iż trafność tego narzędzia jest dobra; porównanie wyników w zakresie nasilenia cech zaburzonej osobowości w kwestionariuszu PDQ-4 oraz wyników w SCID-II wykazało istotne zbieżności (Gawda, Czuba, 2012: 50). Potwierdzono tym samym wartość kwestionariusza Hylera w diagnozowaniu zaburzonej osobowości. Zgodność wewnętrzną kwestionariusza jest dobra. Badania nad przydatnością tego narzędzia w obszarach klinicznych i nieklinicznych wskazują, iż Kwestionariusz PDQ-4 posiada wysoką wartość w badaniach selekcyjnych w zakresie diagnozy zaburzeń osobowości, a pod względem psychometrycznym jest rzetelny (α Cronbacha = 0,85) (Patrick, Links, Van Reekum, Mitton, 1997: 266-274). Został przetłumaczony na język polski przez trzech niezależnych badaczy. Jednak w chwili obecnej nie opracowano jeszcze polskich norm, zatem narzędzie zostało zastosowane w wersji eksperymentalnej. W obliczeniach wykorzystano wyniki ilościowe dla poszczególnych skal odpowiadających zaburzeniom osobowości: osobowość unikająca, zależna, obsesyjno-kompulsywna, bierno-agresywna, depresyjna, paranoiczna, schizoidalna, histrioniczna, narcystyczna, z pogranicza (borderline) i antyspołeczna.

b) Skala Trójczynnikowej Miłości R. Sternberga (1997). Na podstawie tego kwestionariusza określono trzy komponenty miłości: Intymność, Namietność i Zaangażowanie. Kwestionariusz składa się z 36 pozycji podzielonych na trzy skale. Każda ze skal zawiera 12 pytań i każda z nich mierzy inny składnik miłości. Kolejne pozycje kwestionariusza są sformułowane w postaci zdań twierdzących, opisujących własne przekonania i uczucia osoby badanej względem partnera bądź partnerki. Każda z pozycji posiada siedmiostopniową skalę od „zdecydowanie nie” do „zdecydowanie tak”; im wyższa liczba została zaznaczona przez badanego przy danym twierdzeniu, tym w większym stopniu się zgadzał z danym twierdzeniem. Wynik ogólny w każdej skali stanowi suma liczb przy pozycjach na nią się składających; w sumie trzy skale. Wartości psychometryczne Skali Trójczynnikowej Miłości są bardzo dobre (Sternberg, 1997: 323).

WYNIKI

Na wstępie obliczono korelacje pomiędzy poszczególnymi składnikami miłości tj. namietnością, intymnością i zaangażowaniem a cechami poszczególnych typów zaburzeń osobowości (zastosowano współczynnik korelacji tau-Kendalla ze względu na to, iż rozkłady niektórych zmiennych odbiegały od normalnego). Statystyki opisowe zaprezentowano w tabeli nr 1.

Tabela 1. Statystyki opisowe ($n = 194$)

Zaburzenia osobowości	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
unikająca	7,00	14,00	10,55	1,87
paranoiczna	7,00	14,00	10,63	1,69
histrioniczna	8,00	16,00	12,70	1,50
antyspołeczna	2,00	6,00	3,75	1,07
obsesyjno-kompulsyjna	9,00	16,00	12,42	1,69
schizoidalna	10,00	34,00	12,43	2,44
narcystyczna	10,00	35,00	14,92	2,75
bierno-agresywna	7,00	14,00	11,52	1,74
schizotypowa	10,00	36,00	15,04	2,93
borderline	8,00	16,00	12,82	1,74
zależna	8,00	32,00	14,10	2,72
depresyjna	7,00	14,00	10,12	1,69
Komponenty miłości				
namietność	29,00	234,00	105,09	24,49
intymność	41,00	207,00	115,44	19,76
zaangażowanie	27,00	135,00	108,63	30,92

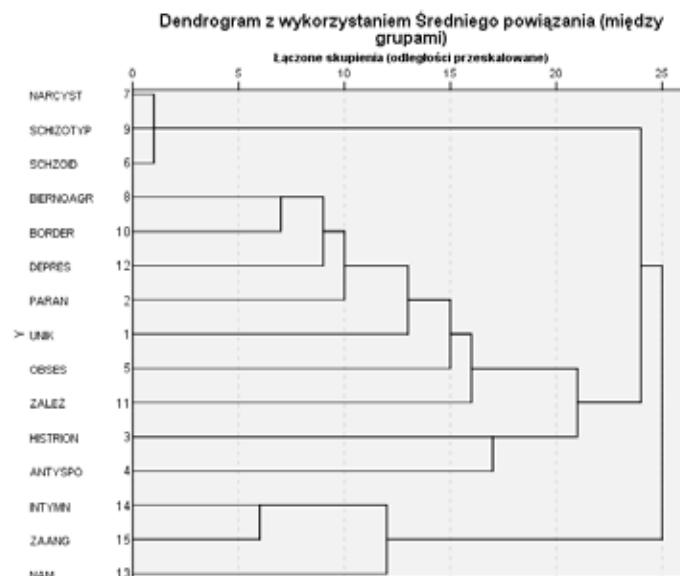
Rezultaty wskazują, iż więcej istotnych zależności występuje pomiędzy intymnością i zaangażowaniem i cechami zaburzeń osobowości, zaś jedynie jedna istotna ujemna zależność istnieje pomiędzy namietnością i cechami osobowości obsesyjno-kompulsyjnej. Ponadto wszystkie istotne korelacje pomiędzy zmiennymi mają charakter ujemny. Oznacza to, iż nasilonym cechom osobowości obsesyjno-kompulsyjnej, depresyjnej, schizoidalnej i narcystycznej towarzyszy obniżenie intymności, oraz nasileniu cech osobowości obsesyjno-kompulsyjnej, schizoidalnej, narcystycznej i antyspołecznej towarzyszy obniżenie zaangażowania (tabela nr 2). W przypadkach pozostałych cech zaburzeń osobowości istotnych zależności nie stwierdzono. Warto podkreślić, iż wartości współczynników korelacji są niskie. To sugeruje, iż nasileniu cech zaburzeń osobowości towarzyszy niewielkie, ale istotne obniżenie głównie intymności i zaangażowania. Składnik miłości jakim jest namietność wydaje się w dużym stopniu niezależny od zaburzeń osobowości.

TABELA 2. Korelacje pomiędzy komponentami miłości i cechami zaburzeń osobowości ($n=194$)

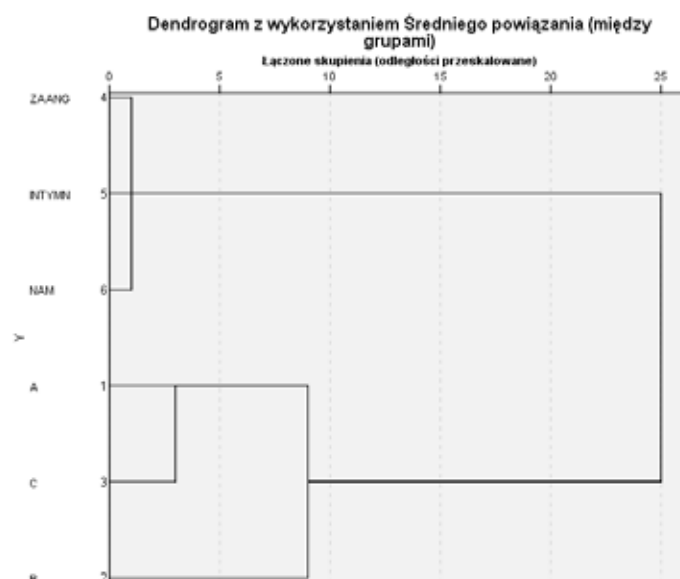
Cechy zaburzeń osobowości	Namiętność	Intymność	Zaangażowanie
osobowość unikająca	-0,06	-0,09	0,02
osobowość zależna	-0,03	-0,08	0,03
osobowość obsesyjno-kompulsyjna	-0,18*	-0,21**	-0,16*
osobowość bierno- agresywna	-0,07	-0,15	-0,14
osobowość depresyjna	-0,08	-0,22**	-0,11
osobowość paranoiczna	-0,03	-0,14	-0,06
osobowość schizotypowa	-0,01	-0,08	-0,08
osobowość schizoidalna	-0,13	-0,23**	-0,24**
osobowość histrioniczna	-0,01	-0,04	-0,08
osobowość narcystyczna	-0,09	-0,18*	-0,24**
osobowość borderline	-0,06	-0,12	-0,14
osobowość antyspołeczna	-0,14	-0,16	-0,17*

* – istotne na poziomie $p<0,05$ ** – istotne na poziomie $p<0,01$

Dodatkowo wykonano hierarchiczną analizę skupień (zastosowano miary: kwadrat odległości euklidesowej oraz metodę najbliższego sąsiedztwa) w celu eksploracji wzajemnych relacji pomiędzy komponentami miłości i cechami zaburzeń osobowości (ryc. 1). W efekcie wyodrębniono dwa duże skupienia niezależne od siebie. Jedno tworzyły komponenty miłości: namiętność, intymność i zaangażowanie, drugie zaś zaburzenia osobowości. Drugie skupienie obejmuje dwa skupienia: jedno obejmujące narcystyczne, schizotypowe i schizoidalne zaburzenia osobowości, drugie zaś pozostałe zaburzenia. Ponadto wykonano hierarchiczną analizę skupień stosując takie same miary jak poprzednio dla komponentów miłości i trzech wiązek zaburzeń osobowości (A, B, C) według DSM-IV (ryc. 2). Te obliczenia potwierdziły w klarowny sposób, iż komponenty miłości i wiązki zaburzeń osobowości tworzą odrębne klaster, które są w dużym stopniu niezależne.

RYC. 1. Relacje pomiędzy komponentami miłości i cechami zaburzeń osobowości ($n = 194$)

Wyjaśnienie skrótów: NARCYST – cechy osobowości narcystycznej, SCHIZOTYP – cechy osobowości schizotypowej, SCHIZOID – cechy osobowości schizoidalnej, BIERNOAGR – cechy osobowości bierno-agresywnej, BORDER – cechy osobowości borderline, DEPRES – cechy osobowości depresyjnej, PARAN – cechy osobowości paranoicznej, UNIK – cechy osobowości unikającej, OBSES – cechy osobowości obsesyjno-kompulsyjnej, ZALEŻ – cechy osobowości zależnej, HISTRION – cechy osobowości histrionicznej, ANTYSPO – cechy osobowości antyspołecznej, INTYMN – intymność, ZAANG – zaangażowanie, NAM – namiętność.

RYC. 2. Relacje pomiędzy komponentami miłości i wiązkami A, B, C zaburzeń osobowości ($n = 194$)

Wyjaśnienie skrótów: INTYMN – intymność, ZAANG – zaangażowanie, NAM – namiętność. A - zaburzenia osobowości *dziwaczno – ekscentryczne* (obejmuje osobowość schizoidalną, schizotypową i paranoidalną według DSM-IV), B - zaburzenia *dramatyczno-niekonsekwentne* (obejmuje osobowość histrioniczną, narcystyczną, borderline i antyspołeczną), C – zaburzenia *obawowo-lękowe* (obejmuje osobowość zależną, unikaającą, obsesyjno-kompulsywną).

4. DYSKUSJA

Ustalono, iż ogólnie komponenty struktury miłości namiętność, intymność i zaangażowanie wydają się mieć odmienną naturę od cech zaburzeń osobowości, tworzą bowiem niezależne skupienia. Intymność polegająca na tworzeniu więzi uczuciowej z partnerem i zaangażowanie powiązane z procesami decyzyjnymi i emocjonalnymi pozostają w ujemnej relacji z patologią osobowości. Podczas gdy dwa wymienione komponenty miłości wiążą się ujemnie z zaburzeniami osobowości, namiętność jako komponent miłości wydaje się niezależna od cech zaburzeń osobowości. To potwierdza wyniki badań uzyskane przez Trzebińską i zespół (2015: 374), a także częściowo rezultaty analiz Ali i Chamorro-Premuzic (2009: 231). Wyniki wskazują także na naturę namiętności; jej dynamika w związku w pewnym stopniu nie zależy od umiejętności emocjonalnych partnerów w przeciwieństwie do dwu pozostałych składników (Wojciszke, 2009: 14-17). Intymność obniża się wraz z nasileniem cech obsesyjno-kompulsyjnych osobowości, co wynika z funkcjonowania afektywnego osób z takim zaburzeniem. Osoby z tym zaburzeniem dobrze funkcjonują w życiu zawodowym, natomiast nawiązują ubogie relacje intymne (Carson, Butcher, Mineka, 2011: 512-514). W kontaktach z partnerem bywają zaborczy i nieelastyczni, a przesadne zaangażowanie w obowiązki zawodowe utrudnia im koncentrację na bliskiej relacji z ukochaną osobą (Ciechańska-Jędrasik, 2015). To ma konsekwencje w obniżeniu zaangażowania. Z kolei narcystyczne zaburzenie osobowości przejawiające się wyolbrzymionym poczuciem własnej wartości, poszukiwaniem uznania i podziwu nie sprzyja pojawianiu się wzajemności, która jest istotą intymności (Carson, Butcher, Mineka, 2011: 502-504). Cechy osobowości depresyjnej przyczyniają się z kolei do koncentracji na negatywnym nastroju i akcentowaniu negatywnych aspektów życia, jak poczucie niskiej wartości, pesymizm, brak wiary w poprawę sytuacji, a to sprzyja obniżeniu intymności (Ciechańska-Jędrasik, 2015). Z kolei schizoidalne zaburzenie osobowości wiąże się z trwałym defektem w zakresie rozpoznawania stanów

emocjonalnych swoich i innych ludzi, obniżeniem empatii, zaburzeniami komunikacji między partnerami, a to w oczywisty sposób nie sprzyja rozwojowi intymności i zaangażowania (Carson, Butcher, Mineka, 2011: 497-499). Cechy osobowości antyspołecznej nie pozwalają właściwie rozumieć emocji i komunikatów emocjonalnych, zaangażować się w relację z drugą osobą. Osoby takie nadmiernie koncentrują się na sobie, nie zwracają uwagi na emocje partnera, często podkreślają swoją wyjątkowość, są też agresywne i mają tendencje manipulacyjne, a to wszystko nie sprzyja rozwojowi intymności i zaangażowania (Gawda, 2015: 1722).

Ogólnie zatem wraz z nasileniem cech zaburzeń osobowości narcystycznej, antyspołecznej, schizoidalnej, depresyjnej, obsesyjno-kompulsyjnej zmniejsza się intymność i zaangażowanie w miłości. Powyższe zaburzenia należą do trzech kategorii, tj. zaburzeń *dziwaczno-ekscentrycznych* (wiązka A), *obawowo-lękowych* (wiązka C) i *dramatyczno-niekonsekwentnych* (wiązka B) według DSM-IV-TR (2000). Dla osób przejawiających takie zaburzenia charakterystyczne są dysfunkcje afektywne. Należą do nich trudności w zakresie wglądu w emocje i w regulacji emocji (Olejnik, 2012: 206). W zaburzeniach z grupy A dominuje funkcjonowanie emocjonalne cechujące się ekscentrycznością i *dziwacznością*, np. problem z odczuwaniem i ekspresją emocji, trudności w rozumieniu emocji swoich i innych ludzi, brak inicjatywy i płytkość emocjonalna, dyskomfort w sytuacji kontaktu z innymi, zachowania niedostosowane do wymagań społecznych, ale też lęk, nieufność, złość i gniew w relacjach z innymi, co może przyczyniać się do obniżenia intymności i zaangażowania w miłości (Carson, Butcher, Mineka, 2011: 494). Zaburzenia osobowości zaliczane do grupy B charakteryzuje *dramatyczność*, *emocjonalność* i *lekceważenie konsekwencji*. W efekcie osoby z osobowością narcystyczną przejawiają trudności w zakresie intymności i zaangażowania ponieważ utrudnia im to potrzeba stawiania siebie w centrum, tendencje do zaprzeczania uczuciom, nadmierna zależność od podziwu i aprobaty ze strony innych oraz chroniczna niepewność i niezadowolenie z siebie. Podobnie, osobom z antyspołecznym zaburzeniem osobowości deficyt w zakresie empatii, rozumieniu i odczuwaniu emocji, dominacja przeżyć z grupy agresji i słaba regulacja emocji, utrudniają intymność i zaangażowanie w relację (Gawda, 2011: 46-56). Natomiast funkcjonowanie emocjonalne osób z zaburzeniami osobowości z grupy C charakteryzuje przede wszystkim doświadczanie lęku i napięcia. Tego rodzaju doświadczenia również nie sprzyjają rozwojowi intymności i zaangażowania w związku, ponieważ w doświadczeniach

takich osób dominuje stały lęk przed zmianą, potrzeba kontrolowania otoczenia, nadmierna kontrola ekspresji emocji oraz liczne konflikty (Carson, Butcher, Mineka, 2011: 496).

Wymienione dysfunkcje afektywne zgodnie z modelem Trzebińskiej (2009: 93-99) mają swoje źródła w mechanizmach konstytuujących zaburzenia osobowości. I tak, dla zaburzeń chaotycznych, jak schizoidalne zaburzenie osobowości, jest charakterystyczne nieprzyswojenie reguł regulacji emocji, dla zaburzeń ambiwalentnych, jak antyspołeczne zaburzenie, charakterystyczne jest niewystarczające przyswojenie reguł przeżywania emocji, zaś dla wielkościowych, jak zaburzenie narcystyczne i obsesyjno-kompulsyjne, charakterystyczne jest poczucie omnipotencji. Stąd komponenty miłości jak intymność i zaangażowanie nie mogą być właściwie rozwinięte u osób przejawiających takie zaburzenia. Wynika to

z mechanizmów o których mowa; wzorce afektywno-poznawcze wkomponowane w zaburzenia osobowości modyfikują przetwarzanie informacji emocjonalnych poprzez oddziaływanie na recepcję informacji, procesy intrapsychiczne i reakcje na bodźce emocjonalne (Gawda, 2011: 150-152). Mechanizm podtrzymywania takich wzorców obejmuje różne procesy psychiczne, przebiega na różnych poziomach przetwarzania informacji i opiera się na różnych kodach zgodnie z koncepcją Interaktywnych Podsystemów Poznawczych (Teasdale, 2006: 71-76). Ten wielopoziomowy system podtrzymujący dysfunkcyjny sposób zachowania człowieka powoduje, iż człowiek zachowuje się zgodnie z treścią wzorców afektywnych i strategiami wyznaczonymi przez te wzorce (Teasdale, 2006: 75-76). A treść wzorców afektywnych wpisanych w zaburzenia osobowości jest odmienna od tej wpisanej w intymność i zaangażowanie w miłości.

LITERATURA:

- Ali, F., Chamorro-Premuzic, T. (2009). The dark side of love and life satisfaction: Associations with intimate relationships, psychopathy, and Machiavellianism. *Personality and Individual Differences*, 48, 228-233.
- Beck, A.T., Freeman, A., Davis, D.D. (2005). *Terapia poznawcza zaburzeń osobowości*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Carson, R. C., Butcher, J. N. Mineka, S. (2011). *Psychologia zaburzeń. Człowiek we współczesnym świecie*, vol.1. Gdańsk: GWP.
- Ciechańska-Jędrasik, J. (2015). *Struktura miłości w zaburzeniach osobowości*. Niepublikowana praca magisterska. Lublin: UMCS.
- Cierpiałkowska, L. (2007). *Psychopatologia*. Warszawa: Scholar.
- Cierpiałkowska, L., Soroko, E. (2014). *Zaburzenia osobowości. Problemy diagnozy klinicznej*. Poznań: UAM.
- DSM – IV – TR (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. Washington: APA.
- Fromm, E. (2000). *O sztuce miłości*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis
- Gawda, B. (2015). Model of love, hate and anxiety scripts in psychopathic individuals. *Frontiers in Psychology*, 6, 1722. doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01722.
- Gawda, B. (2011). *Skrypty miłości, nienawiści i lęku u osób antyspołecznych*. Warszawa: Diffin.
- Gawda, B. (2008). Love scripts of person with antisocial personality. *Psychological Reports*, 103, 371- 380.
- Gawda, B., (2012). Dysfunctional love in psychopathic criminals – the neural basis. *NeuroQuantology*, 10 (4), 725-732.
- Gawda, B., Czubak, K. (2012). Style przywiązania a cechy zaburzeń osobowości. *Studia Psychologica*, 12 (2), 37-54.
- Hare, R.D., Neumann, C.S. (2007). The PCL-R Assessment of Psychopathy. Development, structural properties, and new directions. W: C. J. Patrick (red.), *Handbook of Psychopathy* (s. 58-106). New York, London: The Guilford Press.
- Hatfield, E., Rapson, R.L. (2005). *Miłość i procesy przywiązania*. W: M. Lewis, J. Haviland-Jones (red.), *Psychologia emocji* (s. 820-830). Gdańsk: GWP.
- Hendrick, C., Hendrick, S.S. (2007). *Style miłości romantycznej*. W: R.J. Sternberg i K. Weis (red.), *Nowa psychologia miłości* (s. 225-256). Taszów: Biblioteka Moderatora.
- Horney, K. (1993). *Neurotyczna osobowość naszych czasów*. Poznań: Rebis.
- ICD-10 (1996). *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problem*. Geneva: WHO.
- Linehan, M. (2007). *Zaburzenie osobowości z pogranicza. Terapia behawioralno-poznawcza*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Olejnik, D. (2012). *Aleksytymia w zaburzeniach osobowości*. *Psychologia Jakości Życia*, 11(2), 193-210.
- Patrick, J., Links, P., Van Reekum, R., Mitton, M.J. (1995). Using the PDQ-R BPD Scale as a brief screening measure in the differential diagnosis of Personality Disorder. *Journal of Personality Disorders*, 9 (3), 266-274.
- Patrick, M., Hobson, R. P., Castle, D., Howard, R., Maughan, B. (1994). Personality disorder and the mental representation of early social experience. *Development and Psychopathology*, 6, 375—388.
- Rohmann, E., Neumann, E., Jurgen-Herner, M., Bierhoff, H.W. (2012). Self-construal, attachment, and love in romantic relationships. *European Psychologist*, 17(4), 279-290.
- Schmitt, D.P. (2007). Ewolucyjne i międzykulturowe ujęcie miłości: Wpływ płci, osobowości i otoczenia lokalnego na inwestycje emocjonalne w związku uczuciowe. W: R.J. Sternberg, K. Weis (red.), *Nowa psychologia miłości* (s. 363-397). Taszów: Biblioteka Moderatora.
- Sophia, E.C., Tavares, H., Berti, M.,P., Pereira, A.P., Lorena, A., Mello, C., Gorenstein, C., Zilberman, M.L. (2009). Pathological love: impulsivity, personality and romantic relationship. *CNS Spectrum*, 14(5), 268-274.
- Sternberg, R.J. (1997). Construct validation of a triangular love scale. *European Journal of Social Psychology*, 27, 313-335.

- Sternberg, R. J. (2007). Dwuskładnikowa teoria miłości. W: R.J. Sternberg i K. Weis (red.), *Nowa psychologia miłości* (s. 275-296). Taszów: Biblioteka Moderatora.
- Teasdale, J.D. (2006). *Związek między poznaniem a emocją: umysł – w – gotowości w zaburzeniach nastroju*. W: D.M. Clark i C.G. Fairburn (red.), *Terapia poznawczo-behawioralna. Badania naukowe i praktyka kliniczna* (s. 61-86). Gdynia: Alliance Press.
- Torgersen, S., Kringlen, E., Cramer, V. (2001). The prevalence of personality disorders in a community sample, *Archives of General Psychiatry*, 58 (6), 590-596.
- Trzebińska, E. (2009). *Afektywny model zaburzeń osobowości*. W: E. Trzebińska (red.), *Szaleństwo bez utraty rozumu. Z badań nad zaburzeniami osobowości* (s. 77-101). Warszawa: Wydawnictwo Academica.
- Trzebińska, E., Jakubiak, M., Kołakowski, J.P., Struś, M. (2015). *Miłość w zaburzeniach osobowości*. *Przegląd Psychologiczny*, 58(3), 365-381.
- Wojciszke, B. (2009). *Psychologia miłości*. Gdańsk: GWP.

Ewa Małgorzata Szepietowska*Zakład Psychologii Klinicznej i Neuropsychologii,
Instytut Psychologii UMCS, Lublin, Polska
Adres e-mail: ewa.szepietowska@poczta.umcs.lublin.pl

Studia Społeczne 19 (4) /2017

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 13-19

Anna Kuzaka**Wojewódzki Szpital Specjalistyczny, Biała Podlaska, Polska
Adres e-mail: ania_kuzaka@o2.pl

OGÓLNY POZIOM FUNKCJONOWANIA POZNAWCZEGO A SKARGI POZNAWCZE: JAKIE SĄ RELACJE MIĘDZY NIMI? / *THE OVERALL LEVEL OF COGNITIVE FUNCTIONING AND COGNITIVE COMPLAINTS: WHAT ARE THE RELATIONS?*

STRESZCZENIE

Ze względu na frekwencję skarg poznawczych, podejmowane są intensywne badania dotyczące ich uwarunkowań oraz wartości prognostycznej. Głównym tematem analiz są powiązania skarg i faktycznych możliwości poznawczych. W nawiązaniu do tego kontekstu przeprowadzono badania z udziałem 96 osób z populacji generalnej. Na podstawie wyniku w teście MoCA wyodrębniono 2 grupy: MoCA+ z wynikiem 27 pkt i więcej, oraz MoCA- czyli osoby z wynikiem 26 i mniej. Porównano natężenie skarg poznawczych ocenianych testem ProCog. Osoby uzyskujące niższy wynik w MoCA zgłaszają bardziej nasilone skargi poznawcze niż osoby z wynikiem 27 pkt i więcej. Cechą wyróżniającą pierwszą z grup jest nasilony niepokój w związku z poczuciem deficytów poznawczych. Analizowano także związki między skargami i innymi zmiennymi a wynikiem w teście MoCA. Najważniejszym predyktorem okazał się wiek, który niekiedy wspólnie z obciążeniami i przebytymi schorzeniami neurologicznymi determinował obniżenie ogólnego poziomu funkcji poznawczych. Uzyskano incydentalne powiązania skarg i wyniku w MoCA.

SŁOWA KLUCZOWE: SKARGI POZNAWCZE; FUNKCJONOWANIE POZNAWCZE; PROCOG; MOCA.**ABSTRACT**

Due to the frequency of cognitive complaints, intensive research are undertaken on their determinants and prognostic value. The main issue of the analysis is the connection between the complaints and the actual cognitive abilities. In reference to that context the study was conducted with the participation of 96 people from the general population. Basing on the result of the test MoCA 2 groups were distinguished: MoCA+ with a score of 27 points or more, and MoCA- to persons with a score of 26 and less. Then compared the intensity of cognitive complaints assessed by ProCog test. Persons who receive a lower score in the MoCA report more intensified cognitive complaints than those with a score of 27 points and above. The feature distinguishing the first group is a severe anxiety in accordance to the sense of cognitive deficits. Also analyzed the relationship between complaints and other variables and the result of MoCA test. The most important predictor proved to be the age which sometimes together with a burden and neurological illnesses experience determined the reduction in the general level of cognitive function. Obtained incidental connections between complaints and the result in MoCA test.

KEY WORDS: COGNITIVE COMPLAINTS; COGNITIVE FUNCTIONING; PROCOG; MOCA.

* Nota o autorze: Psycholog, obecnie pełni funkcję kierownika Zakładu Psychologii Klinicznej i Neuropsychologii UMCS. Zainteresowania naukowe: psychologia kliniczna, diagnostyka i rehabilitacja neuropsychologiczna, neuropsychologia poznawcza. Praktyk. Prowadzi zajęcia na studiach z psychologii oraz podyplomowych dotyczące tej tematyki. Autorka i współautorka artykułów w czasopismach naukowych polskich i międzynarodowych, rozdziałów i monografii z zakresu neuropsychologii (m.in. E.M. Szepietowska, B. Gawda (2011). Ścieżkami fluencji słownej. Wyd. UMCS, Lublin; E.M. Szepietowska (2013). Metapamięć. Aspekty psychologiczne i kliniczne, Wyd. Difin, Warszawa).

** Nota o autorze: Psycholog, praktyk. Zainteresowania i kompetencje: psychologia i neuropsychologia kliniczna. Autorka i współautorka artykułów dotyczących samoświadomości/wglądu we własne funkcjonowanie osób z patologią mózgową.

1. WSTĘP

Praktyka psychologiczna wykazuje wysoką frekwencję skarg na własne funkcjonowanie poznawcze formułowanych przez osoby badane w trakcie wywiadu i diagnozowania psychologicznego. Skargi te wskazują na subiektywne poczucie osłabienia (SCD – *subjective cognitive decline*) różnych aspektów pamięci, uwagi, myślenia czy funkcji wykonawczych (Caramelli i Beato, 2008:43; Scholtissen-In de Braek *et al.*, 2009:2) oraz wzrost niepokoju z tego powodu. Dane potwierdzają, że SCD jest uwarunkowane wieloma czynnikami indywidualnymi i klinicznymi. Poczuciu deficytów sprzyja wyższy wiek (Fritsch *et al.*, 2014:1-2), obecność przewlekłych chorób somatycznych, obciążenia neurologiczne (np. padaczka, przebyte udar mózgu, uraz czaszkowo-mózgowy, nadciśnienie tętnicze, choroby neurologiczne np. choroba Parkinsona) (Castro *et al.*, 2016:1), ale też wyższy poziom depresji i lęku (Sousa, Pereira, Costa, 2015: 1), płeć żeńska, niższy status socjoekonomiczny (Kochhann *et al.*, 2008: 2), stres, powodujący zakłócenia uwagi, pamięci i snu, zwiększający tym samym poczucie deficytów (Stenforde *et al.*, 2014:2-14). Interpretacja skarg w procesie klinicznego diagnozowania psychologicznego jest szczególnie trudna ze względu na ich rozpowszechnienie, niejasne ich związki z rzeczywistym funkcjonowaniem poznawczym oraz, w Polsce, brak innych niż wywiad, technik. Część rezultatów nie wykazuje korelacji między nasileniem poczucia trudności a wynikami w zadaniach poznawczych, chociaż niektóre doniesienia (Fritsch *et al.*, 2014: 1; 6) sugerują związek pomiędzy niskim nasileniem skarg a wyższym poziomem funkcjonowania poznawczego u młodych dorosłych, zaś u starszych osób takich relacji nie obserwowano. Niektóre dane podkreślają prognostyczną wartość SCD w rozwoju MCI (*mild cognitive impairment*) czy otępienia (Kryscio *et al.*, 2016: 1359).

W związku z powszechnością SCD oraz dyskusją na temat ich powiązań z rzeczywistymi kompetencjami poznawczymi, podjęto badania mające na celu 1). porównanie nasilenia skarg poznawczych u osób z populacji generalnej ze względu na ogólny poziom funkcji poznawczych ocenianych testem MoCA oraz 2). określenie, czy istnieje związek między m.in. nasileniem SCD a wynikiem w teście MoCA. Uzyskano zgodę Komisji Bioetycznej Wydziału Pedagogiki i Psychologii UMCS (decyzja 2/2015).

2. METODA

2.1. METODY BADAŃ

Wykorzystano następujące metody:

1. Kwestionariusz ProCog (*Patient Reported Outcomes in Cognitive Impairment*) (Frank *et al.*, 2006) – w wersji eksperymentalnej. Ze względu na brak polskiej adaptacji narzędzia, w badaniach własnych wykorzystano tłumaczenie metody przy użyciu procedury backtranslation. ProCog jest samoopisowym kwestionariuszem i składa się z 55 itemów zgrupowanych w kilku skalach (po zsumowaniu uzyskuje się wynik ogólny): funkcjonowanie poznawcze (CogF), afekt (Aff), nabyte umiejętności (SkillL), pamięć semantyczna (SemM), pamięć epizodyczna (MemforE), funkcjonowanie społeczne (SocI), pamięć długotrwała (LtM). Pytania dotyczą zatem różnych kwestii powiązanych z samooceną pamięci, uwagi, myślenia, reakcji emocjonalnych na odczuwane trudności poznawcze, poczuciem utraty nabytych umiejętności oraz ograniczeń społecznych powiązanych z deficytami poznawczymi. Badany ma wybrać odpowiedź na skali Likerta; ujednolicono punktację tak, by niższe oceny oznaczały poczucie braku trudności, wyższe – przekonanie o większym ich nasileniu (od 0 pkt/nigdy do 4 pkt/ciągle). Zakres wyników (suma) mieści się w przedziale od 0 pkt (brak trudności) do 220 pkt (poczucie bardzo dużych zaburzeń poznawczych). Ze względu na nierównoliczność punktów w podskalach obliczono wskaźniki procentowe w każdej skali dla każdej osoby badanej.
2. MoCA (Montrealaska Skala Funkcji Poznawczych; *Montreal Cognitive Assessment*), rekomendowana i wykorzystywana w Polsce w diagnozie neuropsychologicznej (Gierus *et al.*, 2015: 171; Nasreddine *et al.*, 2005). Narzędzie to służy do oceny takich funkcji poznawczych jak pamięć krótkotrwała, funkcje wzrokowo-przestrzenne, wykonawcze, językowe, fluencja słowna, uwaga, nazywanie, abstrahowanie i orientacja allopsychiczna. Wynik ogólny (max. 30 pkt) wskazuje na ogólny poziom możliwości poznawczych. Wszystkie wersje językowe skali MoCA są dostępne na stronie www.mocatest.org.
3. Kwestionariusz DEX-S (*Dysexecutive Questionnaire/Self*) służący samoopisowi/opisowi nasilenia trudności wykonawczych w życiu codziennym. DEX jest włączony do *Behavioral Assessment of the Dysexecutive Syndrome* (BADS) (Wilson *et al.*, 1996). Używany jest w dwóch wersjach; tu wykorzystano wersję samoopisową DEX S (*self*). Jest to 20 pytań

odnoszących się do zachowań angażujących funkcje wykonawcze. Badany ustosunkowuje się do nich poprzez wybór punktu na skali Likerta od 0 (*nigdy*) do 4 (*bardzo często*). Maksymalny wynik (zakres 0 - 80 pkt) świadczy o spostrzeganiu u siebie większych trudności w realizacji zadań angażujących funkcje wykonawcze (Szepietowska, 2016: 143).

Dodatkowo, włączono także podtesty WAIS-PL: Słownik, Cyfry wprost i wspak celem zilustrowania sprawności pamięci semantycznej, bezpośredniej oraz operacyjnej uczestników badań (Brzeziński *et al.*, 2004).

2.2. OSOBY BADANE

Do badań zaproszono osoby z populacji generalnej. Kryteriami włączającymi były: samodzielność w życiu codziennym i/lub zawodowym; zgoda na udział w badaniach, odpowiedni poziom motywacji, zachowana zdolność do czytania ze zrozumieniem. Wykluczono osoby niesamodzielne z powodu zaburzeń poznawczych, także osoby z zaburzeniami czytania/rozumienia o różnych uwarunkowaniach, zaburzeniami zachowania czy motywacji. Do analiz wybrano dane od 96 osób, w tym 46 kobiet i 50 mężczyzn (wiek 20-82 r. ż.; $M=47,5$ $SD=16,75$).

Uwzględniając wynik uzyskany w MoCA (por. Smith, Gildeh, Holmes, 2007: 330) wydzielono 2 grupy: pierwszą tworzyły osoby, które uzyskały w teście MoCa wynik równy 27 punktom i więcej a zatem wynik

wskazujący na dobry poziom funkcjonowania poznawczego (MoCA+, $N=60$), drugą – osoby, które otrzymały wynik 26 pkt i poniżej, sugerujący obniżenie możliwości poznawczych (MoCA-, $N=36$). Grupy różniły się istotnie pod względem ogólnego poziomu funkcji poznawczych ocenianych tym narzędziem (MoCA+: $M=28,9$ $SD=1,17$; MoCA- $M=22,8$ $SD=3,01$; $Z=-8,27$ $p=0,001$). Rozkład płci w obu grupach był inny (MoCA+ Kobiety $N=36$; mężczyźni $N=24$; MoCA- kobiety $N=10$, mężczyźni $N=28$; $\chi^2=9,36$, $p=0,002$). W grupie MoCA+ większość osób ($N=54$) nie była dotychczas leczona z powodu chorób neurologicznych, pozostałe 6 wskazuje na utrwalone pierwotne nadciśnienie tętnicze, przebyte udary niedokrwienne i urazy głowy. W grupie MoCA-połowa uczestników nie jest obciążona neurologicznie, ale 16 wskazuje na przebyte urazy głowy, udary niedokrwienne, padaczkę. Obciążenia neurologiczne różnicują grupy ($\chi^2=15,1$ $p=0,001$). Także wiek istotnie różnicuje obie grupy: osoby z grupy MoCA+ są młodsze ($M=39,9$ $SD=15,26$) od osób z grupy MoCA- ($M=59,9$ $SD=10,6$; $Z=-5,5$ $p=0,001$).

3. WYNIKI

Rezultaty uzyskane przez badanych w podtestach WAIS-PL wskazują na istotnie niższe kompetencje w zakresie funkcji językowych/pamięci semantycznej (podtest WAIS Słownik), pamięci bezpośredniej (Cyfry wprost) i operacyjnej (Cyfry wspak) osób z grupy MoCA-, co

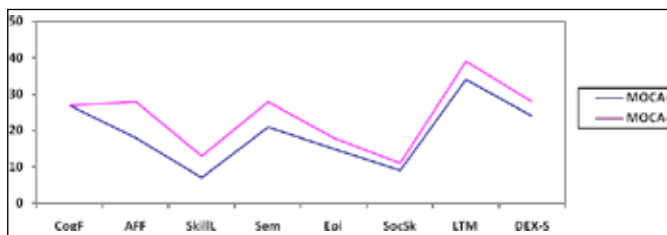
TABELA 1. Nasilenie skarg na funkcjonowanie poznawcze oraz wyniki w podtestach osób z grupy MoCA+ i MoCA- (średnie, odchylenia standardowe i porównanie wyników)

grupa	MoCA+ M (SD)	MoCA- M (SD)	Z (p)
P Suma	16,2 (11,6)	20,3 (12,0)	-2,07 (0,004)**
P CogF	27,1 (12,6)	27,3 (12,9)	-0,21 (0,8)
P Aff	17,9 (19,6)	27,5 (19,1)	-2,68 (0,007)**
P SkillL	6,8 (9,7)	13,2 (14,2)	-2,6 (0,009)**
P Sem	21,5 (14,8)	28,3 (14,2)	-2,32 (0,02)*
P Epi	14,7 (13,4)	17,6 (13,0)	-1,46 (0,14)
P SocSK	8,7 (9,8)	10,9 (10,2)	-1,08 (0,28)
P LTM	33,7 (27,5)	38,9 (31,3)	-0,74 (0,46)
DEX S - wynik surowy (M, SD) oraz wskaźnik procentowy	19,3 (11,8) 24,12%	22,2 (13,9) 27,7%	-0,84 (0,39)
Słownik	51,1 (9,6)	37,6 (15,6)	-4,2 (0,001)***
Cyfry wprost	7,3 (2,1)	5,4 (1,7)	-4,34 (0,001)***
Cyfry wspak	6,9 (2,3)	4,3 (2,3)	-5,006 (0,001)***

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne

potwierdza słabsze możliwości poznawcze tych osób (por. tab. 1). Porównanie nasilenia skarg wyrażonych w ProCog (tab. 1) wykazuje, że osoby z tej grupy niżej oceniały swoje kompetencje poznawcze w zakresie kilku wymiarów niż grupa MoCA+, lecz w kilku podskalach (pamięć epizodyczna, długotrwała, zdolności społeczne) oraz w DEX-S nie obserwowano różnic międzygrupowych. W obydwu grupach odnotowano duże odchylenia standardowe wyników. Nasilenie skarg osiąga w każdej z grup wartość mniejszą niż 50% możliwych wyników. Niezależnie od przynależności do grupy, badani najgorzej oceniają swoją zdolność do przypominania odległych wydarzeń (najwyższe wyniki), sądząc, że ewentualne zakłócenia poznawcze nie spowodowały utraty nabytych umiejętności (Skill) oraz nie zakłócają relacji społecznych (SocI)(najniższe wyniki). W grupie MoCA- zaznacza się subiektywne przekonanie o osłabieniu pamięci semantycznej i ogólnej kondycji poznawczej oraz niepokój z tym powiązany (ryc. 1). Niezależnie od nasilenia skarg ich struktura w obu grupach jest zbliżona, ale to właśnie niepokój związany z poczuciem deterioracji wydaje się być szczególną cechą grupy MoCA-.

RYSUNEK 1. Profil skarg w grupach MoCA+ i MoCA- (skala procentowa).

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne.

Kolejnym celem analiz było określenie, czy i jakie zmienne (m.in. skargi) są powiązane z poziomem funkcjonowania poznawczego. Zastosowano regresję dla

danym mieszanym tj. ilościowym i jakościowym Catreg. Za zmienne wyjaśniające uznano: wiek, płeć, obecność obciążeń neurologicznych (tak/nie), wynik surowy w DEX-S, wynik (sumę) ProCog. Zmienna wyjaśniana to wynik ogólny w MoCA oraz wyniki w podskalach. Dane zawiera tab. 2.

Zaproponowane modele są dobrze dopasowane do danych, niemniej predyktory i ich interakcje wyjaśniają w różnym stopniu wariację wyników w MoCA: od 36% (przeciętna siła związku zmiennych z ogólnym wynikiem MoCA) oraz od 5% do 24% (siła związku nikła i słaba) w podtestach MoCA. Najważniejszym czynnikiem związanym z wynikiem MoCA jest wiek; jego wzrost jest powiązany z niższym ogólnym wynikiem w MoCA oraz z wynikami w podskalach *uwaga i język*. Skargi na problemy wykonawcze (DEX-S) nie są powiązane z wykonaniem MoCA, natomiast mniejsze nasilenie skarg (ProCog-suma) towarzyszy lepszym kompetencjom *nazywania i orientacji* (MoCA). Wyraźnie także zaznacza się interakcja wyższego wieku i obciążeń neurologicznych: obie te zmienne sprzyjają uzyskiwaniu niższych wyników w podtestach wzrokowo-przestrzennych i odroczonego przypominania. Niższym wynikiem w podteście MoCA *myślenie abstrakcyjne* sprzyja płeć (męska) oraz obciążenia neurologiczne.

4. DYSKUSJA

Osoby uzyskujące niższe wyniki w MoCA zgłaszają skargi poznawcze o większym nasileniu niż osoby o wyższych zdolnościach poznawczych. Mają zatem wyższe poczucie ogólnego osłabienia poznawczego, utraty nabytych umiejętności oraz sprawności pamięci semantycznej. Mają także większe poczucie niepokoju powiązanego z przekonaniem o utracie kompetencji poznawczych. Grupa ta uzyskała także niższe wyniki

TABELA 2. Wyniki analizy regresji Catreg: związku MoCA i zmiennych objaśniających.

Zmienne	MoCA β (p)							
	suma	wzr.-przestrz.	nazywanie	Uwaga	język	myślenie abstrak.	Odroczone przypom.	orientacja
Wiek	-0,49 (0,001)***	-0,17 (0,03)*	-0,16 (0,07)	-0,37 (0,001)***	-0,24 (0,011)**	0,02 (0,86)	-0,29 (0,014)*	-0,13 (0,27)
P-suma	-0,19 (0,14)	-0,01 (0,93)	-0,28 (0,02)*	-0,03 (0,84)	-0,21 (0,16)	-0,05 (0,7)	0,12 (0,37)	-0,20 (0,06) [†]
DexS	0,028 (0,83)	-0,13 (0,48)	-0,12 (0,10)	-0,09 (0,81)	0,23 (0,13)	0,014 (0,93)	-0,19 (0,23)	-0,01 (0,9)
Płeć	0,06 (0,31)	0,12 (0,19)	0,13 (0,13)	0,06 (0,34)	0,04 (0,54)	0,24 (0,007)**	0,008 (0,90)	0,18 (0,002)**
Obciążenia	0,18 (0,08)	0,26 (0,02)*	0,12 (0,25)	0,12 (0,19)	0,04 (0,61)	0,45 (0,001)***	0,31 (0,02)*	0,05 (0,54)
Skorygowane R2	0,36	0,16	0,11	0,16	0,05	0,24	0,23	0,07
F (p)	12,55 (0,001)	4,47 (0,001)	3,23 (0,01)	4,46 (0,001)	2,06 (0,07)	6,38 (0,001)	5,55 (0,001)	2,2 (0,04)

* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$, *** $p \leq 0,001$, [†]tendencja statystyczna;

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne

w innych zadaniach oceniających sprawność pamięci semantycznej, bezpośredniej i operacyjnej. Jednak, niezależnie od poziomu funkcji poznawczych ocenianych testem MoCA, skargi nie mają skrajnego natężenia mieszcząc się w granicy niskich i przeciętnych wyników w ProCog.

Rezultaty analiz wskazują, że wiek jest najważniejszym predyktorem poziomu funkcji poznawczych. Jak wskazuje piśmiennictwo, wiek wyjaśnia także większe nasilenie skarg (Snitz *et al.*, 2012: 7; Reisberg *et al.*, 2010: 2). W powiązaniu z obciążeniami neurologicznymi wyższy wiek sprzyja obniżaniu się ogólnego, lub w wybranych aspektach, poziomu funkcji poznawczych. Przebyte epizody mózgowie i obciążenia (np. nadciśnienie tętnicze) będące ryzykiem patologii mózgowej (Vogel *et al.*, 2011: 35; Liik *et al.*, 2009: 194; Gass, Apple, 1997: 290; French, Lange, Brickell, 2014: 933; Szepietowska, 2016: 141-143) są kolejnymi istotnymi czynnikami usposabiającymi do zgłaszania skarg o różnej treści. Patologia OUN jest z kolei przyczyną obniżenia kondycji poznawczej, szczególnie w zakresie uwagi, funkcji wykonawczych oraz pamięci (np. Jamora, Young, Ruff, 2012: 37). Potwierdzają to wyniki badań własnych. Jednak mimo, że skargi są częste u osób, które doznały uszkodzeń mózgu, mogą one nie być powiązane z wynikami zadań poznawczych, a raczej z obniżeniem nastroju czy lękiem (Maaijwee *et al.*, 2014: 1300).

Biorąc pod uwagę związki pomiędzy SCD a rzeczywistymi kompetencjami poznawczymi, dane własne wykazują incydentalne relacje pomiędzy natężeniem skarg a MoCA (podtest *nazywanie* i *orientacja*). Wpisują się w ten sposób w dyskusję dotyczącą relacji między ocenami subiektywnymi i obiektywnymi oraz na temat predyktywnej wartości SCD w rozwoju MCI i otępienia. Wyniki dotychczasowych badań nie są klarowne. Część rezultatów nie wykazuje takich powiązań (French, Lange, Brickell, 2014: 933). Część sugeruje taki związek u osób z nadciśnieniem tętniczym (Uiterwijk *et al.*, 2014: 653) i wykazuje predyktywną wartość nasilenia skarg u osób powyżej 67 r. ż dla niższego poziomu wykonania CVLT (Hohman *et al.*, 2011: 5, 6). Z badań Singh-Manoux (*et al.*, 2014: 73) i Roehr (*et al.*, 2016: 2) wynika, że skargi u osób z niezaburzonym funkcjonowaniem poznawczym nie pozwalają przewidywać deterioracji poznawczej (i następnie śmierci) z powodu schorzeń mózgowych, przy czym szczególnie niską wartość predyktywną, ze względu na powszechność, mają skargi na

pamięć. Zmienną istotnie moderującą wyniki w MoCA jak i nasilenie skarg może być poziom depresji, którego nie kontrolowano w badaniach własnych (Sousa, Pereira, Costa, 2015: 1). Z kolei Reisberg (*et al.*, 2010: 10) podaje, że u osób z SCD jest ponad 4-krotnie wyższe ryzyko rozwoju MCI lub otępienia niż u osób bez skarg. Interesujące, że w cytowanych badaniach osoby „nie-skarżące się” uzyskiwały w teście MMSE wysoki wynik (M=29 pkt; grupa bez skarg M=29,6). Mimo niewielkiej różnicy może być ona znacząca dla poczucia deficytów. Kolejne doniesienia wskazują, że u osób z SCD deficyty poznawcze (MCI lub otępienie) rozwijają się po ok. 9 latach od czasu zgłaszania pierwszych skarg, ale w obecności innych czynników – np. zaawansowanego wieku (Kryscio *et al.*, 2014: 1361). Ze względu na wykorzystany w badaniach własnych model analiz statystycznych nie jest możliwe wypowiedzanie się na temat predyktywnej dla funkcji poznawczych (np. otępienia czy MCI) wartości skarg. Jest to temat, wymagający dalszych badań.

Należy także uwzględnić inne wyjaśnienie relacji pomiędzy wynikami podtestów MoCa a ogólnym w ProCog: osoby mające lepsze kompetencje językowe i lepszą orientację auto-allopsychiczną wykazują wyższą umiejętność czytania ze zrozumieniem i refleksji na temat swoich możliwości, oceniając je wysoko. Podobne dane uzyskano w badaniach poczucia zaburzeń językowych (Martins, Mares, Stilwell, 2012: 666) – osoby o mniejszych możliwościach językowych, uwagowych i uczenia się, depresyjne oraz samotne miały wyraźnie większe poczucie zaburzeń. Rezultaty te wskazują na złożone relacje pomiędzy samoopisem własnego funkcjonowania, nasileniem skarg a funkcjami poznawczymi.

Przytoczone badania nie są wolne od niedociągnięć. Należy do nich niewielka i niehomogeniczna (szczególnie pod względem charakterystyki obciążeń neurologicznych) grupa badanych. Nie analizowano relacji wyników podskal ProCog i MoCA, a także nie uwzględniono czynników emocjonalnych jako możliwych moderatorów takich relacji. Opracowanie technik (uwzględniających możliwości badanych) służących analizie skarg może wspomóc proces klinicznej diagnozy różnicowej i prognozowanie. Należy opracowywać/adaptować metody dotyczące różnych przejawów/zakresów SCD (w odróżnieniu od innych technik, ProCog daje takie możliwości) i oceniać ich powiązania z rezultatami uzyskiwanymi w różnych zadaniach/testach poznawczych.

LITERATURA

- Brzeziński, J., Gaul, M., Hornowska, E., Jaworowska, A., Machowski, A., Zakrzewska, M. (2004). *Skala Inteligencji D. Wechslera dla dorosłych. Wersja zrewidowana – renormalizacja WAIS-R (PL)*. Pracownia Testów Psychologicznych PTP, Warszawa.
- Caramelli, P., Beato, R. (2008). Subjective memory complaints and cognitive performance in a sample of healthy elderly. *Dementia and Neuropsychologia*, 2(1), 42-45.
- Castro, P., Aquino, C., Felício, A., Dona, F., Medeiros, L., Silva, S., Ferraz, H., Bertolucci, P., Birges, V. (2016). Presence or absence of cognitive complaints in Parkinson's disease: mood disorder or anosognosia? *Arquivos de Neuropsiquiatria*, 74(6), 439-444.
- French, L., Lange, R., Brickell, T. (2014). Subjective cognitive complaints and neuropsychological test performance following military – related traumatic brain injury. *Journal of Rehabilitation Research and Development*, 51, 6, 933-950.
- Frank, L., Flynn, J.A., Kleinman, L., Margolis, M., Matza, L., Beck, C., Bowman, L. (2006). Validation of a new symptom impact questionnaire for mild to moderate cognitive impairment. *International Psychogeriatrics*, 18(1), 135-149.
- Fritsch, T., McClendon, Mc., Wallendal, M., Hyde, T., Larsen, J. (2014). Prevalence and cognitive bases of subjective memory complaints in older adults: evidence from a community sample. *Journal of Neurodegenerative Diseases*, ID 176843, <http://dx.doi.org/10.1155/2014/176843>
- Gass, C.S., Apple, C. (1997). Cognitive complaints in closed-head injury: relationship to memory test performance and emotional disturbance. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 19(2), 290-299.
- Gierus, J., Mosiołek, A., Koweszko, T., Kozyra, O., Wnukiewicz, P., Łoza, B., Szulc, A. (2015). Montrealska Skala Oceny Funkcji Poznawczych MoCA 7.2 – polska adaptacja metody i badania nad równoważnością. *Psychiatria Polska*, 49(1), 171-179.
- Hohman, T., Beason-Held, L., Lamar, M., Resnik, S. (2011). Subjective cognitive complaints and longitudinal changes in memory and brain function. *Neuropsychology*, 25(1), 125-130.
- Jamora, Ch., Young, A., Ruff, R. (2012). Comparison of subjective cognitive complaints with neuropsychological tests in individuals with mild vs more severe traumatic brain injuries. *Brain Injury*, 26(1), 36-47.
- Kochhann, R., Camozatto, A., Godinho, C., Cerveiro, M., Firster, L., Chaves, M. (2008). Cognitive complaints compared to performances in a mental state screening test in elderly outpatients. *Dementia & Neuropsychologia*, 2(1), 46-51.
- Kryscio, R., Abner, E., Cooper, G., Fardo, D., Nelson, P., Smoth, Ch., Van Eldik, L., Wan, J., Schmitt, F. (2014). Self-reported memory complaints. Implications from a longitudinal cohort with autopsies. *Neurology*, 83, 1359-1365.
- Kryscio, R., Abner, E., Jicha, G., Nelson, P., Smith, C., Van Eldik, L., Lou, W., Fardo, D., Cooper, G., Schmitt, F. (2016). Self-reported memory complaints: a comparison of demented and unimpaired outcomes. *Journal of Prevention of Alzheimer's Disease*, 3(1), 13-19.
- Liik, M., Vahter, L., Gross-Paju, K., Haldre, S. (2009). Subjective complaints compared to the results of neuropsychological assessment in patients with epilepsy: The influence of comorbid depression. *Epilepsy Research*, 84(2-3), 194-200.
- Maaijwee, N., Schaapsmeeders, R., Rutten-Jacobs, L., Arntz, R., Schoonderwaldt, H., van Dijk, E., Kessels, R., de Leeuw, F. (2014). Subjective cognitive failures after stroke in young adults: prevalent but not related to cognitive impairment. *Journal of Neurology*, 261, 1300-1308.
- Martins, O., Mares, I., Stilwell, P. (2012). How subjective are language complaints. *European Journal of Neurology*, 19, 666-671.
- Nasreddine, Z.S., Phillips, N.A., Bedirian, V., Charbonneau, S., Whitehead, V., Collin, O., Cummings, J., Chertkow, H. (2005). The Montreal Cognitive Assessment, MoCA: a brief screening tool for Mild Cognitive Impairment. *Journal of American Geriatrics Society*, 53(4), 695-699.
- Reisberg, B., Shulman, M., Torrosian, C., Leng, L., Zhu, W. (2010). Outcome over seven years of healthy adults with and without subjective cognitive impairment. *Alzheimer Dementia*, 6(1), doi:10.1016/j.jalz.2009.10.002.
- Roehr, S., Luck, T., Heser, K., Fuchs, A., Ernst, A., Wiese, B., Werle, J., Bickel, H., Brettschneider, Ch., Koppa, A., Pentzek, M., Lange, J., Weyerer, S., Mosch, E., König, H., Maier, W., Scherer, M., Jessen, F., Riedel-Heller, S., AgeCoDe Study Group (2016). Incident subjective cognitive decline does not predict mortality in the elderly – results from the longitudinal German study on Ageing, Cognition, and Dementia (AgeCoDe). *PLOS ONE*. DOI:10.1371/journal.pone.0147050.
- Scholtissen-In de Braek, D., Hurks, P., van Boxtel, M., Dijkstra, J., Jolles, J. (2009). The identification of attention complaints in the general population and their effect on quality of life. *Journal of Attention Disorders*. Online First published on September 30. doi:10.1177/1087054709347260.
- Singh-Manoux, A., Dugravot, A., Ankri, J., Nabi, H., Berr, C., Goldberg, M., Zins, M., Kivimaki, M., Elbaz, A. (2014). Subjective cognitive complaints and mortality: Does the type of complaint matter? *Journal of Psychiatric Research*, 48, 73-78.
- Snitz, B., Yu, L., Crane, P., Chang, Ch., Hedges, T., Ganguli, M. (2012). Subjective cognitive complaints of older adults at the population level: An item response theory analysis. *Alzheimer Disease and Associated Disorders*, 26(4), 344-351.
- Stenforde, C., Marklund, P., Hanon, L., Theorell, T., Nilsson, L. (2014). Are subjective cognitive complaints related to memory functioning in the working population? *BMC Psychology*. DOI: 10.1186/2050-7283-2-3.
- Reisberg, B., Shulman, M., Torossian, C., Leng, L., Zhu, W. (2010). Outcome over seven years of healthy adults with and without subjective cognitive impairment. *Alzheimer's and Dementia*, January; 6(1): doi:10.1016/j.jalz.2009.10.002.
- Smith, T., Gildeh, N., Holmes, C. (2007). The Montreal Cognitive Assessment: validity and utility in a memory clinic setting. *Canadian Journal of Psychiatry*, 52, 329-332.
- Sousa, M., Pereira, A., Costa, R. (2015). Subjective memory complaint and depressive symptoms among older adults in Portugal. *Current Gerontology and Geriatrics Research*, ID 296581. <http://dx.doi.org/10.1155/2015/296581>
- Szepietowska, E.M. (2016). Skargi na własne kompetencje poznawcze: przejawy, uwarunkowania i znaczenie. *Hygeia Public Health*, 51 (2), 141-145.

- Uiterwijk, R., Huijts, M., Staals, J., Duits, A., Gronenschild, E., Kroon, A., de Leeuw, P., van Oostenbrugge, R. (2014). Subjective cognitive failures in patients with hypertension are related to cognitive performance and cerebral microbleeds. *Hypertension*, 64, 653-657.
- Vogel, A., Bhattacharya, S., Larsen, J.L, Jacobsen, S. (2011). Do subjective cognitive complaints correlate with cognitive impairment in systemic lupus erythematosus? A Danish outpatient study. *Lupus*, 20(1), 35–43.
- Wilson, B., Alderman, N., Burgess, P., Emslie, H., Evans J. (1996). *Behavioral Assessment of the Dysexecutive Syndrome*. Bury St. Edmunds, England: Thames Valley Test Company.

FILOZOFIA PRAKTYCZNA WOBEC ŻYCIOWYCH PORAŻEK / *PRACTICAL PHILOSOPHY REGARDING TO LIFE FAILS*

STRESZCZENIE

W artykule najpierw jest opisany fenomen sukcesu oraz uczucie lęku przed porażką. Następnie proponuje się remedia na ten lęk, formułowane z pozycji praktycznej filozofii. Jest ona nazywana też „doradztwem filozoficznym” lub „filozoficzną psychoterapią”.

SŁOWA KLUCZOWE: PONOWOCZESNY CZŁOWIEK SUKCESU, LĘK PRZED PORAŻKĄ, FILOZOFIA ŻYCIA, PSYCHOTERAPIA FILOZOFICZNA.

ABSTRACT

The article first describes the phenomenon of success and the feeling of fear of failure. Then it proposed remedies for this fear, formulated with the positions of practical philosophy. She is called the „philosophical guidance” or „philosophical psychotherapy”.

KEY WORDS: POSTMODERN MAN OF SUCCESS, FEAR OF FAILURE, PHILOSOPHY OF LIFE, PHILOSOPHICAL PSYCHOTHERAPY.

WSTĘP

Wizualne, sugestywne przekazy medialne informatycznej epoki ponowoczesności eksponują aktywnego, atrakcyjnego fizycznie człowieka sukcesu z dowolnej dziedziny zawodowej, wolnego od porażek. Sukces jest niemal powszechnie cenioną wartością, łączącą nadto w sobie inne: udane życie rodzinne, satysfakcjonującą pracę zawodową, dobre zdrowie, samorealizację w czasie wolnym i poważne zasoby finansowe. Rzeczywiste życie, różne od artystycznej fikcji owych medialnych przekazów łączy się jednak dość często z paraliżującym lękiem przed porażkami i z nieuchronnym popełnianiem błędów, zarówno w życiu zawodowym, jak też w rodzinnym i towarzyskim. Wiele do powiedzenia tym zależnionym osobom mają specjaliści do spraw rozwoju osobistego, przedstawiciele psychologii stosowanej (psychologowie sukcesu¹ czy psychologowie kryzysu). Istnieje też jeszcze inny rodzaj poradnictwa, rozwijający się w kulturze Zachodu od lat 80. XX wieku, jakim jest poradnictwo filozoficzne. W artykule proponuje się remedia na owe lęki, formułowane właśnie z pozycji tej formy

praktycznej filozofii, zwanej też „doradztwem filozoficznym” lub „filozoficzną psychoterapią”.

IMIONA PORAŻKI I ŹRÓDŁA LĘKU PRZED NIĄ

„Porażka”, etymologicznie biorąc, pochodzi od staropolskiego czasownika „porażać”, czyli „zadawać komuś klęskę”, „gromić”, „pokonywać w walce” (Fortuna 2012, s.14), co mówi raczej o cudzym, a nie naszym niepowodzeniu. Ta geneza wskazuje od razu na polski, również współczesny stosunek do osobistej klęski – jest nim milczenie o niej. Więcej obiektywnej, nietendencyjnej prawdy zawiera się, jak zauważa Paweł Fortuna, w niemieckim czasowniku „verscheiden”: „umieranie czegoś, w czym pokładaliśmy nadzieję, lecz też konieczność zdecydowania, jak sobie teraz ułożymy na nowo życie” (tamże). Szeroko ujęta porażka ma wiele imion: jest to klęska planów osobistych i zawodowych, krach marzeń czy inwestycji, błąd, niepomysłność, niepowodzenie, plajta, przegrana, a przy tym kompromitacja we własnych oczach i w oczach innych, dyskredytacja ze strony innych, utrata wpływów, znaczenia, najogólniej poważne życiowe niepowodzenie. Owo zjawisko o tak wielu odmianach cechuje się tym, że na samym początku towarzyszy mu niepokój połączony z rozpaczą. Te splecione uczucia mogą następnie skłonić albo

¹ Sukces jest integralnie związany z porażką, albowiem porażka testuje człowieka i może stać się katalizatorem jego potęgę w drodze do sukcesu.

do ucieczki przed tym psychicznym bólem (Sonnefeld, Ward 2010, s.46), albo prowadzić do letargu, emocjonalnego odrętwienia, w końcu do przewlekłego żalu. Sama ucieczka przed bólem może stać się ucieczką negatywną (w zażywanie substancji psychoaktywnych czy w uzależnienia behawioralne), ale też może przyjąć formę pozytywną odważnego zmierzenia się z konsekwencjami porażki. Klęska w karierze zawodowej, wiążąca się z utratą dotychczasowego statusu społecznego i znaczenia oraz konieczność poszukiwania dla siebie nowego miejsca pracy oraz odbudowy swej pozycji zawodowej i towarzyskiej pociąga za sobą zazwyczaj także poważny kryzys osobowy, który można nazwać też kryzysem tożsamości. Inaczej on jednak przebiega u gwiazdy sportu czy filmu, menedżera, lidera ekonomicznego lub politycznego, który musi odbudować swój wizerunek publiczny, a inaczej u zwykłego pracownika².

Źródłami porażki zajmuje się obecnie w sposób opisowy, oprócz teoretyków zarządzania i psychologów, także socjologia ponowoczesności, ponieważ nasza epoka wytworzyła fenomen „ludzi na przemiał”, „ludzi – odpadów” [Bauman 2005, s.67], nieużytecznych dla społeczeństw, a będących bezpośrednimi skutkami ekonomicznej globalizacji. Należą do nich nie tylko – tradycyjnie – więźniowie, imigranci, polityczni uchodźcy czy wysiedleńcy, których życiowe klęski miały zawsze różne przyczyny, a procesy globalizacyjne stały się tylko kolejnym czynnikiem, ale też i przede wszystkim bezrobotni i przedstawiciele nowej klasy, zwanej „prekariatem”. Strach przed porażką w poszukiwaniu pracy czy w jej utrzymaniu jest nie tylko lękiem o biologiczno-bytowe przetrwanie, ale też poważną obawą przed znalezieniem się wśród tej kategorii ludzi zbędnych i przed wykluczeniem z normalnego życia społecznego.

Lęk przed porażką jest zjawiskiem nie tylko społeczno-polityczno-kulturowym, ale wpływy środowiskowe są bardzo znaczące w jego powstawaniu lub nieobecności. Od nich zależy, czy osoba będzie miała wąskie czy szerokie horyzonty myślowe, czy będzie poszukiwała rozwiązań w sposób standardowy czy niestandardowy i kreatywny, przełamując różne schematy i nie przeżywając tak mocno jakiegoś błędu czy niepowodzenia. Zgodnie z twierdzeniami psychologów sukcesu, pedagogów czy psychologów twórczości, głoszących egalitarną koncepcję kreatywności, nie ma ścisłego determinizmu sprawiającego, że większość populacji ludzkiej skazana jest na działanie standardowe, na uczenie się poprzez

naśladowanie typowych wzorów zachowania i działania rodziców, nauczycieli czy postaci ze świata mediów. Jest jednak faktem, że obecne systemy szkolnictwa na razie standaryzują myślenie uczniów nagradzając wysokimi ocenami sprawne przyswojenie zakodowanych informacji w postaci podanej przez nauczyciela. Nie uczą aktywności umysłowej, kreatywnego rozwiązywania problemów, które w trudnych sytuacjach życiowych będzie o wiele ważniejsze niż posiadany ogół wiadomości encyklopedycznych. Nic zatem dziwnego, że lęk przed porażką, szkolnym czy akademickim niepowodzeniem jest dość częsty u uczniów lub studentów. Jest on potęgowany zwłaszcza przez obecny, testowy, niedopuszczający błędów sposób oceniania poziomu zakodowania informacji w systemie pamięci³.

Niewiele o egzystencjalnej porażce i lęku przez nią może powiedzieć natomiast współczesna filozofia. Spoglądając w głąb historii filozofii również można zauważyć, że myśliciele zazwyczaj zajmowali się jedynie błędami poznawczymi dążąc do całkowitej ich eliminacji w drodze do wiedzy absolutnie pewnej. Ludzkie emocje także należały do sfery zaciemniającej ową *episteme*. Jedynym wyjątkiem jest antyczna filozofia życia cyników, stoików i epikurejczyków, średniowieczna filozofia chrześcijańska, formułująca własną filozofię życia oraz filozofia życia z przełomu XIX i XX wieku (nietzscheańska, bergsonowska). Z kolei przedstawiciele dwudziestowiecznej filozofii egzystencjalnej, która wreszcie wykraczała poza czyste nastawienie teoretyczne zbliżając się ku życiowej praktyce, koncentrowali się przede wszystkim na ogólnym, fenomenologicznym opisie ludzkiej egzystencji, w której lęk był jednym z zasadniczych jej określeń (egzystencjałów). Owszem, ten lęk wiązał się z praktycznym działaniem człowieka, wynikał z nadmiaru jego odpowiedzialności związanej z konkretną aktywnością w świecie wolnym od boskiej Opatrzności. Jako wreszcie samodzielny i „pełnoletni”, egzystencjalista nieustannie staje bowiem nad przepaścią wyborów między tym, co jest możliwe do zrealizowania, a tym, co stanowić będzie dla niego odtąd jedynie ideał. Niejednokrotnie ponosząc porażkę w swym działaniu musi on mężnie zrezygnować z jakiegoś celu w projekcie życiowym i wybierać inny, możliwy tym razem do zrealizowania. Owo męstwo wynikać ma z jego dojrzałości i pewności, iż tylko od niego samego zależy kształt jego egzystencji i godność jako podmiotu. Tyle w gruncie rzeczy ma do powiedzenia filozofia egzystencjalna w kwestii lęku przed porażką. O wiele ciekawiej i bardziej skutecznie

2 Współcześni praktycy zarządzania i coachowie rozwoju zawodowego coraz częściej podejmują zagadnienie źródeł porażek oraz usiłują formułować klarowne plany i sposoby na odzyskiwanie utraconego prestiżu.

3 Nie można jednak nie zauważać, że są także inne przyczyny. Jedną z nich jest postrzeganie rzeczywistości w sposób idealistyczny i perfekcjonistyczny. Wtedy błąd wydaje się nieodwracalną skazą, powodem katastrofy.

czyni to Irvin Yalom, współczesny psychiatra prowadzący terapię ukierunkowaną egzystencjalnie, wspierający się na egzystencjalizmie laickim i opisujący niektóre przypadki terapeutycznych spotkań z pacjentami, w pracy *Psychoterapia egzystencjalna* (wyd. polskie 2008).

Nie istnieje także filozofia sukcesu sensu stricto, która mogłaby, konkurując z psychologią sukcesu dokonywać refleksji nad porażką. Funkcjonuje ona na razie tylko w formie popularnonaukowej, proponowanej na przykład przez amerykańskich mówców i pisarzy książek motywacyjnych: Napoleona Hilla, Orisona Swetta Mardena i wielu innych. Owszem, można odnaleźć pewne początki naukowej formy filozofii sukcesu (i porażki), które podkreślają ogrom pracy, jaką należy włożyć w konstruowanie filozofii sukcesu sensu stricto (Klucznikow 2003, s. 8-9). Taka filozofia musiałaby bowiem zmierzyć się z bogatą filozoficzną refleksją nad problemem ludzkiej woli, integralnie związanej z aktywnością i sukcesem (zarówno w filozofii zachodniej, jak też w rosyjskiej i w dalekowschodniej), z ontologią i metafizyką woli, z witalistyczną naturą ludzkiej aktywności, z dalekowschodnim nierozdzielonym ujmowaniem ludzkiej woli z wolą Absolutu itd. Z kategorią sukcesu związana jest silnie także kategoria ludzkiej osobowości. Osobowość nie tylko działa i osiąga założony cel, ale też ocenia własną działalność w kategoriach sukcesu lub porażki. Przyszła filozofia sukcesu powinna zmierzyć się również z typologią ludzkich osobowości dokonywaną z punktu widzenia ich stosunku do wyznaczania sobie celów i myślenia o sukcesie.

W tej sytuacji braku pełnej teoretycznej filozofii sukcesu, szukając argumentów dla praktycznego doradztwa filozoficznego stosowanego w lęku przed niepowodzeniem i w zaistniałej już porażce życiowej, należy odwoływać się do tej wspomnianej i niezbyt bogatej tradycji, a także do rozproszonych filozoficznych sentencji i aforyzmów na temat błędów, porażek i klęsk, które w mniej czy bardziej jawny sposób pojawiały się w poważnych rozprawach teoretycznych i zdradzały światopogląd ich autorów.

OGÓLNY OBRAZ MYŚLENIA FILOZOFÓW I PISARZY-MYŚLICIELI O LUDZKICH PORAŻKACH I BŁĘDACH

Ogólny ogląd rozproszonych sentencji i powiedzeń sformułowanych przez znane postaci ze świata filozofów, dotyczących porażek i błędów skłania do ich klasyfikacji na dwa typy myślenia: surowo-moralistyczne i pozytywnie-realistyczne. W tym pierwszym rodzaju,

który może być zastosowany z powodzeniem wobec klienta silnie obawiającego się przyszłych porażek zawodowych i osobistych, pragnącego się przed nimi w pewien sposób zabezpieczyć, podaje się następujące (oczywiście nie wszystkie) sformułowania: „kto myśli – nie popełnia błędów” (Sokrates), a „kto mało myśli, błędzi wiele” (L. da Vinci); „śpiesz się powoli, a unikniesz błędów” (Sofokles); „błędy są typowe dla zdemoralizowanych” (Isokrates); „Błąd i zło zawsze musi być potępione i zwalczone; ale człowiek, który upada albo błędzi musi być rozumiany i kochany” (Jan Paweł II); „tam, gdzie jest większa wolność (chaos), tam łatwiej o błędy” (Fryderyk Schiller); „gdzie zbyt dużo dyskusji – tam więcej błędów” (Lew Trocki); „błędy, to nieudolność w drodze do sukcesu, sprytnie nazywana zbieraniem doświadczeń” (Napoleon Hill); „jeśli się już zdarzą błędy – trudno się z nich wycofać” (Seneka Starszy); „broń błędów tylko ten, kto je kocha” (Seneka Młodszy); „błąd tym bardziej jest niebezpieczny, ponieważ dużo w nim prawdy” (Henri Frédéric Amiel); „niebezpieczne są błędy ludzi szlachetnych” (Konfucjusz), ponieważ wszyscy je widzą i naśladują, gdyż „błędy autorytetów są uznawane za wzorce” (L. Tołstoj), ponieważ „gdy błędzi pasterz, błędzi za nim trzoda” (Talmud). Dlatego powinniśmy, dla własnego dobra, „strzec się przyjaciół, którzy kochają nasze błędy” (Franke Oehl), albowiem prawdziwi przyjaciele uważają za powinność upominanie błędzących (A. Schopenhauer). Jeszcze lepszym narzędziem do poznawania swoich błędów jest posiadanie wrogów. “Wróg – jak pisze ironicznie współczesny fizyk węgiersko-amerykański i fizjolog György Békésy (1899-1972) – jest gotów poświęcić dużo czasu i swego potencjału umysłowego dla odkrycia cudzych dużych i małych błędów, i to bez żadnej rekompensaty. Problem polega na tym, że tak naprawdę zdolni wrogowie są rzadkością, większość z nich to po prostu ludzie przeciętni. Innym problemem związanym z posiadaniem wrogów jest to zjawisko, że czasem stają się oni przyjaciółmi i tracą dużo ze swego krytycznego zapалу... Wszyscy ludzie, nie tylko uczeni, powinni mieć kilku dobrych wrogów” (Hasło *Error*, 19.04.2016).

W drugim nurcie myślenia, nazwanym tutaj realistycznym, posiadającym wydźwięk pozytywny można wymienić, podczas kontaktu z klientem, który doznał już pierwszych porażek, następujące sentencje: „błądzenie jest rzeczą ludzką, człowiek z natury błędzi” (Seneka), „nikomu nie udało się jeszcze dojrzeć nie popełniając przy tym błędów” (Alfred Adler). Jednak „tylko głupiec popełnia dwa razy ten sam błąd lub tkwi w już popełnionym” (Seneka). Największym z ludzkich błędów jest ucieczka przed naprawianiem błędów z przeszłości

(Konfucjusz). Błąd jest po prostu inną nazwą doświadczenia życiowego (Oskar Wilde), którego nie można nabyć w inny sposób; uczymy się na swoich i cudzych błędach (...), niemniej bardziej przekonujące są własne błędy, choć sprytni ludzie próbują uczyć się tylko na cudzych potknięciach (Otto Bismarck). Ekspert to nie tylko doskonały znawca danego zagadnienia, ale też ktoś, kto popełnił wszelkie możliwe błędy w swej bardzo wąskiej dziedzinie czy specjalizacji (Niels Bohr).

Tak często występujący lęk przed błędami i porażkami jest sam w sobie źródłem wielu błędów (Horacy), natomiast odwaga pozwala często ich uniknąć (Wissarion). Porażki są szansą rozwoju moralnego, czyli doskonalenia własnego charakteru, pod warunkiem, że nie unikamy wiedzy o swoich błędach. Są także okazją do doskonalenia postawy wyrozumiałości i życzliwości wobec innych (i ich błędów), stanowią szansę rozwoju zawodowego i kształtowania w sobie postawy kreatywności i aktywizmu życiowego (czyniącej nas często ludźmi wielkimi). Najlepszych ludzi, jak powiadał Szekspir, uformowało naprawianie własnych błędów. Natomiast „jeśli zamkniemy drzwi przed błędami, wtedy prawda stojąca w sieni zapyta, „jak teraz wejść” (Rabindranath Tagore). Oczywiście jest, że przyznawanie się do własnych porażek wymaga hartu ducha i heroizmu, zwykłym ludziom zdarza się ono tylko wtedy, gdy są subiektywnie przekonani, że w obecnym etapie życia już ich nie popełniają (R. Stevenson). Nawet uczeni mają poważny problem w uznawaniu swych błędów, co sprawia, że zachowują się jak mimoza, gdy już zobaczą go u siebie, natomiast „ryczą jak lew”, gdy zobaczą go u innego uczonego (Albert Einstein). Być może dlatego tak się dzieje, że „błąd łatwiej dostrzec niż prawdę, gdyż błąd leży na wierzchu, a prawda w głębi” (J.W.Goethe).

Tylko ludzie pasywni, podporządkowani i odtwórcy, zwani nieraz głupcami, nie popełniają rażących błędów, ale kierując się zawiścią, wysmiewają osoby kreatywne i cieszą się z ich potknięć (A. Schopenhauer). Jednak, paradoksalnie, unikając jakiegokolwiek działania, zarazem popełniają błąd fundamentalny (Aleksy Tołstoj). Nie zauważają też nieuchronnej konieczności, na którą już zwracali uwagę Żydzi w Talmudzie, że „kto obnaża cudze błędy, obnaża własne”, to znaczy wyjawia wtedy swe wnętrze, swój bezlitosny sposób postrzegania i wartościowania ludzi i zdarzeń. Kreatywność, przełamująca schematy myślenia, skrypty poznawcze, nakazy obyczajowe i stereotypy jest ogromnie zagrożona błędami i porażkami. Nie popełnia się przy tym zazwyczaj starych błędów, lecz natyka się na nowe. Jak pytał retorycznie i – symptomatycznie dla poniższego wywodu – wybitny

angielski filozof XX wieku Bertrand Russell, „dlaczego mamy popełniać stare błędy, kiedy jest przecież tyle nowych do popełnienia?” (Hasło *Error*, 19.04.2016). Ważne jest zatem, co taka kreatywna osobowość uczyni po popełnieniu błędów, po nieprzewidzianej lub niezawinionej porażce. Ostatecznie okazuje się, że wielcy ludzie, w odróżnieniu od tych małostkowych i biernych, wnoszą więcej do ludzkiej kultury, nawet wtedy, gdy błędzą niejednokrotnie (Lew Trocki), „Wielcy ludzie błędzą niekiedy tak często, iż prawie ulegamy pokusie, by uważać ich za miernych lub małych” (G. Ch. Lichtenberg). Po prostu, jak stwierdzał filozof oświeceniowy Wolter, odzwierciedlając mimowolnie swą aktywistyczną postawę twórczą, „człowiek wpada w błędy szybciej niż rzeka do morza” (Hasło *Error*, 19.04.2016).

Ta tajemnica związania losu człowieka z błędzeniem, widoczna nie tylko u ludzi twórczych, ale też u odtwórczych, wyjaśnia się w końcu, gdy zrozumiemy, za chrześcijaństwem, czy też za myślą Mahatmy Gandhiego, że „wolność jest nic warta, jeśli nie dopuszcza do popełniania błędów”, co w konsekwencji oznacza dopuszczenie krzywdzenia siebie i innych tymi błędami. Są też dziedziny życia, w których błędy wytwarza się w sposób świadomy i wyrafinowany, na przykład na wojnie. Wojna, jak przekonywał chiński myśliciel Sun Tzu z przełomu VI/V wieku p.n.e. „polega na wprowadzaniu w błąd. Jeśli możesz udawać, że nie możesz; jeśli dasz znać, że chcesz wykonać jakiś ruch, nie wykonuj go; jeśli jesteś blisko, udawaj, żeś daleko; jeśli wróg jest łasy na małe korzyści, zwabiaj go; jeśli w jego szeregach dostrzeżasz zamieszanie, uderzaj; jeśli jego pozycja jest stabilna, umocnij i swoją; jeśli jest silny, unikaj go; jeśli jest cholerykiem, rozwścieczaj go; jeśli jest nieśmiały, spraw by nabrał pychy; jeśli jego wojska są skupione, rozprosz je. Uderzaj, gdy nie jest przygotowany; zjawiaj się tam, gdzie się tego nie spodziewa” (Sun Tzu, *www.cytaty*, 20.04.2016).

Jak można zorientować się po przytoczonych nazwiskach autorów sentencji, negatywnie i surowo o błędach myśleli najczęściej filozofowie i autorzy, którzy byli dalecy od aktywności politycznej, pedagogicznej czy religijnej, którzy uprawiali filozofię w sposób czysto teoretyczny. Do drugiego nurtu myślenia należą natomiast ci wszyscy, którzy na różne sposoby byli zaangażowani także w inną działalność, natury już praktycznej, a nie tylko refleksyjnej, i którzy niejednokrotnie doświadczały tego niezrozumiałego faktu, że „myślenie jest logiczne, a działanie często irracjonalne”. To oni byli skłonni podpisywać się pod stwierdzeniem – sloganem: „tylko ten nie popełnia błędów – kto nic nie robi” (N.Bonaparte,

Lenin). Jeśli zaś filozof był bliski myśleniu religijnemu i religijnej praktyce, wtedy porażki wyjaśniał zazwyczaj następująco: „miej odwagę popełniać błędy. Rozczarowania, porażki, zwątpienie to narzędzia, którymi posługuje się Bóg, by wskazać nam właściwą drogę” (Konfucjusz).

PRZYKŁADY ROZBUDOWANEGO FILOZOFICZNEGO ARGUMENTOWANIA W LĘKU PRZED PORAŻKĄ (STOICY, NIETZSCHE, AMERYKAŃSKA POZYTYWNA FILOZOFIA ŻYCIA, CHRZEŚCIJAŃSKA FILOZOFIA ŻYCIA)

Warto wziąć teraz pod uwagę, dla pogłębionej analizy sposobu argumentowania właściwego dla pierwszego nurtu, wspomnianą już **myśl stoików**. Wybór ów jest istotny dlatego, że myśl stoicka staje się obecnie coraz bardziej popularna w doradztwie filozoficznym, stanowi także narzędzie dla doradców biznesu (w Polsce np. dla A. Aduszkiewicza). Jak pisał stoik z IV. p.n.e. Seneka, „w życiu spotyka nas to samo, co w łaźni, w tłumie czy w drodze: coś tam będzie godziło w ciebie, coś cię spotka. Życie – to rzecz niełatwa. Wybrałeś się w długą drogę: musisz i poślizgnąć się na niej, i potknąć się o coś, i upaść, i zmęczyć się, i głośno zawołać: «O śmierci!», to jest udawać. W jednym miejscu towarzysza porzucisz, w drugim go pogrzebiesz, w trzecim będziesz go się obawiał. Poprzez takie oto przykrości musisz przebyć tę nierówną drogę” (Seneka 1963, Gadacz 2002, s.10). Metafora ludzkiego życia zaproponowana przez Senekę pokazuje, że jest w nim miejsce na porażkę, potknięcia życiowe, lecz w ujęciu ogólnym stoicka koncepcja pomysłnego życia i działania w wielu miejscach przypomina zalecenia współczesnych pisarzy i psychologów sukcesu. Nie ma zresztą w tym niczego dziwnego, ponieważ ci drudzy poszukiwali wzorców szczęśliwego życia, dobrostanu psychicznego u wielu wielkich mistrzów z przeszłości, także u stoików.

Działanie według stoików, zmniejszające lęk przed porażkami, wiodące w sposób pewny do życiowego sukcesu (udanego życia) opiera się na racjonalnym myśleniu, poczynając od wyboru celu działania przez jego planowanie, aż po dojście do celu. Wybór celu wymaga dużej znajomości siebie: jakie mamy talenty i predyspozycje, jakie środki umożliwiające osiągnięcie celu. Racjonalność w działaniu pozwala nam też na przyjmowanie długofalowej perspektywy, na patrzenie na rzeczywistość z wielu punktów widzenia. Nie wolno człowiekowi – stoikowi tracić energii i czasu na działanie niesłużące jego wartościom, odwodzące go od wyznaczonego celu, na coś, w czym nie czuje się pewnie. Ta racjonalność

wymaga też uczciwego samopoznania, nieulegania iluzjom na temat własnych możliwości. Przy planowaniu drogi wiodącej do celu stoik powinien, za Markiem Aureliuszem, czy Epiktetem podzielić świat na rzeczy zależne od niego i rzeczy niezależne. Rzeczy niezależne od człowieka to sława, bogactwo, zdrowie, nawet rodzina, dzieci, całe społeczeństwo (Epiktet 1961, I.22; Stankiewicz 2014, s.51-55). Zależne – odwaga, samoświadomość, autonomia i harmonia życiowa, rozsądek, przewidywanie konsekwencji własnych działań (tamże, s.74). Nie warto tracić czasu i energii na to, co trudne do osiągnięcia, nad czym nie mamy kontroli i co może odebrać nam wolność, pozbawić możliwości przewidzenia konsekwencji (co przyczyni się w końcu do cierpień i bólu).

Stoicy odradzali również podejmowanie działań przestających możliwości swego organizmu, co już jest wskazówką, jak minimalizować możliwość pojawienia się porażek; zalecali zdroworozsądkowy rachunek zysków i strat. Doradzali również w tym uwalnianiu od lęków przed porażkami dokładne przemyślenie konsekwencji swego działania: dla siebie, ale też dla świata (Epiktet 1961, III.15; Stankiewicz 2014, s.107-108). Refleksja nad możliwymi konsekwencjami chroni bowiem przed niepotrzebnym czy nierozważnym działaniem, czy przed pospiesznym podejmowaniem decyzji już w trakcie działania, które – z racji pośpiechu i wpływu stresogennych emocji – mogą doprowadzić do błędu. W działaniu ważna jest uważność, koncentracja na teraźniejszości, na szczególe, ale też, z drugiej strony, – jak zalecali stoicy – powinniśmy ów szczegół odnosić do szerszego kontekstu. Jak pisze współczesny hermeneutyk myśli stoików, P. Stankiewicz, „nie wolno nam zapominać, jakie jest miejsce każdej czynności w ogólnym planie naszego działania” (Stankiewicz 2014, s.109). Nie powinniśmy też zmieniać raz podjętej decyzji o celu naszych dążeń, o ile wcześniej towarzyszył nam solidny namysł nad owym celem. W ten sposób chronimy się przed żalem z powodu niedotrzymania swego postanowienia (lecz wcześniej dajmy sobie czas na namysł nad celem). Jednak ważny jest tu fakt, że musimy zważać na okoliczności, czy pozostają ciągle te same. Jeśli bowiem zmienią się diametralnie, to stoik może zmienić swe postanowienie i cel dążeń (świat jest bowiem w nieustannym ruchu, dlatego należy na bieżąco analizować racjonalnie sytuację) (tamże, s.116). W drodze do sukcesu należy koncentrować się na tym, co od nas zależy, jak zalecał Marek Aureliusz: nie zależy od nas przeszłość (już zamknięta i niedostępna). Daremne roztrząsanie przeszłości jest zwykłym marnotrawstwem energii, którą można przeznaczyć na wyzwania teraźniejszości.

Do przeszłości można sięgać tylko i wyłącznie po to, aby rozważyć przyczyny swoich błędów, co pozwoli uniknąć nowych. Należy żyć jedynie w terażniejszości (Marek Aureliusz 2003, XII. 26). Życ w niej uważnie, z pełną koncentracją, co także eliminuje możliwość popełnienia błędu. Jeśli zdarzy się w niej nieszczęście niezależne od nas – to nie powinniśmy mu się poddawać, lecz zaczynać na nowo działać. Jest to czas, kiedy można zacząć żyć jak stoik. W tym pragmatycznym ćwiczeniu uważności⁴ ważne jest, aby czynić tylko jedną rzecz w danej chwili, myśleć o tylko jednej sytuacji, ponieważ gdy ktoś – jak pisał Seneka – „z pośpiechem przechodzi przez gęsto uczęszczane dzielnice miasta, siłą rzeczy musi zderzyć się z wieloma ludźmi” (Seneka 1963, Ks. III; Stankiewicz 2014, s.136.) Oszukujemy się tylko, że możemy być, mówiąc językiem współczesnym, wielozadaniowi, gdyż, zdaniem Stankiewicza „fałszywe wyobrażenia i niepotrzebne niepokoje lubią się pojawiać wtedy, gdy nasza myśl i energia duchowa są niedostatecznie skupione na wyznaczonym celu” (Stankiewicz 2014, s.138). Mimo to powinniśmy myśleć o sobie z dumą i szacunkiem, bez względu na to, co w życiu wykonujemy, niezależnie od losu, który nam przypadł w udziale. Odwrotną stroną dumy są jednak obowiązki. Człowiekowi, któremu bliskie stanie się myślenie stoickie, nie będzie trudno zabiegać o to, by nie czynić niczego, co mu nie przystoi. Ową dumę łatwo wzmocnić prostą, lecz tak powszechnie ignorowaną prawdą, że dysponujemy ogromnym darem, którego nie posiadają już umarli. Dlatego należy swoje życie – jakiegokolwiek ono jest – doceniać i właściwie wykorzystywać. Jeśli nawet żyjemy w niezbyt bogatym domu, a nie w podmiejskiej willi, czujmy się ważni (ponieważ właśnie żyjemy, istniejemy, i od nas zależą nasze własne wyobrażenia i myśli). Bogaty czy biedny dom – to jedynie wytwory naszego umysłu i społeczeństwa, w którym żyjemy (tamże, s.185-187). Dobrze jest wyrabiać w sobie wytrwałość życiową podobną do wytrwałości na wojnie. Jeśli pojawią się kłody od losu – bądźmy wobec nich wytrwali. Patrzymy na świat bez złudzeń i przewidujemy realne skutki naszych działań. Wszelkie bowiem odruchowe, pochopne decyzje są niegodne racjonalnego człowieka, jaki jest ideałem stoicyzmu (tamże, s.191-192). Jeśli już ponieśliśmy ogromną porażkę, zawinioną

⁴ Współcześnie ćwiczenie uważności nabiera wiele znaczeń, lecz jego inspiracja ma raczej źródło w buddyzmie zen. Ćwiczenie to pozwala na unikanie marnotrawienia energii na zamartwianie się codziennymi troskami i frustracjami, którym zajmuje się nasz umysł, kiedy pozosatwiamy go samemu sobie. Naszą świadomość można uporządkować poprzez koncentrację na jakimś zadaniu, nawet na banalnym parzeniu herbaty czy myciu naczyń, które też może być medytacją. Zob. Baggini J., Macaro A., Filozof na kozetce. Przewodnik po dobrym życiu, przeł. D. Cieśla-Szymańska, Grupa Wydawnicza Foksal, Warszawa 2014, 199-200.

nie tyle przez nasz brak przewidywania okoliczności, ile przez same niezależne od nas uwarunkowania, możemy zawsze zacząć drogę życiową od nowa⁵. Jeden fałszywy krok na naszej drodze nie oznacza, że cała droga jest omylna. Porażki mają być tylko chwilowe, nie wolno nam dopuścić, by się rozrosły, by stały się katastrofą. Tłumiący negatywne emocje stoicy byli i są przekonani, że jeśli szybko powstaniami z upadku, będziemy równi tym, którzy nigdy nie upadli (i nie przeżywali rozgoryczenia i lęku). Stoicyzm – jak pisze apologeta stoicyzmu P. Stankiewicz – jest „dla tych ludzi, którzy chcą się podnieść” (Stankiewicz 2014, s.214-215).

W odróżnieniu od współczesnych praktyków sukcesu, wizualizujących pozytywną przyszłość w zamiarze osiągnięcia celu, stoicy zalecali wyobrażanie sobie wszelkich możliwych porażek. Taka negatywna wizualizacja, jednak raczej jednorazowa, a nie jedno, czy wielomiesięczna, była w ich mniemaniu oswojeniem się z ewentualną porażką. Wskutek tego nieszczęście, które może się zdarzyć, już nie zaskoczy stoika. A jeśli się nie zdarzy – będzie on podwójnie przyjemnie zaskoczony. Uprowadzenie wyobrażeniem samego nieszczęścia nie jest tożsame, jak przekonuje neostoik Stankiewicz z zakładaniem, że musi się ono zdarzyć (tamże, s.220). Oczywiście, nie można wszystkiego przewidzieć, ale można to czynić kierując się zasadą prawdopodobieństwa. Stoicy zakazują porównywania się z innymi (z tymi, którym lepiej się wiedzie), ponieważ niesie ono cierpienie. Jest to inaczej wyobrażanie sobie nieaktualnych scenariuszy, które odrywa nas od uważności życia w terażniejszości. Jak pisze Stankiewicz wkładając w usta stoikom zdanie współczesnego autora, Williama Irvine’a – „przestańmy grać w szaleńczą grę o pozycję społeczną”, róbmy raczej dobrze to, co do nas należy (Stankiewicz 2014, s. 251). Przeciwności, negatywne zrządzania losu należy traktować jak potyczki z krzepkimi młodzieńcami. Stoicy i neostoik Stankiewicz zdają sobie sprawę z tego życiowego faktu, że rezygnacja z walki jest dla części ludzi łatwa, nawet dość przyjemna i kusząca. Walka z cierpieniem, z przegraną jest natomiast trudniejsza i wymaga sporo wysiłku. Stankiewicz interpretując myśl stoicką tak wyjaśnia jej zalecenia: „cokolwiek by się wydarzyło, jakiegokolwiek nieszczęście by na nas nie spadło, musimy to opisać językiem zadania do wykonania, a nie doznanej krzywdy (...) Zmuszając się do myślenia zadaniowego, zmuszamy nasz umysł do działania (...) Nie należy

⁵ To zaczynanie od nowa nie może być jednak rozumiane dosłownie. Jak stwierdza dzisiaj psycholog P.Oleś, trudno budować nową tożsamość na zasadzie zaprzeczenia temu wszystkiemu, co było do tej pory. Należy raczej łączyć zmianę z kontynuacją, nowe zadania z właściwościami już posiadanymi. Zob. P.Oleś, Poznaj się na sobie [w:] ja, czyli kto?, s.46.

stawiać pytania: dlaczego nas to spotkało! Albowiem to jest właśnie dla nas – co nas faktycznie spotkało (...). Nikt nie ma przywileju wyboru nieszczęścia, które go dotyka. Istotny jest ten i tylko ten cios losu, który na nas faktycznie spadł (...). Tylko z tej walki będziemy rozliczani (...). Jedyną regułą umożliwiającą przewidzenie tego, co nas może spotkać jest to, że najczęściej to nas spotyka, czego byśmy najbardziej chcieli uniknąć” (Stankiewicz 2014, s.293-295).

W filozofii życia Nietzschego z drugiej połowy XIX wieku nie odnajdziemy ulgi w cierpieniu spowodowanym porażką, ani w lęku przed jej popełnieniem. Nietzscheańsko pojęty przewodnik po życiu będzie raczej poręczą nad potokiem, niż laską (Yalom 2005, s. 321). Będzie to dość surowy przewodnik, który powie następująco: „jeśli postanawia pan zostać jednym z tych nielicznych, którzy czerpią przyjemność z rozwoju i upajają się bezbożną wolnością, to musi się pan przygotować na największy ból (napięcia i ucisku w piersi, złego snu, niewygody, wszelakich wyrzeczeń – dod. H.R.). Te dwie rzeczy są ze sobą związane i nie można ich doświadczyć oddzielnie! Jeśli chce pan zaznać mniej bólu, musi się pan skurczyć, jak to robili stoicy, i rezygnować z najwyższej przyjemności (...) wszyscy wielcy filozofowie są ponurzy” (Yalom 2005, s. 230). Nietzsche, jak wiadomo, zaproponował nowy światopogląd, będący dokładnym odwróceniem chrześcijańskiej wizji życia, sformułowany w obronie godności życia na ziemi. Można, mimo owej obrazoburczej destrukcji, dopatrzeć się w jego poglądzie na świat, na kulturę czegoś pozytywnego. Jest w nim wola zdrowia, wola życia i nowy rodzaj optymizmu, jak zauważa autor pracy o nim, Henryk Benisz; „optymistyczny jest też nowy człowiek, z nadludzką siłą obracający wszystkie zrządzania losu na swoją własną korzyść. Co nie jest w stanie go zniszczyć, to go buduje, dostarczając skutecznych środków leczniczych. Selektynie podchodzi on do wszystkiego, co świat może mu zaofiarować, i zawsze sam dla siebie jest instancją orzekającą o dokonywanym wyborze. Z przezornością i dumą traktuje to, co świat uważa za piękne i wartościowe i co dla innych jest wielką podniętą życiową” (Benisz 2001, s. 329). Jak pisze z kolei filozof Bogdan Banasiak, „nawet jeśli Nadczłowiek ma mieć „podłoże” biologiczne, to i tak nie wystarczy akt jego zrodzenia – trzeba go tworzyć (...) i to stopniowo, mozolnym wysiłkiem, a prowadzą do niego kolejne „szczeble”, „tęcze” i „mosty”(…) (Banasiak; 17.05.2016, s.11). Nadczłowiek, dodając za filozofem Henrykiem Beniszem, jest „wystarczająco silny, aby wierzyć, że wszystko, czego się podejmuje, musi się mu powieść” (Benisz 2001, s.330). Nietzsche sądził, że człowiekowi, a właściwie

nadczłowiekowi, który chce afirmować ziemskie życie, najbardziej szkodliwym idealizmem w teorii i praktyce życia, poszukującym nadnaturalnych uzasadnień dla wszelkich działań w świecie (tamże, s.334). Z idealizmu biorą się jedynie wszelkie zbłądzenia instynktu samozachowawczego, wszelkie zwyrodnienia życia. Jeśli chodzi o samą porażkę, Nietzsche przyznawał twórcy, nadczłowiekowi prawo do błędzenia na drodze swego rozwoju. Każda bowiem nowa sytuacja, każde nowe doświadczenie ma sens i wartość, nawet jeśli jest porażką wymagającą podjęcia całego trudu osiągnięcia czegoś na nowo. Jednak w osiąganiu afirmacji wyższej jakości ziemskiego życia nie chodzi, według Nietzschego, bynajmniej o przyjmowanie wszystkiego, co ono niesie, o jakieś absurdalne *amor fati*. Dla niego, podobnie jak dla antycznych epikurejczyków, ważny jest naturalny bieg życia, zaspokajanie prostych potrzeb, prozaiczne uwarunkowania życia codziennego: sposób odżywiania się, klimat w miejscu pobytu, dobry sen, apetyt, zdrowie, wszystko to, co sprzyja instynktowi samozachowawczemu. Zaszczyty, miłostki i pieniądze były dla niego czymś sztucznym, czymś, co nie pomagało w uzyskiwaniu wyższej jakości życia, podobnie jak idealne byty – pojęcia: Bóg, dusza, cnota, grzech, zaświaty, życie wieczne, prawda (Benisz 2001, s. 339). Nietzsche, podobnie jak stoicy w ten oto sposób uczył rozróżniania tego, co bardziej ważne od tego, co mniej ważne w drodze do wysokiej jakości naturalnego życia. Jeśli jednak stoicy nawoływali do rozważnego przewidywania wszelkich możliwych konsekwencji swych wyborów, to Nietzsche obcy był zatroskany wyraz twarzy i wewnętrzne skrępowanie paraliżujące wolę działania (tamże, s. 340), wybierał, choć tylko w teorii, zabawę jako sposób zajmowania się wielkimi sprawami.

Z kolei w **amerykańskiej pozytywnej filozofii życia**, formułowanej w XIX i XX wieku w postaci publicystycznej przez polityków, pisarzy czy mówców motywacyjnych przewija się nieustannie wiara w moc własnego pozytywnego myślenia, które może nakazać, w przeciwieństwie do nietzscheańskiej wizji życia, a nawet częściowo i stoickiej, odrzucenie na margines wszelkich negatywnych emocji i zalecić wyrzucenie, na wzór zachowania Napoleona Bonapartego, z prywatnego słownika nawet słowa „porażka”. Warto teraz posłuchać wspomnianego Orisona Mardena: „możliwe, że wasza przeszłość jest pełna gorzkich rozczarowań. Patrząc wstecz, czujecie się nieudacznikami lub w najlepszym razie kimś bardzo przeciętnym. Możliwe, że nie zdążyliście w określonych przedsięwzięciach, wbrew własnym oczekiwaniom. Utraciliście pieniądze, chociaż mieliście nadzieję je zarobić. Możliwe, że utraciliście

drogich wam ludzi, przyjaciół czy członków rodziny. Możliwe, że utraciliście swój biznes – a nawet zajęto wam dom, ponieważ nie byliście w stanie spłacić zadłużenia, albo z powodu choroby nie byliście w stanie pracować. Surowe nieszczęście mogło uczynić was bezsilnymi. Jednak mimo tych bied i przeszkód, możecie zwyciężyć – jeśli zabronicie sobie myśleć jak o ludziach przegranych” (Marden, 15.05.2016). Dopóki człowiek ma w sobie niezłomnego ducha, dopóty nie podda się niepowodzeniom, nawet jeśli ma już za sobą taką próbę podnoszenia się z upadku. Należy zatem pielęgnować w sobie naturę zwycięzcy, który przed nikim i niczym nie schyla głowy, zachowywać wiarę w siebie i szacunek: jest przecież nadzieja dla niezłomnego inwalidy. Nie ma jej natomiast dla człowieka, który nie chce się podnieść z upadku, nie ma dla kogoś, kto gotów złożyć broń po pierwszym niepowodzeniu (Marden, tamże). Podobną myśl można odnaleźć u innego autora, Normana Vincenta Peale: „ci, którzy pogodzą się z faktem porażki, zazwyczaj zostają zwyciężeni” (Peale 2015, s.74). Wynika to stąd, że w ludzkiej naturze leży głęboka tendencja do stawania się takim, jakim siebie sobie wyobrażamy. Orison Marden nie ukrywa przy tym, że istnieje tradycyjny podział na ludzi słabych i silnych: przeszkody paraliżują tych pierwszych, a umacniają tych drugich. Nie od razu jednak wiadomo, do której kategorii należymy. Ludzie potencjalnie silni, lecz jeszcze nieświadomi swej mocy właśnie dzięki porażkom mogą rozpoznać swoje możliwości: niektórzy młodzi ludzie długo nie dostrzegali rezultatów swej siły dotąd, dopóki w ich życiu nie pojawiły się poważne trudności i nieszczęścia. Te wyzwania rozwinęły w nich siłę samoopanowania, energiczność i zdolność do rozwiązywania złożonych życiowych problemów. Ów życiowy kryzys rozbudził w nich wewnętrzne rezerwy, siłę, której istnienia nawet nie przeczuwali. Wiara Mardena w istnienie w nas siły, która w wyjątkowych sytuacjach czyni ludzi tytanami sprawia, że chce, jako mówca motywacyjny, wzbudzać ją także w tych, którzy poddają się zbyt szybko w natłoku życiowych niepowodzeń i przeszkód. Być może o przedwczesnym poddawaniu się decydują jakieś ich wewnętrzne blokady, zwłaszcza lęk. Ta negatywna emocja sprawia bowiem, że problemy widziane z daleka wydają się im bardzo groźne, lecz, gdy zbliżą się do nich, wtedy zaczynają widzieć przed sobą jasną drogę, spotykają na niej ludzi, którzy skłonni są udzielić im różnorodnego wsparcia⁶. Taki sposób myślenia, występujący również we współczesnej naukowej psychologii

6 Orison Marden dodaje jednak, że wszyscy ludzie doskonale wiedzą, iż ludzkie istnienie zależy w pełni od Siły Boskiej. Dziwne jest zatem, że zapominają o tym, aby oddawać się pod jej Opiekę i prosić o Pomoc.

pozytywnej można poddawać na różne sposoby krytyce, co też niejednokrotnie jest czynione, zarówno przez psychologów, jak i filozofów (np. przez A. Bielik-Robson). Jednak w tym artykule, z racji ograniczeń formalnych, owa krytyka będzie pominięta.

W chrześcijańskiej filozofii życia, zarówno w wersji średniowiecznej, jak i współczesnej najlepiej podejście wobec porażek i upadków życiowych oddaje następująca myśl formułowana na gruncie jej personalistycznej odmiany, podkreślającej godność każdej osoby ludzkiej: „najbardziej sponiewierany i bezsilny człowiek może nabrać otuchy na myśl o tym, że ma do spełnienia pewne zadanie, będące częścią planu Bożego, nawet jeśli tylko Bogu wiadomo, na czym ono polega” (Pierzchalski; 10.05.2016). W tym chrześcijańskim współczującym ujęciu porażka nie musi być traktowana przez bezsilnego człowieka jako nieodwołalna klęska. Nie decyduje ona też o całkowitej czy długotrwałej jego bezwartościowości. Mówi raczej – jak sugeruje chrześcijański kierownik duchowy Józef Pierzchalski – o zaistnieniu braku skupienia się na tym, co jest rzeczywiście ważne w działaniu. Mimo doznawanej przykrości jest szansą poznania swych ograniczeń, ale też nierozpoznanych dotąd możliwości, okazją do zobaczenia swych słabych stron. Jest faktem, że łatwo wtedy może zrodzić się pogarda wobec samego siebie, lecz chrześcijańska filozofia życia przekonuje, że to sam Bóg wprowadza człowieka w doświadczenie porażki. Tylko wśród porażek i życiowych klęsk dokonać się może dojrzewanie człowieka do zrozumienia zarówno siebie, jak też Boga, otwarcie się na Jego doświadczenie, na dzielenie z Nim odtąd całego swego życia. Wtedy porażka – w takim życiu dzielonym z Bogiem – staje się drogą do jego duchowej odnowy. Taki człowiek zaczyna raczej słuchać głosu Boga niż innych ludzi, którzy albo przekreślają go, albo mają wiele „dobrych” rad, jak wydobyć się z doznanej klęski. Wierzy bowiem, że Bóg z niczego tworzy coś nowego, że cierpliwie naprawia to, co ludzie w swej wolności psują w jego świecie (Pierzchalski; 20.06.2016).

Warto na koniec wspomnieć o **dalekowschodnim myśleniu o sukcesie i porażce**, które jest nieco inne niż zachodnie, a jego prezentacja może dopomóc Europejczykom w samopoznaniu. Z tego odległego dystansu, jaki jest dostępny myślicielom innej kolektywistycznej kultury: Japonii, Wietnamu czy Chin, doskonale widać, że przedstawiciele kultury Zachodu cechuje egocentryczne przekonanie, iż ich sukcesy zależą wyłącznie od nich samych. Jednak przyczyn porażek nie postrzegają już w ten sam sposób, raczej dokonują wtedy obronnej atrybucji „w służbie ego”, czyli samookłamują się.

Dzięki temu zabiegowi to inni ludzie stają się odpowiedzialni za ich porażki. Aby uniknąć tego samookłamania się, należałoby zacząć żyć po stoicku, czyli właściwie eliminować po drodze możliwość niepowodzenia, albo „spojrzeć na sukces przez pryzmat współzależności”, jak uczy współczesny wietnamski myśliciel Thich Nhat Hanh. Wtedy także przyczyny porażek nie będą leżały w braku uzdolnień, lecz raczej w braku sprzyjających okoliczności (Baggini, Macaro 2014, s. 93). Takie spojrzenie przez „pryzmat współzależności” może dzisiaj zmniejszyć poczucie anomii, zmęczenie życiem, alienację wynikającą z przeświadczenia o niedocenianiu ich własnej pracy, odczucie braku adekwatności i kompetencji występujące zwłaszcza u prekariuszy krajów Zachodu. Są oni, w sposób oczywisty dla zewnętrznego obserwatora, zależni od sytuacji, ponieważ są boleśnie uwikłani w „neoliberalną globalizację” i globalny kryzys ekonomiczny.

ZAKOŃCZENIE

Jak można było zauważyć, walka z porażką jest właściwa dla ludzi aktywnych, z dużą dozą heroizmu i życiowej zaradności, podchodzących do życia racjonalnie, bez iluzji żywionych co do siebie samego i świata. Tak przynajmniej sądzą stoicy i neo-stoicy filozofowie, a za nimi zwolennicy filozofii dionizyjskiej Nietzschego. Rezygnacja z walki jest z kolei łatwa, nawet dość przyjemna i pociągająca, i cechuje głównie ludzi biernych. Jak wyjaśniają ten fenomen współcześni psychologowie, dzieje się tak dlatego, że większość ludzi lubi czuć się ofiarami i wręcz wykorzystuje tę postawę, aby uzasadnić swoją bierność (Brzezińska 2016, s.195). Bierność może wynikać z uwarunkowań temperamentalnych, ale też, znacznie częściej, może być wyuczona. Uwarunkowanie temperamentalne powoduje nieśmiałość, a ta, jak pisze psycholog Ph. Zimbardo, „czuje wstręt do wolności, z jej brakiem struktury, indywidualną odpowiedzialnością, wymaganiem działania i inicjowania, a nie tylko reagowania i czekania (...) nieśmiali mężczyźni i kobiety zrzekli się odpowiedzialności za podejmowanie ryzyka wolności, za podtrzymywanie przepływu sił życiowych” (tamże, s. 200). Z nieśmiałością idzie często w parze nastawienie pesymistyczne wobec życia, brak nadziei na poprawę losu. A to właśnie postawa optymistyczna i nadzieja, jak zauważył twórca psychologii pozytywnej Martin Seligmann, badacz teorii wyuczonej bezradności, a następnie zwolennik uczenia się optymizmu, pomagają w wychodzeniu z trudnych sytuacji; pozwalają wierzyć, że kłopoty, w jakie popadamy, dadzą się racjonalnie wyjaśnić. Z całą pewnością nie są trwałe, uniwersalne i ponadto wynikające z naszej winy,

jak to postrzega osobowość nastawiona pesymistycznie. Nadzieja jako cenna zaleta optymisty motywuje go do walki i odnoszenia nowych sukcesów⁷. Jak już było powiedziane wyżej, nie od razu wiemy, do której kategorii należymy, jeśli nie poddaliśmy się badaniom psychologicznym. Porażki w działaniu mogą być niechcianym źródłem takiej samowiedzy: ludzie potencjalnie silni, lecz jeszcze nieświadomi swej mocy właśnie dzięki niepowodzeniom mogą rozpoznać swoje możliwości, swoją zaradność lub wrodzoną czy nabytą bezradność.

Bierność poddająca się skutkom upadku lub niepowodzenia nie ma jednak tylko i wyłącznie negatywnego znaczenia, jak widzą to zjawisko psychologowie. W optyce chrześcijańskiej filozofii życia jest ona – paradoksalnie – wręcz zaletą, albowiem „gdy już nic nie mamy, ponieważ przegraliśmy, ponieśliśmy klęskę, możemy, jeśli tylko zechcemy, otworzyć się wreszcie na doświadczenie Boga, który z niczego tworzy coś nowego, (...) który powierza nam nową misję, (...) powołuje do czegoś wielkiego” (Pierzchalski; 20.06.2016). W swej, inkryminowanej przez współczesny świat wielbiący sukces, bierności przestajemy przeszkadzać Opatrzności i jak sugeruje ksiądz J. Twardowski: „życie trudne i zmarnowane w oczach świata (oraz w naszych własnych) – może wypełniać plany Boże” (Twardowski 2011, s.80).

Konkludując można stwierdzić, że warto patrzeć na zagadnienie sukcesu i porażki wieloaspektowo i interdyscyplinarnie, warto też korzystać z rezerwuaru filozoficznej tradycji przy zmaganiu się z taką czy inną życiową klęską.

⁷ Należy dodać, że M. Seligman nie twierdzi, iż optymistę spotyka mniej niepowodzeń i życiowych tragedii, a jedynie, że optymistą znosi je lepiej, szybko dochodzi do siebie po porażce, a pesymista od razu poddaje się i popada w depresję (choć optymistom także zdarzają się lekkie depresje).

BIBLIOGRAFIA

- Aureliusz M., *Rozmyślenia*, przeł. M. Reiter, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2003.
- Baggini J., Macaro A., *Filozof na kozetce. Przewodnik po dobrym życiu*, przeł. D. Cieśla-Szymańska, Grupa Wydawnicza Foksal, Warszawa 2014.
- Banasiak B., *Sny o potędze*, [w:] http://nietzsche.ph-f.org/teksty/bb_sny.pdf; data dostępu: 17.05.2016.
- Bauman Z., *Życie na przemiał*, przeł. T. Kunz, Wyd. Literackie, Kraków 2005.
- Benisz H., *Nietzsche i filozofia dionizyjska*, Wyd. AWF, Warszawa 2001.
- Brzezińska M., *Co stracić, by zyskać wolność?* [w:] *Ja, czyli kto?. Co wiemy o sobie, a co nam się wydaje*, (red.) A. Cedro, Wyd. Charaktery, Kielce 2016.
- Cytaty o błędach, <http://www.cytaty.info/cydat/> [dostęp: 20.04.2016].
- Epiktet, *Diatryby*, przeł. L. Joachimowicz, PWN, Warszawa 1961.
- Gadacz T., *O umiejętności życia*, Wyd. Znak, Kraków 2002.
- Fortuna P., *Pozytywna psychologia porażki. Jak z cytryn zrobić lemoniadę*, GWP, Sopot 2012.
- Fredrikson B., *The Role of Positive Emotions in Positive Psychology*, [in] *American Psychologist* 56(3), April 2001, ss. 218-226.
- Hasło *Error* [w:] <https://es.wikiquote.org/wiki/Error> [19.04.2016].
- Klucznikow S.J., *Filozofia sukcesu: gnoseologicznych analiz, Awtoriefierat dysjertacyi na soiskaniye uczonej stiepieni kandidata filososkich nauk*, Moskwa 2003, s.8-9.
- Marden O.S. *Put' jednistwa. Pozitiwnaja filozofija żyzni*, глава 27 [w:], <http://unityway.net/russian/marden/front/front27.html>; data dostępu: 15.05.2016.
- Oleś P., *Poznać się na sobie* [w:] *Ja, czyli kto? Co wiemy o sobie, a co nam się wydaje*, (red.) A. Cedro, Wyd. Charaktery, Kielce 2016.
- Peale N. V., *Uwierz i zwyciężaj. Jak zaufać swoim myślom i poczuć pewność siebie*, Wyd. Studio EMKA, Warszawa 2015.
- Seligman M.E.P., *Optymizmu można się nauczyć. Jak zmienić swoje myślenie i swoje życie*, przeł. A. Jankowski, Wydawnictwo Media Rodzina, Poznań 2007.
- Seligman M. E.P., M. Csikszentmichalyi, *Positive Psychology. An Introduction*, University of Pennsylvania 2000.
- Seneka, *Dialogi*, przeł. L. Joachimowicz, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1963.
- Sonnefeld J., Ward A., *Powrót do kariery. Jak wielcy liderzy naprawiają złamane kariery*, przeł. T. Rzychoń, MTBiznes Ltd, Warszawa 2010.
- Stankiewicz P., *Sztuka życia według stoików*, Wyd. WAB, Warszawa 2014.
- Pierzchalski J., *Misja* [w:] *Chrześcijański portal kierownictwa duchowego „Przemiana”* [w:] <http://pierzchalski.ecclesia.org.pl/>; data dostępu: 10.05.2016.
- Pierzchalski J., *Porażki pozbawiają zaufania* [w:] *Chrześcijański portal kierownictwa duchowego „Przemiana”* [w:] <http://pierzchalski.ecclesia.org.pl/>; data dostępu: 15.06.2016.
- Twardowski J., *Ważne jak Katechizm*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011.
- Yalom I. D., *Kiedy Nietzsche szlochał*, przeł. A. Tanalska-Dulęba, Instytut Psychologii Zdrowia PTP, Gdańsk 2005.

RELACJE PAMIĘCI PROSPEKTYWNEJ I FUNKCJI WYKONAWCZYCH – PRZEGLĄD KONCEPCJI TEORETYCZNYCH I WYNIKÓW BADAŃ / *RELATIONS BETWEEN PROSPECTIVE MEMORY AND EXECUTIVE FUNCTIONS – A REVIEW OF CONCEPTS AND EMPIRICAL FINDINGS*

STRESZCZENIE

W artykule omówiono podstawowe zagadnienia teoretyczne związane z pamięcią prospektywną oraz zaprezentowano przegląd badań empirycznych poświęconych relacjom pamięci prospektywnej i funkcji wykonawczych. Najwięcej badań dotyczących pamięci prospektywnej przeprowadzono do tej pory przy pomocy różnych wersji szczegółowych schematu zaproponowanego przez Einsteina i McDaniela (1990). Stopniowo wzrasta jednak liczba analiz prowadzonych z wykorzystaniem bardziej zaawansowanych paradygmatów badawczych: złożonego i z odroczoną realizacją zamiarów. Badania potwierdzają postulowane przez modele teoretyczne zależności między pamięcią prospektywną a funkcjami wykonawczymi. Dane sugerują, że układ poszczególnych funkcji wykonawczych w kontekście realizacji zadań prospektywnych jest pochodną parametrów owych zadań, faz realizacji zamiarów oraz wieku badanych.

SŁOWA KLUCZOWE: PAMIĘĆ PROSPEKTYWNA; FUNKCJE WYKONAWCZE; PARADYGMATY BADAWCZE PAMIĘCI PROSPEKTYWNEJ.

ABSTRACT

The article discusses the basic theoretical issues related to prospective memory and presents a review of empirical research dedicated to relations between prospective memory and executive functions. The majority of previous studies of prospective memory were conducted using different versions of a detailed scheme proposed by Einstein and McDaniel (1990). However, there has been a gradual increase in the number of analyses using more advanced research paradigms: the complex and the delayed-execute prospective memory paradigms. Research confirms the relationship between prospective memory and executive functions postulated by theoretical models. The data suggest that the system of individual executive functions in the context of the prospective tasks is a derivative of the parameters of those tasks, the phases of implementation of intentions and the age of the respondents.

KEY WORDS: PROSPECTIVE MEMORY; EXECUTIVE FUNCTIONS; PROSPECTIVE MEMORY PARADIGMS.

1. WPROWADZENIE

Pamięć prospektywna definiowana jest jako pamiętanie o wykonaniu zamierzonego działania w określonym punkcie w przyszłości (McDaniel i Einstein, 2000: 127; Martin, Kliegel i McDaniel, 2003: 196). Na wstępie należy jednak zaznaczyć, że termin ten jest swoistym skrótem myślowym, który poza pamięcią obejmuje całą kombinację procesów poznawczych takich jak uwaga czy monitorowanie środowiska (Niedźwieńska, 2008: 77). Pamięć prospektywna przejawia się w rozmaitych zadaniach dnia codziennego i ma bezpośredni wpływ na jakość życia – umożliwia realizację tak różnorodnych zamiarów jak zakup pieczywa w drodze powrotnej z pracy do domu, przekazanie współlokato-

rowi wiadomości telefonicznej, czy też stawienie się na wizycie lekarskiej w wyznaczonym terminie. Działania związane z pamięcią prospektywną są silnie osadzone w kontekście społecznym, a ich efektywność mocno rzutuje na relacje społeczne. Osoba, która z powodu zaburzeń pamięci prospektywnej nie realizuje zamiarów w odpowiednim czasie lub realizuje je w nieprawidłowy sposób etykietowana jest przez społeczeństwo jako niesłowna i nieodpowiedzialna (Witkowska, 2010: 31, 33). Na kluczową rolę pamięci prospektywnej w funkcjonowaniu poznawczym człowieka wskazuje fakt, że od 50% do 80% zgłaszanych przez ludzi błędów pamięciowych ma związek z zapominaniem o zamiarach (Kliegel i Martin, 2003: 193).

W procesie realizacji zamiaru zwykle się rozróżniać cztery fazy: kodowanie zamiaru, przechowanie zamiaru, odtworzenie zamiaru oraz jego wykonanie (Ellis, 1996, za Niedźwieńska, 2008: 78). Ze względu na kontekst wydobycia wyodrębnia się zaś dwie podstawowe klasy pamięci prospektywnej: z kontekstem zdarzeniowym (event-based) oraz z kontekstem czasowym (time-based) (Einstein i McDaniel, 1990: 724). Pierwszy rodzaj polega na realizacji zamiaru w odpowiedzi na jakiś zewnętrzny bodziec lub zdarzenie (np. pamiętanie o oddaniu znajomemu książki przy najbliższym spotkaniu). Druga kategoria odnosi się do wydobycia zamiaru z pamięci po upływie określonego czasu lub o określonej porze (pamiętanie o wyjęciu ciasta z piekarnika po godzinie lub o włączeniu telewizora o 19:00). Dodatkowo wyodrębnia się pamięć prospektywną z kontekstem aktywnościowym (activity-based), która opisuje sytuację zainicjowania zamiaru po zakończeniu jakiegoś działania (np. pamiętanie o zażyciu leków po zjedzeniu śniadania) (Kvavilashvili i Ellis, 1996, za: Niedźwieńska, 2013: 23). Według Einsteina i McDaniel (1990: 725) efektywne funkcjonowanie pamięci prospektywnej uzależnione jest od współdziałania dwóch jej komponentów. Aspekt prospektywny pozwala zainicjować działanie we właściwym momencie lub w reakcji na odpowiednią wskazówkę, zaś aspekt retrospektywny umożliwia przywołanie samej treści zamiaru.

Teorią, która ze względu na swój duży zakres stosowności, stanowi ramy dla większości badań empirycznych z zakresu pamięci prospektywnej jest teoria wieloprosesowa (Einstein i McDaniel, 2005, 2010; McDaniel i Einstein, 2000). Zakłada ona, że pamięć prospektywna z kontekstem zdarzeniowym bazować może na różnych procesach – od kontrolowanego monitorowania po spontaniczne wydobycie zamiaru. To, jaki proces zostanie zaangażowany, zależy od istotności zadania prospektywnego, właściwości wskazówek prospektywnych, charakterystyk aktywności bieżącej, stopnia zaplanowania zamiaru oraz cech indywidualnych (McDaniel i Einstein, 2000: 131-132). Autorzy teorii są zdania, że do wykonania części zadań prospektywnych nie jest konieczne zaangażowanie wysiłkowych procesów monitorowania. Ze względu na wielość zadań poznawczych w kontekście życia codziennego i ograniczone zasoby, jednostka wykazuje wręcz inklinację ku procesom spontanicznym (McDaniel i Einstein, 2000: 142). Wśród parametrów decydujących o włączeniu strategicznego monitorowania w proces realizacji zamiaru wymienić można cechy odnoszące się do zadania prospektywnego (jego dużą istotność dla jednostki oraz niski poziom zaplanowania), wskazówki prospektywnej (jej małą

wyrazistość i niski stopień skojarzenia z zamierzonym działaniem) oraz aktywności bieżącej (aktywność której realizacja związana jest z peryferycznym przetworzeniem wskazówki bądź aktywność bardzo angażująca) (McDaniel i Einstein, 2000: 132-140).

Analizując specyfikę zadań prospektywnych, autorzy opisują (Albiński 2009: 209-210; Niedźwieńska, 2013: 35-37), że zamiar zachowania się w przyszłości w określony sposób musi być rezultatem świadomej decyzji osoby, a możliwość na jego realizację odroczone w czasie. Do istotnych cech zadań prospektywnych zaliczają to, że są one zawsze zanurzone w jakiejś aktywności bieżącej. Wskazują także na to, że czas na zainicjowanie zamiaru i sam proces jego realizacji muszą być ograniczone.

2. PARADYMATY BADAWCZE PAMIĘCI PROSPEKTYWNEJ

Badania nad realizacją odroczonego zamiaru zapoczątkowane zostały badaniami w warunkach życia codziennego. Początkowo uczestników proszono o kontakt telefoniczny bądź przesłanie kartek pocztowych w określonym terminie. W innym wariantcie badani sporządzali listę własnych zamiarów do wykonania w najbliższym tygodniu, a następnie po upływie tego czasu wskazywali te rzeczywiście zrealizowane. Do analiz wykorzystywano także specjalne dzienniczki, w których to badani odnotowywali swoje myśli dotyczące zadań prospektywnych (Niedźwieńska, 2008: 79, 81). Mimo dużej trafności ekologicznej, wariant naturalistyczny badań nad pamięcią prospektywną wiąże się jednak z brakiem kontroli nad rzeczywistymi działaniami badanych (np. niezgodnymi z prawdą relacjami o wykonaniu zamiarów, stosowaniem zewnętrznych pomocy) oraz nieprzewidywalnością warunków zewnętrznych.

Obecnie większość badań nad pamięcią prospektywną ma miejsce w warunkach laboratoryjnych. Dzięki precyzyjnej manipulacji parametrami zadań prospektywnych (np. liczbą wskazówek prospektywnych, trudnością aktywności bieżącej, długością okresu odroczenia między sformulowaniem zamiaru a odpowiednim kontekstem jego realizacji) możliwe staje się weryfikowanie predykcji teoretycznych, badanie procesów leżących u podłoża pamięci prospektywnej oraz analizowanie związków pamięci prospektywnej z innymi czynnikami poznawczymi.

Stopniowy wzrost zainteresowania problematyką pamięci prospektywnej zaowocował wykształceniem się kilku paradygmatów badawczych tego zjawiska.

W schemacie pojedynczego zadania (single-task paradigm) badani mają pamiętać o wykonaniu pojedynczej czynności w odpowiednim punkcie eksperymentu (np. poprosić o zwrot komórki przed opuszczeniem sali). Minusem tego paradygmatu jest jednak dychotomiczna punktacja, która ogranicza się do rozróżnienia: badany zainicjował zamiar lub nie.

Schematem bardziej zaawansowanym i powszechnie wykorzystywanym w różnych wariantach szczegółowych przez innych badaczy jest schemat zaproponowany przez Einsteina i McDaniel (1990). Na początku badani zaznajamiani są z instrukcją do zadania bieżącego oraz wykonują serię prób treningowych (np. oceniają kolejno wyświetlane na ekranie słowa na różnych wymiarach takich jak przyjemność czy konkretność). Następnie badanym prezentuje się instrukcję do zadania prospektywnego (np. „naciśnij spację za każdym razem, gdy na ekranie pojawi się słowo „kot”). W dalszym etapie badani wykonują zadanie zupełnie niezwiązane z pamięcią prospektywną (np. wypełniają testy mierzące różne zdolności poznawcze). W kolejnym kroku uruchamiane jest zadanie bieżące, ale badanym nie przypomina się już o dodatkowym zadaniu prospektywnym. W ostatniej fazie wskazówka prospektywna pojawia się kilkakrotnie w toku zadania bieżącego, a miarą pamięci prospektywnej jest procent okazji, przy których badany pamiętał o zareagowaniu na wskazówkę (Einstein i McDaniel, 2005: 287).

Złożony schemat badania pamięci prospektywnej (complex prospective memory paradigm) (Kliegel, McDaniel i Einstein, 2000; Kliegel et al., 2002) zainspirowany został złożonością zamiarów z życia codziennego, których realizacja polega na wykonaniu serii kilku zadań (jak w przypadku szykowania trzydaniowego obiadu). Intencją autorów było również stworzenie schematu, który pozwoliłby na wyodrębnienie i precyzyjne zanalizowanie poszczególnych faz realizacji zamiarów. Badanym opisuje się czekające ich zadania prospektywne oraz reguły dotyczące uporządkowania i maksymalizacji ich wykonania. Następnie prosi się o opracowanie i zaprezentowanie planu realizacji owych zamiarów. Przystępując do bieżącego zadania (np. wypełniania kwestionariusza osobowego), badani muszą pamiętać o zainicjowaniu serii zadań prospektywnych w odpowiedzi na właściwy bodziec (np. określone pytanie kwestionariusza) i wykonaniu ich zgodnie z opracowanym początkowo planem działania (Kliegel, McDaniel i Einstein, 2000: 1042-1044).

Innym paradygmatem badawczym, którego idea polega na odzwierciedleniu wymagań życia codziennego jest

schemat odroczonego wykonania zamiaru (delayed-execute paradigm). Polega on na tym, że badani w odpowiedzi na odpowiednią wskazówkę mają za zadanie wstrzymać się z realizacją zamiaru aż do zaistnienia odpowiednich ku temu warunków. Schemat ten odzwierciedla sytuację, w której osoba, która pamięta o zażyciu leków, musi wstrzymać się z realizacją tego zamiaru do czasu aż znajdzie się w kuchni, w której owe leki są przechowywane (Einstein et al., 2000: 671-672).

3. RELACJE PAMIĘCI PROSPEKTYWNEJ I FUNKCJI WYKONAWCZYCH

Wśród charakterystyk pamięci prospektywnej wymienia się istotny udział funkcji wykonawczych w jej funkcjonowaniu (np. Martin, Kliegel i McDaniel, 2003: 204; McDaniel et al., 1999: 107-108). Funkcje wykonawcze bardzo często uznawane są za zbiorczy termin łączący kilka procesów czy czynności składowych celowego działania (Jodzio, 2008: 33). Miyake i współpracownicy (2000) wśród funkcji zarządczych wymieniają takie ich rodzaje jak przerzutność, hamowanie oraz odświeżanie informacji w zakresie pamięci roboczej; Collette i Van der Linden (2002) dodatkowo sugerują uzupełnienie tej taksonomii o kategorię koordynacji wykonywania czynności jednoczesnych (za: Nęcka, Orzechowski, Szymura, 2006: 268-269).

Juz Ellis (1996, za: Kliegel et al., 2002: 304) zasugerowała, że wśród procesów odpowiadających za pomyślną realizację zamierzeń wskazać należy planowanie zamiaru, monitorowanie otoczenia w oczekiwaniu na pojawienie się odpowiedniego bodźca prospektywnego oraz hamowanie aktywności bieżących w chwili pojawienia się owego bodźca. Martin i Schumann-Hengstler (2001: 386) wśród procesów istotnych dla pamięci prospektywnej wymienili takie funkcje wykonawcze jak koordynowanie wykonania kilku zadań, kierowanie uwagi ku jednym informacjom i jednoczesne hamowanie drugich, przechowywanie i manipulowanie informacją w pamięci długotrwałej. Niedźwieńska (2013: 128) wśród elementów zadania prospektywnego szczególnie absorbujących funkcje wykonawcze wymienia aktywność bieżącą mocno obciążającą uwagę, dużą liczbę wskazówek prospektywnych wymagających reakcji oraz konieczność przerywania aktywności bieżącej w celu realizacji zamiaru. Do angażujących komponentów zalicza także możliwość wykonania zamiaru dopiero po pewnym opóźnieniu względem wystąpienia wskazówki prospektywnej oraz odrywanie od aktywności bieżącej i zakotwiczonego w niej zadania prospektywnego do innych czynności w okresie odroczenia.

Mahy, Moses i Kliegel (2014: 319-320) opracowali model rozwoju pamięci prospektywnej odnoszący się do rozwoju funkcji wykonawczych w okresie dzieciństwa. Model ten przewiduje, że pewien poziom funkcji wykonawczych jest niezbędny do skutecznej realizacji zamiarów. Zakłada, że kształtowanie się funkcji wykonawczych napędza rozwój pamięci prospektywnej i umożliwia efektywne wykonywanie bardziej wymagających poznawczo zadań prospektywnych. Wskazuje, że poszczególne funkcje wykonawcze odgrywają zróżnicowaną rolę w kształtowaniu się pamięci prospektywnej ze względu na ich odmienną trajektorię rozwojową. Opisuje, że konkretne funkcje wykonawcze różnią się także wpływem jaki wywierają na określone etapy realizacji zadania prospektywnego (np. jako najbardziej istotne dla wykonania zadania bieżącego i detekcji wskazówki prospektywnej wskazują hamowanie i przerzutność, a jako kluczowe dla formowania zamiaru i jego przechowania – planowanie i pamięć operacyjną). W zgodzie z powyższym modelem pozostają wyniki uzyskane przez Spiess, Meier i Roebersa (2016). Autorzy dwukrotnie (w odstępie ośmiu miesięcy) przebadali grupę 8-latków baterią testów i na podstawie modelowania strukturalnego wskazali na występowanie istotnego podłużnego powiązania między funkcjami wykonawczymi a pamięcią prospektywną (Spiess, Meier i Roebers, 2016: 108). Warto także przywołać badania Mackinlay, Kliegel i Mantyli (2009: 259-260), w których planowanie i przełączanie się między zadaniami wyjaśniały większość związanej z wiekiem wariancji dotyczącej wykonania zadania prospektywnego z kontekstem czasowym.

Najwięcej badań poświęconych relacji pamięci prospektywnej i funkcji wykonawczych w grupie osób dorosłych przeprowadzono do tej pory z zastosowaniem różnych wariantów szczegółowych schematu opracowanego przez Einsteina i McDaniela (1990). Analizy przeprowadzone przez Azzopardi, Juhel i Auffray (2015: 33) wskazują, że wyższy poziom elastyczności poznawczej przekłada się na bardziej skuteczną realizację zamiarów oraz że elastyczność poznawcza pośredniczy w negatywnym związku pomiędzy wiekiem a pamięcią prospektywną. W badaniach Gonneaud i współpracowników (2011: 369) wszystkie miary pamięci prospektywnej (z kontekstem zdarzeniowym, z kontekstem czasowym, w warunkach wysokiego jak i niskiego obciążenia aktywnością bieżącą) związane były z hamowaniem. Pamięć prospektywna z kontekstem zdarzeniowym korelowała ponadto z umiejętnością wiązania różnych cech w pamięci operacyjnej oraz marginalnie z przerzutnością. Zaobserwowano także marginalną zależność między

odświeżaniem pamięci operacyjnej a realizacją zamiaru przy dużym obciążeniu aktywnością bieżącą. W badaniach Park i współpracowników (1997: 325) realizacja zadania prospektywnego z kontekstem zdarzeniowym wiązała się z większymi kosztami w konkurencyjnym zadaniu angażującym pamięć operacyjną niż w przypadku zadania z kontekstem czasowym. Wzrokowa pamięć operacyjna i koncentracja były predyktorami wykonania zamiaru w warunkach dużego obciążenia aktywnością bieżącą ale nie w warunkach obciążenia małego (Ward et al., 2005: 543). W badaniach przeprowadzonych z użyciem skomputeryzowanej wersji Wirtualnego Tygodnia pamięć operacyjna była silnym predyktorem wykonania zadań charakteryzujących się mniej regularnymi i przetwarzanymi peryferycznie wskazówkami (Rose et al., 2010: 601). Dane te pozostają w zgodzie z wynikami uzyskanymi przez Brewer i współpracowników (2010: 308). W ich badaniu uczestnicy cechujący się wysokim i niskim poziomem pamięci operacyjnej równie dobrze wykonali zadanie prospektywne z centralnie przetwarzaną wskazówką, ale osoby z wysokim poziomem pamięci operacyjnej okazały się istotnie lepsze w realizacji zadania ze wskazówką przetwarzaną peryferycznie niż osoby o niższym poziomie pamięci operacyjnej. Obraz zależności między pamięcią prospektywną a pamięcią operacyjną nie jest jednak jednoznaczny – w literaturze przedmiotu odnaleźć można także badania wskazujące na brak związku między tymi konstrukcjami (np. Breneiser i McDaniel, 2006: 840).

Kliegel i in. (2002: 306-308) w swoim procesualnym modelu pamięci prospektywnej wyodrębnili cztery fazy, a następnie wskazali na funkcje wykonawcze teoretycznie powiązane z poszczególnymi fazami. Według autorów dla etapu formowania zamiaru kluczowe jest planowanie. Jako istotną wskazują także płynność poznawczą, ponieważ generowanie alternatyw odgrywa istotną rolę w planowaniu. Badacze wiążą etap przechowania zamiaru z pamięcią retrospektywną i jednocześnie negują udział funkcji wykonawczych w tej fazie. Skuteczną inicjację zamiaru łączą z procesami monitorowania, elastycznością poznawczą oraz hamowaniem. Jako kluczową dla wykonania zamiaru autorzy podają elastyczność poznawczą, ponieważ na tym etapie niezbędne jest przełączenie się pomiędzy aktywnością bieżącą a zadaniem prospektywnym. Autorzy poddali model empirycznej weryfikacji. Zgodnie z przewidywaniami, planowanie okazało się być najsilniejszym predyktorem formowania zamiaru (stopnia jego złożoności). Przechowanie zamiaru nie było związane z żadną z funkcji wykonawczych. Inicjacja zamiaru była istotnie skorelowana z elastycznością poznawczą

i rozwiązywaniem problemów. Gdy jednak wszystkie funkcje wykonawcze zostały poddane jednoczesnej analizie, jedynie rozwiązywanie problemów pozostało istotnym wyznacznikiem inicjacji zamiaru. Elastyczność poznawcza, fluencja niewerbalna oraz planowanie były istotnie związane z realizacją zamiaru. Przy równoczesnym uwzględnieniu wszystkich funkcji wykonawczych i wieku badanych elastyczność poznawcza okazała się być szczególnie ważnym predyktorem dla wykonania zamiaru. Złożony paradygmat analizy pamięci prospektywnej wykorzystali także Fuermaier i współpracownicy (2013). Autorzy potwierdzili istnienie czterech względnie niezależnych komponentów procesu realizacji złożonych zamiarów. Wskazali także, że deficyty pamięci prospektywnej dorosłych osób z ADHD wynikają głównie z osłabionych zdolności planowania oraz zidentyfikowali hamowanie jako istotny predyktor planowania zadania (Fuermaier et al., 2013: 7-8).

Analizy dotyczące relacji funkcji wykonawczych i pamięci prospektywnej prowadzone są także w schemacie opóźnionego wykonania W badaniach Kliegel i Jager (2006: 839) przy poddaniu jednoczesnej analizie wieku, szybkości przetwarzania informacji i procesów hamowania, to hamowanie okazało się być najsilniejszym predyktorem opóźnionej realizacji zamiaru. Dane wskazują także, że odroczone realizacja zamiaru jest mniej skuteczna w sytuacji zwiększonego obciążenia pamięci operacyjnej w okresie owego odroczenia (Kliegel i Jager, 2006: 836).

Szczególną uwagę należy zwrócić na badania Martina i współpracowników (2003) ze względu na fakt wykorzystania w nich trzech różnych paradygmatów testowania realizacji zamiarów. Funkcje wykonawcze nie pozwoliły przewidzieć poziomu wykonania w najprostszym z paradygmatów (schemacie pojedynczego zadania). W bardziej złożonym paradygmacie (standardowym),

funkcje wykonawcze okazały się być istotnym predyktorem wykonania zarówno w zadaniu z kontekstem zdarzeniowym jak i w zadaniu z kontekstem czasowym. Przy najbardziej skomplikowanym paradygmacie (złożonym schemacie pamięci prospektywnej) nie tylko funkcje wykonawcze ale i wiek badanych okazały się być predyktorami wykonania (Martin et al., 2003: 202).

4. PODSUMOWANIE

Wyniki badań prowadzonych w różnych paradygmatkach badawczych pamięci prospektywnej (standardowym, złożonym, z odroczonej realizacją zamiaru) potwierdzają postulowane przez modele teoretyczne zależności między pamięcią prospektywną a funkcjami wykonawczymi. Dokonany przegląd badań sugeruje, że określony wzorzec relacji pamięci prospektywnej i funkcji wykonawczych jest pochodną parametrów zadań prospektywnych, faz realizacji zamiarów oraz wieku badanych.

Rozważając przyszłe kierunki badań, Martin i współpracownicy (2003: 204) stwierdzili, że w celu bardziej szczegółowego zbadania roli funkcji wykonawczych w realizacji zamiarów należałoby zastosować bardziej skomplikowane zadania prospektywne (aby zapobiec efektowi sufitowemu w grupie młodych dorosłych) oraz posłużyć się większą liczbą miar funkcji wykonawczych. Kliegel i Jager (2006: 839) także zasygnalizowali, że w przyszłych badaniach warto byłoby zastosować obszerniejszą baterię testów w celu zidentyfikowania konkretnych zdolności poznawczych leżących u podłoża pamięci prospektywnej. Miyake i in. (2000: 87) oraz Anderson (2002: 74) zwrócili uwagę na fakt, że większość testów służących do badania funkcji wykonawczych ma wieloczynnikowy charakter. Tym bardziej konieczne wydaje się użycie więcej niż jednej metody pomiarowej w celu uchwycenia roli poszczególnych funkcji wykonawczych.

LITERATURA:

- Albiński, R. (2009). Pamiętanie o zamierzonych działaniach. Przegląd badań nad pamięcią prospektywną. *Psychologia Jakości Życia*, tom 8, nr 2, s. 203-220.
- Anderson, P. (2002). Assessment and development of executive function (EF) during childhood. *Child neuropsychology*, 8(2), 71-82.
- Azzopardi, B., Juhel, J. and Auffray, C. (2015). Aging and performance on laboratory and naturalistic prospective memory tasks: The mediating role of executive flexibility and retrospective memory. *Intelligence*, Vol. 52, 24-35.
- Breneiser, J. E. and McDaniel, M. A. (2006). Discrepancy processes in prospective memory retrieval. *Psychonomic Bulletin & Review*, Vol. 13(5), 837-841.
- Brewer, G. A., Knight, J. B., Marsh, R. L. and Unsworth, N. (2010). Individual differences in event based prospective memory: Evidence for multiple processes supporting cue detection. *Memory & Cognition*, Vol. 38(3), 304-311.
- Einstein, G. O. and McDaniel, M. A. (1990). Normal Aging and Prospective Memory. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, Vol. 16, No. 4, 717-726.

- Einstein, G. O., McDaniel, M. A., Manzi, M., Cochran, B. and Baker, M. (2000). Prospective Memory and Aging: Forgetting Intentions Over Short Delays. *Psychology and Aging*, Vol. 15, No. 4, 671-683.
- Einstein, G. O. and McDaniel, M. A. (2005). Prospective Memory: Multiple Retrieval Processes. *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 14, No. 6, 286-290.
- Einstein, G. O. and McDaniel, M. A. (2010). Prospective memory and what costs do not reveal about retrieval processes: A commentary on Smith, Hunt, McVay, and McConnell (2007). *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, Vol. 36, No. 4, 1082-1088.
- Ellis, J.A. (1996). Prospective memory or the realization of delayed intentions: Conceptual framework for research. E: Brandimonte, M., Einstein, G.O. and McDaniel M.A., *Prospective memory: Theory and applications*, s. 1-22. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Fuermaier, A. B. M., Tucha, T., Koerts, J., Aschenbrenner, S., Westermann, C., Weisbrod, M., Lange, K. W. and Tucha, O. (2013). Complex Prospective Memory in Adults with Attention Deficit Hyperactivity Disorder. *Plos One*, Vol. 8(3).
- Gonneaud, J., Kalpouzos, G., Bon, L., Viader, F., Eustache, F. and Desgranges, B. (2011). Distinct and Shared Cognitive Functions Mediate Event- and Time-based Prospective Memory Impairment in Normal Aging. *Memory*, Vol. 19(4): 360-77.
- Jodzio, K. (2008). *Neuropsychologia intencjonalnego działania. Koncepcje funkcji wykonawczych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kliegel, M. and Jager, T. (2006). Delayed-Execute Prospective Memory Performance: The Effects of Age and Working Memory. *Developmental neuropsychology*, 30(3), 819-843.
- Kliegel, M. and Martin, M. (2003). Prospective memory research: Why is it relevant? *International Journal of Psychology*, Vol. 38(4), 193-194.
- Kliegel, M., Martin, M., McDaniel, M. A. and Einstein, G. O. (2002). Complex prospective memory and executive control of working memory: A process model. *Psychologische Beiträge*, Band 44, S. 303-318.
- Kliegel, M., McDaniel, M. A. and Einstein, G. O. (2000). Plan formation, retention, and execution in prospective memory: A new approach and age-related effects. *Memory & Cognition*, Vol. 28(6), 1041-1049.
- Kvavilashvili, L. and Ellis, J.A. (1996). Varieties of intentions: Some distinctions and classifications. E: Brandimonte, M., Einstein, G.O. and McDaniel M.A., *Prospective memory: Theory and applications*, s. 23-51. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kvavilashvili, L. and Fisher, L. (2007). Is time-based prospective remembering mediated by self initiated rehearsals? Role of incidental cues, ongoing activity, age, and motivation. *Journal of Experimental Psychology: General*, Vol. 136(1): 112-32.
- Mackinlay, R. J., Kliegel, M., Mantyla, T. (2009). Predictors of time-based prospective memory in children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 102, 251-264.
- Mahy, C. E. V., Moses, L. J., Kliegel, M. (2014). The development of prospective memory in children: An executive framework. *Developmental Review*, 34, 305-326.
- Marsh, R. L., Hicks, J. L. and Landau, J. D. (1998). An investigation of everyday prospective memory. *Memory & Cognition*, Vol. 26(4): 633-43.
- Martin, M., Kliegel, M. and McDaniel, M. A. (2003). The involvement of executive functions in prospective memory performance of adults. *International Journal of Psychology*, Vol. 38(4), 195-206.
- Martin, M. and Schumann-Hengsteler, R. (2001). How task demands influence time-based prospective memory performance in young and older adults. *International Journal of Behavioral Development*, Vol. 25(4), 386-391.
- McDaniel, M. A. and Einstein, G. O. (2000). Strategic and Automatic Processes in Prospective Memory Retrieval: A Multiprocess Framework. *Applied Cognitive Psychology*, Vol. 14(7): 127 - S144.
- McDaniel, M. A., Glisky, E. L., Rubin, S. R., Guynn, M. J. and Routhieaux, B. C. (1999). Prospective Memory: A Neuropsychological Study. *Neuropsychology*, Vol. 13, No. 1, 103-110.
- Miyake, A., Friedman, N.P., Emerson, M.J., Witzki, A. H. and Howerter, A. (2000). The Unity and Diversity of Executive Functions and Their Contribution to Complex "Frontal Lobe" Tasks: A Latent Variable Analysis. *Cognitive Psychology*, 41, 49-100.
- Moscovitch, M. (1982). A Neuropsychological Approach to Perception and Memory in Normal and Pathological Aging. E: Craik, F. I. M. Trehub, S., *Aging and Cognitive Processes*, 55-78. New York: Plenum Press.
- Nęcka, E., Orzechowski, J., Szymura, B. (2008). *Psychologia poznawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Niedźwieńska, A. (2008). *Pamięć prospektywna – poznawcze mechanizmy realizacji zamiarów*, [w:] Niedźwieńska, A., Samoregulacja w poznaniu i działaniu, s. 75-101. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Niedźwieńska, A. (2013). *Pamięć prospektywna. Geneza, mechanizmy, deficyty*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- Park, D. C., Hertzog, C., Kidder, D. P., Morrell, R. W. and Mayhorn, C. B. (1997). Effect of Age on Event-Based and Time-Based Prospective Memory. *Psychology and Aging*, Vol. 12, No 2, 314-327.
- Rose, N. S., Rendell, P. G., McDaniel, M. A., Aberle, I. and Kliegel, M. (2010). Age and Individual Differences in Prospective Memory During a "Virtual Week": The Roles of Working Memory, Vigilance, Task Regularity, and Cue Focality. *Psychology and Aging*. Vol. 25, No. 3, 595-605.
- Spiess, M. A., Meier, B., Roebers, C. M. (2016). Development and longitudinal relationships between children's executive functions, prospective memory, and metacognition. *Cognitive Development*, 38, 99-113.
- Ward, H., Shum, D., McKinlay, L., Baker-Tweney, S. and Wallace, G. (2005). Development of Prospective Memory: Tasks Based on The Prefrontal-Lobe Model *Child Neuropsychology*. 11:527-549.
- Witkowska, M. (2009). Pamięć prospektywna: od teorii do praktyki, [w:] Szepietowska, E. M. i Jodzio, K., *Neuralne ścieżki poznania i zachowania*, str. 29-42. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

TEORIA UMYŚLU U OSÓB DOROSŁYCH /

THEORY OF MIND IN ADULTS

STRESZCZENIE

Teoria umysłu jako jeden z kluczowych składników poznania społecznego mający wpływ na jakość i ilość interakcji społecznych ma duże znaczenia dla dobrego samopoczucia a tym samym jakości życia osób starszych.

Celem artykułu jest omówienie kluczowych zagadnień związanych z Teorią Umysłu (Theory of Mind – ToM). Podjęto w nim próbę przeglądu literatury odnoszącej się do problematyki funkcjonowania ToM w dorosłości. Treści tu zawarte nie wyczerpują jednak zagadnienia, prezentują jedynie najważniejsze doniesienia i badania związane z tematem ToM w rozwoju człowieka dorosłego.

SŁOWA KLUCZOWE: TEORIA UMYŚLU, DOROSŁOŚĆ, STARZENIE SIĘ.

ABSTRACT

The theory of the mind as one of the key components of social cognition affecting the quality and quantity of social interaction is of great importance for the well-being and thus quality of life of older people.

The aim of this article is to urge closer issues related to Theory of Mind (Theory of Mind – ToM). It tackles an attempt to review the literature relevant to the issue of ToM functioning in adulthood. Content contained herein do not cover certain issues, presenting only the most important reports and studies related to the topic of ToM in adult development.

KEY WORDS: THEORY OF MIND (ToM), ADULTHOOD, AGING.

1. WPROWADZENIE

Termin *Teoria Umysłu* (Theory of Mind; ToM) został zaadoptowany przez psychologów dziecięcych od dwóch prymatologów Premarca i Woodruffa (1978), do opisanie ontogenetycznych przemian w rozwoju umysłowej perspektywy we wczesnym dzieciństwie (Brüne, Brüne-Cohrs, 2006). Rozumiana ona jest jako zdolność do zrozumienia wielu nieobserwowalnych stanów mentalnych takich, jak przekonania (komponent poznawczy), pragnienia, intencje i emocje (stany emocjonalne), służąca do wyjaśnienia i przewidywania zachowania innych ludzi. Wnioskujemy o nich na podstawie przede wszystkim doświadczeń dotyczących własnych stanów umysłu, a także zachowań niewerbalnych (mimiki, postawy, gestykulacji) oraz zachowań werbalnych. Powstały system pojęć stanowi umysłowy model pozwalający na wnioskowanie o stanach własnego umysłu jak i innych (Premack, Woodruff 1987, Gołębiowska, Górna, Jaracz, 2014; Pluta, Łojek, 2014). Zatem – rozumienie własnych stanów mentalnych jest podstawą dla myślenia o cudzym myśleniu (Białecka-Pikul, 2012). Termin ToM w przyjętej we współczesnej literaturze nomenklaturze jest

stosowany zamiennie z terminem „mentalizacja” (Morton, 1983 – za Białecka-Pikul, 2002), „wiedza o umyśle” (Białecka-Pikul, 2002). Pojawiają się także inne bliskoznaczne pojęcia takie jak „umysłowa atrybucja” (Cheney, Seyfarth, 1990 – za Białecka-Pikul, 2002), wnioskowanie dotyczące stanów mentalnych (Baron-Cohen, Tager-Flusberg, Cohen, 2000) czy „nawne teorie umysłu” (Haman, 2002).

Kierunki poszukiwań badawczych koncentrują się wokół dwóch przeciwstawnych modeli teoretycznych: Teorii modułowej, zgodnie z którą ToM to specyficzna zdolność poznawcza niezależna od innych wyższych funkcji psychicznych, i Teorii antymodułowej, zgodnie z którą ToM zależy od innych procesów poznawczych uczestniczących w tworzeniu metareprezentacji różnego typu (Pluta, Łojek, 2014). Funkcjonuje i prężnie się rozwija także teoria pośrednia tzw. minimalistyczna teoria wrodzonych modułów Baron-Cohena, która zakłada, że ToM jest wrodzoną strukturą ludzkiego umysłu zależną także od procesów niższego rzędu – detektora kierunku patrzenia, detektora intencjonalności, mechanizmu wspólnej uwagi (Baron-Cohen, 1998). Inne

modele to m.in. Teoria teorii, gdzie rozwój wiedzy o umyśle jest procesem, który możemy opisać przez analogię do procesu konstruowania teorii w nauce, czy Teoria symulacji zakładająca, że stany mentalne innych osób są symulowane przez „postawienie się na miejscu” drugiej osoby. Oznacza to, że zdolność do reprezentowania własnych stanów mentalnych jest podstawą dla myślenia o cudzym myśleniu (Gładziejewski, 2011; Białecka-Pikul, 2012).

Techniki neuroobrazowania mózgu m.in. funkcjonalny rezonans magnetyczny (*functional magnetic resonance* – fMRI) pozwoliły naukowcom na określenie regionów i pętli mózgowych aktywnych podczas uruchamiania procesów poznawczych związanych z ToM (Bruneau, Pluta, Saxe, 2012; Gweon, Saxe, 2013). Liczne doniesienia z badań prezentują dowody na istnienie sieci ToM (*theory of mind network*; Brüne, Brüne-Cohrs, 2006; Dodell-Feder et al., 2011; Pezzuti et al., 2015; Castelli et al., 2016). Obejmuje ona styk skroniowo-ciemieniowy obustronnie (*temporal-parietal junction, TPJ*), tylną część górnej bruzdy skroniowej (*posterior end of the superior temporal sulcus, pSTS*), pole skroniowe (*temporal pole, TP*), przyśrodkowy obszar kory przedczołowej (*medial prefrontal cortex, MPFC*), tylną część zakrętu obręczy z przedklinkiem (Caitlin et al., 2014).

Analiza literatury dotyczącej teorii umysłu pozwala wyodrębnić dwa główne kierunki poszukiwań. Pierwsze z nich to podejście lokalizacyjne, obejmujące badania z zastosowaniem neuroobrazowania mózgu przeprowadzane w celu wskazania obszarów mózgu aktywnych podczas przetwarzania informacji związanych z teorią umysłu. Strukturalno-lokalizacyjne podejście, zgodne z teorią antymodułową, koncentruje się na procesach poznawczych zaangażowanych w przetwarzanie informacji związanych z ToM, a tym samym przesuwając ciężar zainteresowania z lokalizacji na funkcje regulujące ToM (np. funkcje wykonawcze – *executive functions, EF*, procesy językowe, oraz, w mniejszym stopniu procesy związane z uwagą, inteligencją, pamięcią) (Pluta, Łojek, 2014). Podejście to dominuje w analizach dotyczących zmian w zakresie ToM u osób dorosłych i starzejących się.

2. TEORIA UMYŚLU U OSÓB DOROSŁYCH I STARZEJĄCYCH SIĘ

Istnieje wiele badań dotyczących problematyki Teorii Umysłu u dzieci, związane jest to z ustaleniem momentu, w którym się ToM pojawia (obecnie uważa się, że ok. 4 r.ż.) oraz w grupach klinicznych, i szczególnie dotyczy to pacjentów z diagnozą schizofrenii, autyzmu czy po urazach głowy. Znacznie mniej doniesień dotyczy

dynamiki ToM w biegu życia. Nawiązując do istniejących w literaturze analiz, w większości z nich zostaje podjęta próba odpowiedzi na pytanie: czy z wiekiem mamy do czynienia ze spadkiem funkcji ToM, i jeżeli taki spadek istnieje, to jakie aspekty ToM obejmuje, i jaki jest mechanizm tego osłabienia w procesie normalnego starzenia się? Inaczej mówiąc – czy istnieje związek pomiędzy deficytami ToM a zmianami, powiązanyymi z wiekiem, w zakresie innych funkcji poznawczych?

Rozpatrywane są dwa wyjaśnienia, uwzględniające dane wywodzące się z neuronauk i psychologii poznawczej. Deficyty ToM związane są z procesami degeneracyjnymi struktur zaliczanych do jego neuronalnych korelatów lub też ze związanym z wiekiem, spadkiem w zakresie zdolności poznawczych m.in. funkcji wykonawczych, procesów językowych, pamięci (Hughes, 1998; Rakoczy, 2010).

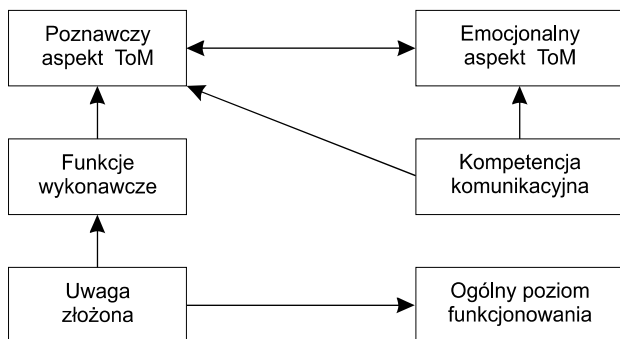
Wzrost zainteresowania badaczy na funkcjonowaniu teorii umysłu poza okresem dzieciństwa pozwolił na zaobserwowanie iż ToM podlega dalszej ewaluacji. Związane jest to ze wzrostem znaczenia relacji interpersonalnych wymagających częstego i dokładnego stosowania określonych umiejętności społecznych, takich jak zdolność do rozumienia swoich i cudzych stanów mentalnych (Apperly, Samson, i Humphreys, 2009; Dumontheil, Apperly, Blakemore, 2010; Sommerville, Bernstein, Meltzoff, 2013).

Badanie ToM w różnych etapach dorosłości wymaga uchwycenia różnic (Henry et al., 2013; Moran, 2013). Tradycyjnie za podstawowe narzędzie to pomiaru umiejętności rozumienia stanów mentalnych uważane są testy dotyczące fałszywego przekonania (*false-belief task*): pierwszego rzędu – „Myślę, że myślisz” rozwiązywane już przez dzieci w czwartym roku życia oraz drugiego rzędu – „Myślę, że myślisz, że ona/on myśli”, które zaczynają rozwiązywać dzieci około ósmego roku życia (Perner, Wimmer, 1985). Jeżeli chodzi o emocjonalny aspekt teorii umysłu powszechnie stosowanym narzędziem jest *Test Odczytywania umysłu w oczach (Reading the Mind in Eyes)* (Baron-Cohen et al., 1997).

Badania nad związkiem wieku i ToM zainicjował Happe i wsp. (Slessor, Phillips, Bull, 2007; Pezzuti et al., 2015). Ustalono, że zmiany w sprawności ToM są procesem stopniowym i ciągłym, który z wiekiem zmienia się na skutek uczestniczenia w interakcjach społecznych (Hughes, 2005, za: Białecka-Pikul, 2012).

Badania zajmujące się zmianami w zakresie ToM w dorosłości koncentrują się obecnie na wspomnianych dwóch aspektach: komponencie poznawczym i afektywnym.

Pierwszy rozumiany jest jako zdolność do dokonywania atrybucji stanów poznawczych, drugi natomiast odnosi się do wnioskowania o stanach emocjonalnych (Rakoczy et al., 2011; Shamay-Tsoory et al., 2009). Doskonale obydwie komponenty oraz ich uwarunkowania przedstawia autorski model architektury funkcjonalnej ToM zaproponowany przez Plutę (rysunek 1). Autorka nawiązuje do hipotezy minimalnej modułowości traktując ToM jako odrębną zdolność poznawczą przetwarzającą informacje o stanach mentalnych własnych i innych osób (Baron-Cohen, 1998; Pluta, Łojek, 2014).

RYŚ. 1. Funkcjonalna organizacja teorii umysłu (Pluta, 2011).

Zaproponowany model architektury funkcjonalnej ToM uwzględnia komponent poznawczy i emocjonalny oraz ich relacje z innymi funkcjami poznawczymi (funkcje wykonawcze, kompetencje komunikacyjne). Wiedza, jaką człowiek posiada na temat funkcjonowania własnego umysłu oraz innych wyrażana jest poprzez proces myślenia oraz mówienia o stanach mentalnych. Można zatem stwierdzić, że jedną z najważniejszych zdolności potrzebnych do rozwoju ToM, szczególnie aspektu poznawczego, jest sprawność w zakresie procesów językowych i funkcji wykonawczych (Kielar-Turska, Białocka-Pikul, Skórka, 2006).

W literaturze przedmiotu dotyczącej relacji pomiędzy teorią umysłu a funkcjami wykonawczymi (*executive functions*, EF), zaliczonymi do wyższych procesów poznawczych i składającym się z kilku składników takich jak: planowanie, inicjowanie działań, kontrola, nastawienie umysłowe związane z elastycznością umysłową (Herzyk, 2005, Jodzio, 2008), funkcjonuje kilka hipotez. Brak jest tym samym spójnych wyników badań jednoznacznie wskazujących na naturę relacji pomiędzy ToM a funkcjami wykonawczymi. Jednakże doniesienia dotyczące związku teorii umysłu z EF przeprowadzane w grupie osób starszych wskazują na obniżenie w zakresie funkcjonowania funkcji wykonawczych. Jednocześnie nie zaobserwowano różnic w zakresie ToM

w tej grupie osób badanych w porównaniu do grupy osób młodszych (MacPherson, 2002). Badania przeprowadzone w grupie osób z uszkodzeniem mózgu wskazują na występowanie zaburzeń w zakresie zdolności związanych z ToM przy braku deficytów w zakresie funkcji wykonawczych, co wskazuje na możliwość dysocjacji obu kompetencji (Pluta, Łojek, 2014). Obecnie w badaniach nad mechanizmami teorii umysłu pojawia się nurt mówiący o tym, że EF są ważnym elementem w tworzeniu reprezentacji stanów mentalnych, nie redukują jednak procesu mentalizowania wyłącznie do funkcji wykonawczych (Saxe et al., 2006; Pluta, 2014).

Relacja pomiędzy ToM a procesami językowymi rozpatrywana jest dwójako. Pierwsza z hipotez zakłada, że istnieje wzajemna zależność pomiędzy teorią umysłu a funkcjami językowymi, druga natomiast zakłada jej brak (za: Pluta, Łojek, 2014). Pod uwagę brana jest także trzecia możliwość mówiąc o tym, że język pełni rolę pomocniczą w rozwoju teorii umysłu w okresie rozwoju obydwu funkcji, ale po zakończeniu rozwoju funkcjonują niezależnie od siebie (Saxe, 2009). Pomimo wielu badań nie określono także jednoznacznie kierunku zależności pomiędzy tymi procesami. Znaczna część badaczy podkreśla, że rozwój teorii umysłu musi być poprzedzony rozwojem kompetencji komunikacyjnej – jest to tzw. hipoteza konwersacyjna (Cieszyńska, 2011; Pisula, 2001, Tager-Flusberg, 2002). Inni autorzy twierdzą, że rozwój teorii umysłu jest prekursorem rozwoju w zakresie kompetencji językowych – jest to tzw. hipoteza poznawcza (Haman, 1992, Flawell, 1993). Istnieje także hipoteza interakcyjna zakładająca, że oba procesy wzajemnie siebie warunkują (Białocka-Pikul, 2012, Radomska, Horodziejczyk, 2006, Markiewicz, 2004).

Badania dotyczące relacji ToM – procesy językowe, prowadzone wśród osób dorosłych wymagają uwzględnienia podziału na kompetencję komunikacyjną i językową. Pierwsza z nich rozumiana jako umiejętność posługiwania się językiem odpowiednio do sytuacji i słuchaczy z uwzględnieniem odpowiednich zasad użycia form językowych. W realizację pragmatycznych umiejętności zaangażowana jest prawa półkula mózgu. Druga natomiast kompetencja – językowa – obejmuje słownictwo oraz reguły gramatyczne, które jednostka zna w celu sprawnego posługiwania się językiem, i związana jest z aktywnością lewej półkuli mózgu (Herzyk, 2005, Kurcz, 2011, Kobayashi, 2010). Z badań przeprowadzonych na pacjentach z uszkodzonym mózgiem, wynika, że u osób dorosłych do sprawnego funkcjonowania teorii umysłu nie jest niezbędny komponent językowy (Pluta, Łojek, 2014, za: Varley, Siegala, 2000;

Apperly, 2006; Champagne-Lavau, Joannette, 2009). Istotną rolę pełni natomiast kompetencja pragmatyczna, obejmująca np. zdolność do rozumienia/interpretacji tonu głosu (ironia, sarkazm), metafor, przenośni, żartów itp.. Dowodem o relacjach ToM – kompetencje pragmatyczne są liczne dane dotyczące osób z patologią prawej półkuli, wykazujące deficyty w obydwu obszarach funkcjonowania (np. Happe et al., 1999). Co więcej, wyniki badań wskazują na powiązane z wiekiem osłabienie kompetencji pragmatycznych, które dotyczą różnych ich aspektów i mogą być także zależne od deficytów funkcji poznawczych (pamięci, EF) ale też tych o charakterze bardziej podstawowym – sensorycznych, na przykład osłabienie wzroku czy słuchu (Messer, 2015). U osób dorosłych i seniorów, w porównaniu do dzieci) obserwuje się na przykład trudności w identyfikacji/rozpoznawaniu emocji na podstawie wyrazu twarzy, szczególnie negatywnego (Krendl, Ambady, 2010), ale odnotowano, iż może mieć to związek z mniej efektywnymi strategiami percepcji bodźców (np. zbyt długi lub krótki czas poświęcony na oglądanie twarzy, oczu, ust) (Sullivan, Ruffman, Hutton, 2007).

Znaczna część doniesień wskazuje na spadek w zakresie funkcji teorii umysłu wraz z wiekiem, szczególnie wyraźny w po 75 r.ż. Jak wynika z wielu badań, zmniejszenie kompetencji ToM jest niezależne od zmian w zakresie ogólnego funkcjonowania poznawczego związanego z wiekiem w przebiegu normalnego starzenia się (Saltzman, 2000; Bernstein, 2011; Pezzuti, 2011). Inaczej sytuacja przedstawia się u osób, u których większość procesów poznawczych uległa znacznemu osłabieniu (mowa o osobach z otępieniem lub MCI – łagodnym zaburzeniem funkcji poznawczych), obserwuje się bowiem u nich także problemy ze zrozumieniem stanów mentalnych innych osób (Pluta, Łojek, 2014).

Rozważano kwestię, czy przyczyną zakłóceń ToM u osób dorosłych i starzejących się mogą być, postępujące z wiekiem, ograniczenia pamięci roboczej. Wykazano jednak, że sprawność pamięci roboczej nie determinuje zdolności ToM (np. w zadaniach fałszywych przekonania), niezależnie od wieku i ogólnego poziomu funkcjonowania poznawczego (Carlos, Mose, Breton, 2002). Dumontheil et al. (2010) w swoim badaniu teorii umysłu, u osób w wieku od 7 do 27, zauważyli, że umiejętność przyjmowania perspektywy innego człowieka podlegała dalszej poprawie w późnym okresie dojrzwania, nawet jeśli funkcje wykonawcze i pamięć robocza osiągnęły już poziom odpowiadający osobom dorosłym. Maylor i wsp. (2002) pokazują, że wydajność w zadaniach ToM obciążających pamięć jest

niska w dwóch badanych grupach ($N = 25$; $M_{\text{wiek}} = 67$ lat; $N=25$; $M_{\text{wiek}} = 81$ lat). Jednak zmniejszenie obciążenia pamięci w zadaniach niweluje ten efekt jedynie w grupie młodszej. Deficyt związany z wiekiem w zakresie zadań związanych z teorią umysłu, w prezentowanym badaniu, pozostał nadal istotny w grupie seniorów, pomimo kontroli takich zmiennych jak funkcje wykonawcze, poziom funkcji językowych oraz szybkość przetwarzania informacji. Wyniki te wspierałyby hipotezę braku ścisłej zależności pomiędzy ToM a innymi funkcjami poznawczymi. Jednocześnie wskazuje na trudności w zakresie pomiaru tych procesów (Muller et al., 2010). Charlton i wsp. (2009) sugerują natomiast, że związany z wiekiem spadek w zakresie ToM może być szczególnie podatny na zmiany w integralności istoty białej mózgu. Zmniejszona integralność włókien może powodować mniej stabilny proces przetwarzania danych, powodując „hałas” neuronalny, zakłócenia w przewodzeniu potencjałów czynnościowych i ewentualnie zwiększoną zmienność intraindywidualną (*intraindividual variability*, IIV) w wykonywaniu zadań (MacDonald i wsp., 2009). MacDonald i jego wsp. (2009) ponadto sugerują, że dyskoneksja asocjacyjnych szlaków spowodowanych degeneracją lub niedojrzałością przewodzenia w istocie białej, może zwiększyć zmienność „hałasu” neuronalnego. Prowadziłyby to do zmniejszenia korowych reprezentacji funkcji poznawczych, ich osłabienia, rzutujące negatywnie na procesy ToM.

Wiele badań wskazuje także na możliwość doskonalenia zdolności do przypisywania stanów mentalnych samemu sobie i innym ludziom u zdrowych starzejących się osób (Happe, Winner, Brownell, 1998; Keightley et al., 2006; Slessor, Phillips, Bull, 2007). Autorzy sugerują, że do lepszej wydajności w zadaniach teorii umysłu przyczyniają się mądrość (w tym edukacja) i inteligencja emocjonalna nabywane z wiekiem. Osoby lepiej wykształcone są bardziej skuteczne w realizacji zadań ToM niż te, które mają niższe wykształcenie. Rosi i wsp. przedstawiają pozytywny wpływ treningu w zakresie ToM w grupie osób 60-69 lat i 70-85 lat. Badani w obydwu przedziałach wiekowych byli losowo przydzielani do grupy podlegającej treningowi oraz grupy kontrolnej (nietrebowanej). Wyniki wskazują na znaczną poprawę zdolności teorii umysłu u osób z grupy podlegającej treningowi w porównaniu z grupą kontrolną. Wiek nie miał znaczenia w jakości efektu treningu (Rosi, 2015). Wydaje się także, że zmienna płeć nie ma wpływu na jakość wykonania zadań (Pezzuti, 2011).

Doniesienia z badań wskazują także na zmianę w aktywacji sieci ToM wraz z wiekiem. U osób starszych

dorosłych uwidacznia się bardziej dwustronna aktywacja obszarów przedczołowych, w tym większe zaangażowanie obszarów powiązanych z kompetencjami językowymi (pole Brodmanna (BA) 44) niż u młodszych dorosłych (Castelli, Baglio, Blasi, 2010). Może być to wyjaśniane jako efekt kompensacyjny tj. zastosowanie strategii werbalizacyjnych, ułatwiających osobom dorosłym i starzejącym się realizację ToM w przypadku zadań niewerbalnych.

Hynes i wsp.(2006) sugerują, że różne obszary mózgu mogą brać udział częściowo w realizacji tych samych aspektów ToM bez względu na to czy mają one charakter poznawczy czy emocjonalny, a z drugiej strony zdolność do dokonywania atrybucji stanów poznawczych i emocjonalnych ma częściowo inne korelaty neuralne. Poznawczy aspekt ToM w większym stopniu niż emocjonalny wymaga zaangażowania pamięci roboczej i planowania. Między innymi autorzy ci zaobserwowali, że dorosłe osoby badane więcej czasu poświęciły na czytanie historyjek związanych z poznawczym aspektem teorii umysłu niż emocjonalnym (historyjki nie różniły się liczbą słów). Powyższe doniesienia mogą wskazywać na pojawiające się wraz z wiekiem trudności z dokonywaniem atrybucji stanów poznawczych (związane ze zmniejszeniem wydajności różnych procesów poznawczych, na przykład szybkości psychomotorycznej i EF) oraz o wyższym poziomie wnioskowania o emocjonalnych aspektach stanów mentalnych. Wyniki innych badań także potwierdziły większy wpływ wieku na poznawczy aspekt teorii umysłu w porównaniu do afektywnego. Zamiast ogólnego spadku w zakresie funkcji ToM, osoby starsze wykazują selektywnie gorszą wydajność w zadaniach ToM angażujących poznawczy komponent, natomiast stosunkowo nienaruszoną wydajność w wykonaniu zadań afektywnych (Wang, 2013).

3. PODSUMOWANIE

W ostatnich latach powstaje wiele prac dotyczących starości, a w związku z tym zainteresowania naukowców kierują się w stronę poszukiwania zmian w zakresie ToM na przestrzeni życia. Nawiązując do prezentowanych doniesień w literaturze przedmiotu na plan pierwszy wysuwa się spostrzeżenie, że teoria umysłu nie jest procesem homogenicznym a składającym się z dwóch komponentów: poznawczego i emocjonalnego. Poszukiwania badaczy skupiają się zatem na poszukiwaniu wspólnych bądź różnych mechanizmów poznawczych leżących u ich podstaw oraz wspólnych obszarów mózgu. Szeroko dyskutowana jest także kwestia związku teorii umysłu z innymi funkcjami poznawczymi (funkcje wykonawcze i procesy językowe). Wśród nielicznych badań na osobach dorosłych wyłaniają się dwa nurty poszukiwań. Lokalizacyjne, obejmujące badania z zastosowaniem neuroobrazowania mózgu przeprowadzane w celu wskazania obszarów mózgu aktywnych podczas przetwarzania informacji związanych z teorią umysłu. Strukturalno-lokalizacyjne podejście zorientowane jest na procesach poznawczych zaangażowanych w przetwarzanie informacji związanych z ToM, a tym samym przesuwając ciężar zainteresowania z lokalizacji na funkcje regulujące ToM.

ToM jako jeden z kluczowych składników poznania społecznego ma wpływ na jakość życia, zwłaszcza osób starszych oraz ich rodzin. Ocena funkcjonowania w zakresie zdolności do dokonywania atrybucji stanów mentalnych własnych i innych ludzi może wspierać proces diagnostyczny oraz pomóc opiekunom zrozumieć zachowanie podopiecznych. W związku z powyższym coraz więcej badaczy sugeruje konieczność włączenia zadań służących do pomiaru możliwości w zakresie teorii umysłu do standardowych badań neuropsychologicznych (Adenzato, Poletti, 2013).

Niniejsza praca nie wyczerpuje tematu ToM a umożliwia jedynie orientację w najnowszych doniesieniach oraz kierunkach poszukiwań.

LITERATURA

- Adenzato M., Poletti M., (2013). Theory of mind abilities in neurodegenerative diseases: an update and a call to introduce mentalizing tasks in standard neuropsychological assessments. *Clinical Neuropsychiatry*, 10: 226-234.
- Apperly, I. A., Samson, D., Humphreys, G. W. (2009). Studies of adults can inform accounts of theory of mind development. *Developmental Psychology*, 45(1), 1190-201. doi:10.1037/a0014098
- Baron-Cohen S. (1998). Does the study of autism justify minimalist innate modularity? *Learning and Individual Differences*, 10(3), 179-191.
- Baron-Cohen S., Tager-Flusberg H., Cohen D., (2000). *Understanding other minds: Perspectives from developmental cognitive neuroscience*. Oxford: University Press.
- Bernstein D.M., Thornton W.L., Sommerville J.A. (2011). Theory of Mind Through the Ages: Older and Middle-Aged Adults Exhibit More Errors Than Do Younger Adults on a Continuous False Belief Task. *Experimental Aging Research*, 37: 481-502.
- Białecka-Pikul M., (2002). *Co dzieci wiedza o umyśle i myśleniu*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Białecka-Pikul M., (2012). *Narodziny i rozwój refleksji nad myśleniem*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Brüne M., Brüne-Cohrs U., (2006). Theory of mind – evolution, ontogeny, brain mechanisms and psychopathology. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 30; 437-455.
- Bruneau E., Pluta A., Saxe R. (2012) Distinct roles of the 'Shared Pain' and 'Theory of Mind' networks in processing others' emotional suffering. *Neuropsychologia* 50(2) 219-231.
- Carlos S.M., Mose L.J., Breton C., (2002). How Specific is the Relation between Executive Function and Theory of Mind? Contributions of Inhibitory Control and Working Memory. *Infant and Child Development*, 11:73-92.
- Castelli I., Baglio F., Blasi V., (2010). Effects of aging on mindreading ability through the eyes: An fMRI study. *Neuropsychologia* 48: 2586-2594.
- Champagne-Lavau M., Joannette Y., (2009). Pragmatics, theory of mind and executive functions after a right-hemisphere lesion: different patterns of deficits. *J Neurolinguist*; 22:413-26.
- Charlton R.A., Barrick T.R., Markus H.S., Morris R.G., (2009). Theory of mind associations with other cognitive functions and brain imaging in normal aging. *Psychology and Aging*, 24(2):338-48.
- Cieszyńska J., (2011). *Wczesna diagnoza i terapia zaburzeń autystycznych. Metoda krakowska*. Kraków: Omega.
- Dodell-Feder D., Koster-Hale J., Bedny M., Saxe R., (2011). fMRI item analysis in a theory of mind task. *NeuroImage*, 55(2), 705-712).
- Dumontheil, I., Apperly, I. A., Blakemore, S.-J. (2010). Online usage of theory of mind continues to develop in late adolescence. *Developmental Science*, 13(2), 2331-338. doi:10.1111/j.1467-7687.2009.00888.x
- Flavell J.H. (1993). The development of children's understanding of false beliefs and appearance-reality distinction. *International Journal of Psychology*, 28, 595-604.
- Gładziejewski P. (2011). Symulacja mentalna jako podstawa kontaktu poznawczego z fikcyjnymi narracjami. *Rocznik Kognitywistyczny V*; 57-63.
- Gołębiewska K.K., Górna K., Jaracz K.D., (2014). Metody badawcze wykorzystywane do oceny teorii umysłu. *Neuropsychiatria i Neuropsychologia* 9, 1: 22-29.
- Gweon, H., Saxe, R. (2013). *Developmental cognitive neuroscience of Theory of Mind*. Red: Rubenstein J., Rakic P., *Neural Circuit Development and Function in the Brain: Comprehensive Developmental Neuroscience*. Elsevier
- Haman M., (1992). Dziecięca „teoria umysłu” a kompetencja komunikacyjna dziecka w wieku przedszkolnym, [w:] Borsuk B., Haman M., (red.), *Z badań nad kompetencją komunikacyjną dzieci*. Warszawa: Wydawnictwo Energeia, 229-253.
- Haman M., (2002). *Pojęcia i ich rozwój. Percepcja, doświadczenie i naiwne teorie*. Warszawa: Matrix.
- Happè, F., Winner, E., Brownell, H. (1998). The getting of wisdom: theory of mind in old age. *Developmental Psychology*, 34 (2), 358-362.
- Happe F., Brownell H., Winner E., (1999). Acquired „theory of mind” impairments following stroke. *Cognition* 70, 211-240.
- Henry, J. D., Phillips, L. H., Ruffman, T., & Bailey, P. E. (2013). A meta-analytic review of age differences in theory of mind. *Psychology and Aging*, 28(3), 3826-839. doi:10.1037/a0030677
- Herzyk A., (2005). *Wprowadzenie do neuropsychologii klinicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Hughes C. (1998). Executive function in preschoolers: Links with theory of mind and verbal ability. *British Journal of Developmental Psychology*, 16(2), 233-253.
- Jodzio K., (2008). *Neuropsychologia intencjonalnego działania. Koncepcje funkcji wykonawczych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kielar-Turska, Marta Białecka-Pikul, Anna Skórska, (2006). Rozwój zdolności mentalizacji. Z badań nad związkiem teorii umysłu, sprawności językowych i funkcji zarządzającej. *Psychologia Rozwojowa*, 2006, 11(2) 35-47.
- Keightley, M. L., Winocur, G., Burianova, H., Hongwanishkul, D., & Grady, C. L. (2006). Age effects on social cognition: faces tell a different story. *Psychology and Aging*, 21, 211-220.
- Krendl A. C., Ambady N., (2010). Older Adults Decoding of Emotions: Role of Dynamic Versus Static Cues and Age-Related Cognitive Decline. *Psychology and Aging* © 2010 American Psychological Association 2010, Vol. 25, No. 4, 788-793.
- MacDonald S.W., Li S.C., Bäckman L., (2009). Neural underpinnings of within-person variability in cognitive functioning. *Psychol Aging* 24:792-808.
- MacPherson S.E., Phillips L.H., Della Sala S., (2002). Age, executive function, and social decision making: a dorsolateral prefrontal theory of cognitive aging. *Psychology and Aging* 17(4):598-609.
- Mahya C.E.V., Moses L.J., Pfeifer J.H., (2014). How and where: Theory-of-mind in the brain. *Developmental Cognitive Neuroscience* 9; 68-81.

- Markiewicz K., 2004, *Możliwości komunikacyjne dzieci autystycznych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Maylor, E.A., Moulson, J.M., Muncer, A., Taylor, L.A. (2002). Does performances on theory of mind tasks decline in old age? *British Journal of Psychology*, 93, 465-485.
- Messer R. (2015). Pragmatic Language Changes During Normal Aging: Implications for Health Care. *Healthy Aging & Clinical Care in the Elderly*: 7; 1–7 doi:10.4137/HACCE.S22981.
- Moran, J. M. (2013). Lifespan development: The effects of typical aging on theory of mind. *Behavioural Brain Research*, 237, 32-40. doi:10.1016/j.bbr.2012.09.020
- Muller F., Simion A., Reviriego E., Galera C., Mazaux J-M., Barat M., Joseph P-A., (2010). Exploring theory of mind after severe traumatic brain injury. *Cortex*, 46(9), 1088-1099.
- Perner, J., Wimmer, H. (1985). "John Thinks That Mary Thinks That...": Attribution of second-order beliefs by 5- to 10-year-old children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 39, 437-471. doi:10.1016/0022-0965(85)90051-7
- Pezzuti L., Longobardi E., Milletti K., Ovidi A., (2011). A study about the Theory of Mind in primary and secondary aging. *Life Span and Disability / XIV*, 1 (2011), 31-44.
- Pezzuti L., Longobardi E., Rossetti S., Bartolini E., Natale G., Sappino M., Artistic D., (2015). The Relation between the Theory of Mind and Socio-Emotional Functioning in a Sample of Older Adults. *Journal of Neurology and Psychology Vol.:3, Issue:2*.
- Pisula E., (2001). *Autyzm u dzieci diagnoza klasyfikacja etiologia*. Warszawa: PWN, 85.
- Premack D.G., Woodruff G., (1978). Does the chimpanzee have a theory of mind? *Behavioral and Brain Sciences* 1, 515-526.
- Pluta A., (2011). Architektura funkcjonalna teorii umysłu: zdolność jednorodna czy wieloaspektowa? *Badania osób z uszkodzonym mózgiem*. Niepublikowana praca doktorska, Warszawa, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Pluta A., Łojek M., (2014). *Architektura funkcjonalna teorii umysłu. Podejście neuropsychologiczne*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Radomska A., Horodziejczyk D., (2006). Rozwój dziecięcych teorii umysłu a płęć i kompetencja komunikacyjna. *Psychologia Rozwojowa*, 11(2), 49–60.
- Rakoczy H. (2010). Executive function and the development of belief-desire psychology. *Developmental Science*, 13(4), 648–661.
- Rakoczy H., Harder-Kasten A., Sturm L., (2011). The decline of theory of mind in old age is (partly) mediated by developmental changes in domain-general abilities. *British Journal of Psychology: Version of Record online*. *British Journal of Psychology* 103, 1, 58–72, 2012.
- Rosi A., Cavallini E., Bottiroli S., Bianco F., Lecce S., (2015). Promoting theory of mind in older adults: does age play a role? *Published online: 01 Jun 2015, Volume 20, 2016 - Issue 1, Pages 22-28*.
- Saltzman, J., Strass, E., Hunter, M., Archibald, S. (2000). Theory of mind and executive functions in normal human aging and Parkinson's disease. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 6, 781-788.
- Saxe R., (2006). Why and how to study Theory of Mind with fMRI. *Brain Research*, 1079(1), 57-65.
- Saxe R., (2009). *Theory of mind (neural basis)*. *Encyclopedia of Consciousness* Oxford, UK: Academic Press.
- Shamay-Tsoory S., Harari H., Szepsenwol O., Levkovitz Y., (2009). Neuropsychological Evidence of Impaired Cognitive Empathy in Euthymic Bipolar Disorder. *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*; 21: 59-67.
- Slessor G., Phillips L. H., Bull R., (2007). Exploring the Specificity of Age-Related Differences in Theory of Mind Tasks. *Psychology and Aging Vol.22, No.3*, 639 – 643.
- Sommerville, J. A., Bernstein, D. M., Meltzoff, A. N. (2013). Measuring beliefs in centimeters: Private knowledge biases preschoolers' and adults' representation of others' beliefs. *Child Development*, 84(6), 1846-1854. doi:10.1111/cdev.12110
- Sullivan S., Ruffman T., Hutton S. B. (2007). Age Differences in Emotion Recognition Skills and the Visual Scanning of Emotion Faces. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 62, 1, 53–60.
- Tager-Flusberg H., (2002). *Language Acquisition*. W: *Encyclopedia of the Human Brain*, San Diego, CA: Academic Press, 617-629.
- Wang Z., (2013). Age-Related Differences in the Performance of Theory of Mind in Older Adults: A Dissociation of Cognitive and Affective Components. *Psychology and Aging*. 28 (1): 284-91.

Roland ŁukasiewiczWyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie
Wydział Nauk Społecznych i Administracji
Akademia Humanistyczna w Pułtusku

Studia Społeczne 19 (4) /2017

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 45-52

BEZDOMNI WOBEC SŁUŻB I INSTYTUCJI WSPARCIA (WPROWADZENIE DO ZAGADNIEŃ REZYLIENCJI OSÓB BEZDOMNYCH) / *OPINION OF HOMELESS TO SUPORT AND INSTITUTIONS (INTRODUCTION TO REZILIENCE OF HOMELLESS)*

STRESZCZENIE

Środowisko osób bezdomnych, w warunkach europejskich, otrzymuje wsparcie i pomoc z różnych stron są to instytucje o charakterze charytatywnym ale także służby mundurowe, które uczulone są na problem bezdomności i osoby znajdujące się w tym stanie. Udzielając wsparcia bezdomnym można czasami odnieść wrażenie, że nie oczekują pomocy i odrzucają wszelkie rodzaje kontaktów z osobami niosącymi wsparcie. Co jest tego przyczyną, jakie są motywy postępowania bezdomnych próbowało odpowiedzieć badanie, którego efektem jest niniejszy artykuł. Stanowi on wprowadzenie do szerszego opracowania statystycznego, które powstało na kanwie badan zrealizowanych w środowisku osób bezdomnych na przestrzeni lat 2006-2010. Wprowadzenie dotyczy uogólnionej oceny na temat instytucji wsparcia natomiast opracowanie szersze dotyka każdej z osobna instytucji wsparcia a także służb, które mają kontakt z osobami bezdomnymi. Inspiracją do realizacji badań była świadomość występowania znikomej ilości badań opartych na ocenie wsparcia osób bezdomnych przez instytucje, administrację państwową i lokalną oraz wszelkie podmioty wspierające tę formę wykluczenia. W szerokim aspekcie mamy dostęp do wszelkiego rodzaju badań, projektów, które pokazują jak odbywa się wsparcie bezdomnych. Jest to jednak perspektywa wspierającego, a nie beneficjenta wsparcia. Między innymi te projekty realizowane zarówno w Polsce jak i za granicą, stanowiły kolejny aspekt motywujący do zbadania, jak osoby bezdomne widza tych, którzy ich wspierają.

SŁOWA KLUCZOWE: BEZDOMNOŚĆ, WSPARCIE BEZDOMNOŚCI, SŁUŻBY WSPARCIA, WOLONTARIAT, STREETWORKING.

ABSTRACT

The environment of homeless people in Europe receives support on many levels. Help comes from charity institutions and military, which is very responsive when it comes to human's harm and suffering. When providing help to homeless people, one can be under impression that homeless individuals don't expect any support. What's more, they often reject it. The reason for this behaviour and the motive for such was taken under consideration by the research that this article is based on. This elaboration is an introduction to a further statistic research that was being made between 2006-2010 in the environment of homeless people. The introduction talks about an overall evaluation of social support institutions, when a broader elaboration speaks about each and every institution in details. A really poor amount of research regarding support provided by institutions, government and local administration and other support institutions, and how they affect the rejection of homeless people was an inspiration for the author. There are some broad research available that talk about research, projects and how help is being provided. However, it is a perspective of a support giver, not an actual person in need. A need of a new research is crucial in order to get the honest perspective of individuals receiving support.

KEY WORDS: HOMELESSNESS, SUPPORT HOMELESS, SUPPORT SERVICES, VOLUNTEERING, STREETWORK.

WPROWADZENIE

Jak wynika z raportu Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej liczba osób bez dachu nad głową w 2015 roku przekroczyła 30 tysięcy. Można niestety odnieść wrażenie, iż z każdym rokiem stan ten się pogarsza. Dzisiaj prócz ogromnej rzeszy bezdomnych mężczyzn (bezdomność do dziś nosiła miano mężczyzny czyli była domeną tej płci) dochodzą kobiety oraz całe rodziny z dziećmi. Ostatnie moje badania nad rezyliencją osób bezdomnych wskazują, że nie jest już problemem jedynie bezdomność samotnych matek z dziećmi ale także całych rodzin. W tej sytuacji zmienia się także kontekst i charakter wsparcia, który musi wziąć pod uwagę dobro małego dziecka. Zdarzają się jednak takie sytuacje, w których całe rodziny, wpadające w bezdomność, nie chcą pomocy i odmawiają współpracy. We wspomnianym często w moich badaniach mieście Świnoujście, zdarzają się przypadki pomieszkiwania całych rodzin w domkach znajdujących się w ogródkach działkowych nie posiadających podstawowych standardów pomieszczeń mieszkalnych. Rodziny te, mimo wiedzy miejscowego MOPS-u odmawiają współpracy i nie chcą wsparcia. Natomiast w przypadku dzieci rodziny te twierdzą, że uczą się one w niemieckich szkołach. W przypadku odmowy współpracy służby są praktycznie bezradne. Co jest przyczyną takiego postępowania bezdomnych, ciężko dokładnie stwierdzić. Tym bardziej, że odmawiają one współpracy badawczej. Rzadko kiedy godzą się na przeprowadzenie wywiadów, a dokumentację do instytucji wsparcia wypełniają niechętnie podobnie patrzą na wizyty pracowników Mops-ów czy strażników miejskich.

Osobom bezdomnym coraz częściej pomagają nie tylko państwowe instytucje wsparcia ale także wolontariat i streetworking będące bezpłatnym i świadomym działaniem na rzecz innych. W przypadku tych pierwszych charakterystyczną cechą działania jest mechaniczne wypełnianie paragrafów i obowiązków służbowych. W przypadku działań można mówić o bardzo dużym poziomie empatii, która jednak nie prowadzi do zmniejszenia skali problemu. Należy pamiętać, iż osoby, które znalazły się w stanie bezdomności są bardzo specyficzne, a ich patrzenie na świat ma zupełnie inną perspektywę niż osób, które takiego stanu nie doświadczyły. Prócz widocznego stanu wyobcowania, inności, często choroby i uzależnienia występuje także niechęć do standardowego, stereotypowego podejścia – uogólniając – instytucji wsparcia do nich i do problemu bezdomności. Klasyfikują to najczęściej jako wypełnianie obowiązku w postaci deklaracji rozdawnictwa wsparcia

rzeczowego i kierunkowanie do innych instytucji. Wolontariusze dają często serce jednakże gubią cel pierwotny czyli wyciągnięcie bezdomnych z ich stanu.

Środowisko życia bezdomnych jest bardzo specyficzne i jednocześnie tajemnicze dla reszty ludzi. Ich codzienne życie różni się od takiego jakie wszyscy znamy. Każdy z nas ma problemy i musi się z nimi uporać. Nie zdajemy sobie jednak sprawy z jakimi problemami muszą uporać się osoby bezdomne, które prócz własnych niedomagań nie mają także często żadnego wsparcia, a to, które im ofiarujemy jest często nieadekwatne. Badania nad problematyką oceny wsparcia rozpocząłem w roku 2006 biorąc pod uwagę istotne, z mego punktu widzenia, charakterystyczne zachowania osób bezdomnych zmieniających miejsce pobytu ze względu na określone sposoby i zakres wsparcia instytucjonalnego. Istotną wskazówką był fakt emigracji bezdomnych poza granice Polski. Sądzę też rozpocząłem badania dotyczące opinii osób bezdomnych na temat instytucji wsparcia zarówno w Polsce jak i za granicą. Przedstawiony artykuł dotyczy ogólnego spojrzenia na tę kwestię oceny instytucji polskich. W większości wypadków przeprowadzane badania korzystały z metody obserwacji uczestniczącej ukrytej. Nie stroniłem jednakże od standardowych arkuszy ankiety. Ankieta zawierała szereg pytań dotyczących nie tylko problematyki oceny wsparcia ale szerszej problematyki bezdomności. Do potrzeb niniejszego opracowania wykorzystano tylko te pytania i odpowiedzi, adekwatne ze względu na cel opracowania. Powyższe metody wspierane były analizą dokumentów wtórnych pochodzących z instytucji wsparcia, a także administracyjnych badań i analiz. Szersze badania przeprowadzono w wybranych miejscach w Polsce. Wybór miejsc badań oparty był o doświadczenie zdobyte podczas wcześniej przeprowadzonych badań nad problematyką bezdomności. W ten sposób wybrałem miasta Polski: Warszawa, Poznań Częstochowa, Wrocław i Świnoujście. Prócz miast gdzie koncentruje się środowisko bezdomnych wybrałem także charakterystyczne miasto pod względem perspektywy patrzenia na problem bezdomności czyli Świnoujście. Jest to także charakterystyczne uzdrowskie i wypoczynkowe miasto w kontekście wyboru miejsca pobytu przez osoby bezdomne w okresie letnim. Badania poszerzono także o teren poza granicami kraju w Niemczech Belgii i Holandii. Tym samym w badaniu wykorzystano prócz powyższych, państwa: Wielka Brytania, Szwecja, Hiszpania, Francja. W szerszym opracowaniu wykorzystano możliwość analizy szerszej zakrojonych badań opartych o korelację dwóch środowisk bezdomnych – rodzimego i migracyjnego (Łukasiewicz 2012).

BEZDOMNI WOBEC WSPARCIA INSTYTUCJONALNEGO

Obserwując zachowania, codzienność, życie osób bezdomnych zauważałem charakterystyczne formy zachowania. Mianowicie z jednej strony osoby bezdomne chętnie korzystają ze wsparcia instytucjonalnego czerpiąc środki do życia w postaci jedzenia, noclegu, ubrania, z drugiej strony unikają głębszych relacji z osobami, które wsparcie ofiarują. Analizując ten fenomen doszedłem do konkluzji, że osoby bezdomne zachowują się często w sposób bardzo instynktowny. Z jednej strony korzystają ze wsparcia, z drugiej, tego wsparcia się obawiają. Chętniej i otwarcie wykorzystują wystawki sklepowe, które dają większą swobodę i anonimowość niż bezpośrednią pomoc instytucji. Wy tłumaczeniem takiej formy zachowania jest, w wielu wypadkach, konieczność rejestracji. Dalej idące obserwacje oraz wywiady pokazały, iż wsparcie instytucji jest oceniane przez osoby bezdomne niekoniecznie pozytywnie¹. W przypadku zróżnicowania międzynarodowego, posiadając wybór pomiędzy korzystaniem ze wsparcia instytucjonalnego, a samodzielnego zdobywania środków do życia, osoby bezdomne chętniej wybierają tę drugą formę choć jak wskazują obserwacje, nie stronią od wsparcia instytucjonalnego. Przykładem takiego zachowania jest możliwość swobodnego korzystania z wystawek sklepowych (przykład Hiszpanii) i wykorzystywanie oferowanych posiłków przez instytucje. Druga forma wsparcia częściej jest wykorzystywana w okresie chłódów. Podobnie rzecz ma się w przypadku otrzymanej odzieży. Chętniej przyjmują bezdomni odzież od indywidualnych darczyńców, niż oferowaną instytucjonalnie. Oczywiście zróżnicowane formy korzystania ze wsparcia posiada wiele zmiennych kształtujących tę formę zdobywania środków do życia. W badaniach przeprowadzonych w warszawskich instytucjach charakterystyczną cechą zachowania bezdomnych jest cykliczne i stałe korzystanie ze wsparcia instytucji kościelnych (Łukasiewicz 2016). Wyniki przeprowadzonych obserwacji doprowadziły do konkluzji, iż należy szerzej przyjrzeć się tej problematyce w myśl tezy mówiącej, że aby pomoc skutecznie trzeba wiedzieć jak pomoc.

Problematyka bezdomności jest przedmiotem zainteresowania badaczy i instytucji w odmiennych kontekstach, ukazując jej różnorodne oblicza i manifestacje

1 Interesujące badania zawierające podobną problematykę percepcji wsparcia zawiera raport z badań pt. Zjawisko bezdomności w społecznej przestrzeni miasta Częstochowa pod redakcją Marioli Mirowskiej. Projekt: Samorząd – NGO's, dobre praktyki w zakresie przekazywania zadań publicznych. Ocena pomocy oferowanej osobom bezdomnym przez MOPS i NGO's s. 203.

praktycznie dopiero od czasu zmian systemowych i ustrojowych mających miejsce pod koniec ubiegłego wieku. Można powiedzieć, że w ostatniej dekadzie XX wieku mamy do czynienia z rozwojem lokalnych badań naukowych w tym zakresie, najczęściej prowadzonych przez różnego rodzaju instytucje naukowe, jak również organizacje świadczące pomoc osobom bezdomnym. Warto wskazać, że w różnorodnych opracowaniach naukowych coraz częściej problem bezdomności łączony jest z innymi problemami, przemocy w rodzinie, przestępczości, patologii i uzależnień. To w ostatnich latach także znaczący problem migracyjny. Biorąc pod uwagę liczbę bezdomnych emigrantów (szczególnie po 2008 roku) oraz emigracji bezdomnych osób poszukujących możliwości wyjścia z bezdomności bądź też wprost lepszych ofert wsparcia. O bezdomności pisze się również w kontekście polityki społecznej, pracy socjalnej czy mieszkalnictwa. Problem bezdomności został uznany za na tyle poważny, że w 2000 roku w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej opracowano resortowy Program „Bezdomność”, w którym zostały uwzględnione działania o charakterze profilaktycznym mającym za zadanie zapobiegać utrwalaniu się i poszerzaniu zjawiska bezdomności. Działania te skierowane zostały do najbardziej zagrożonych bezdomnością grup społecznych. Ponadto program zawierał działania osłonowe mające zapobiegać degradacji biologicznej i społecznej osób bezdomnych z zastosowaniem standardowych rodzajów i form świadczeń pomocy społecznej, oraz podstawowych elementów pracy socjalnej. A także działania aktywizujące zmierzające do wyprowadzania z bezdomności grup społecznych rokujących perspektywę przezwyciężenia tej sytuacji. Zgodnie z ustawą o pomocy społecznej, pomoc bezdomnym należy do zadań własnych gminy. Pomoc ta może mieć formę udzielenia schronienia, posiłku, ubrania, a także zasiłku celowego na leczenie. Gminy mogą zlecać wykonywanie tych zadań organizacjom pozarządowym. W Polsce i za granicą istnieje sieć placówek i organizacji niosących pomoc bezdomnym. Niestety nie wszyscy z tej pomocy korzystają. Są i tacy, którzy odmawiają przyjęcia oferowanej pomocy ze względu na konieczność przestrzegania regulaminów pobytu w danej instytucji i realizacji zasad pracy socjalnej, zasad formułowanych wobec bezdomnych i prowadzących do łagodzenia zjawiska i wyjścia z bezdomności. Wielu bezdomnych nie korzysta z możliwości wsparcia twierdząc, że im dobrze tak jak jest. Jest też inny powód – choroba alkoholowa (aby móc przenoć w noclegowni, trzeba być trzeźwym. Niektórzy to właśnie z tego powodu, wybierają nocowanie w opuszczonych, zaniebanych domach), choroby psychiczne lub też specyficzny (filozoficzny) sposób widzenia

świata. Zgodnie z powyższym wprowadzeniem zadano bezdomnym ogólne pytanie dotyczące oceny instytucji wsparcia, którego wyniki przedstawia tabela nr 1.

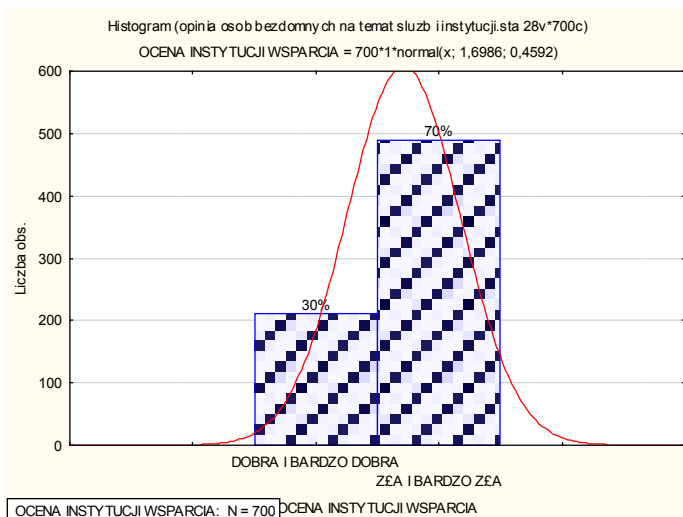
TABELA 1. Ocena instytucji wsparcia

Kategoria	Tabela licznosci: OCENA INSTYTUCJI WSPARCIA			
	Licznosc	Skumul. licznosc	Procent	Skumul. procent
DOBRA I BARDZO DOBRA	211	211	30,14286	30,1429
ZŁA I BARDZO ZŁA	489	700	69,85714	100,0000
BRAKI	0	700	0,00000	100,0000

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie badań własnych

Jak widać w ocenie osób bezdomnych wsparcie instytucji oceniane jest w większości wypadków negatywnie podkreślając, iż odpowiedzi dotyczą badań międzynarodowych. Wyniki zostały sprowadzone do postaci dychotomicznej na potrzeby analizy. Warto podkreślić, że występuje znaczne zróżnicowanie pomiędzy ocenami dobrymi i bardzo dobrymi a oceną negatywną. Biorąc pod uwagę, iż w badaniu wzięli udział bezdomni w Polsce i zagranicą tym bardziej ciekawe jest które instytucje zostały ocenione negatywnie.

WYKRES 1. Ocena instytucji wsparcia

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie badań własnych

W badaniu znamienne jest, że znaczna większość badanych ocena wsparcie instytucjonalne negatywnie. Składać się na to mogą zarówno wymogi instytucji wobec osób bezdomnych korzystających z wsparcia jak i skala i jakość udzielanego wsparcia.

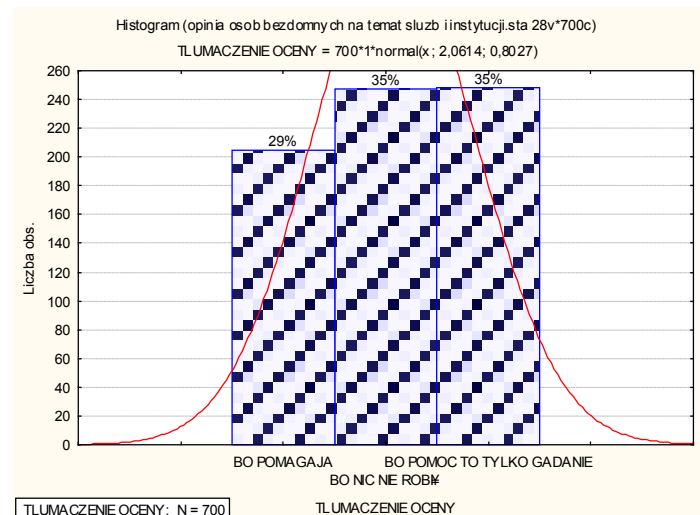
TABELA 2. Tłumaczenie oceny przez bezdomnych

Kategoria	Tabela licznosci: TŁUMACZENIE OCENY			
	Licznosc	Skumul. licznosc	Procent	Skumul. procent
BO POMAGAJĄ	205	205	29,28571	29,2857
BO NIC NIE ROBIĄ	247	452	35,28571	64,5714
BO POMOC TO TYLKO GADANIE	248	700	35,42857	100,0000
BRAKI	0	700	0,00000	100,0000

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie badań własnych

Dla wyjaśnienia wątpliwości zapytano wprost o powód takiej oceny. Jak widać z tabeli nr 2 część osób oceniająca wsparcie za dobre i bardzo dobre uznała, że instytucje pomagają. Jedynie kilka osób znajdujących się w grupie oceniającej generalnie pozytywnie instytucje znalazło się w grupie osób negatywnie oceniających instytucje. Tym samym ogólnie oceniając wsparcie jako pozytywne wytykają negatywny jego wymiar. Być może jest to pewne zafałszowane wyniku ankiety, a być może świadome i celowe wskazanie pewnych uchybień instytucji. Nie ulega kwestii, że wymaga to poszerzenia analizy.

WYKRES 2. Tłumaczenie oceny

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie badań własnych

Tabela nr 3 przedstawiająca szczegółowo procentowe odpowiedzi, tłumaczy w części postawę osób bezdomnych w ocenie instytucji. Jak widać sześć osób, które generalnie oceniają wsparcie instytucji jako dobre znajdują się w grupie osób wskazujących, że pomoc to tylko gadanie. Może to wskazywać, że osoby te otrzymały

TABELA 3. Ocena instytucji wsparcia analiza procentów

	Tabela licznosci (opinia osób bezdomnych na temat służb i instytucji.sta)				
	Licznosc oznacz. komórek >10 (nie oznaczono sum brzegowych)				
	OCENA INSTYTUCJI WSPARCIA	TŁUMACZENIE OCENY BO POMAGAJĄ	TŁUMACZENIE OCENY BO NIC NIE ROBIĄ	TŁUMACZENIE OCENY BO POMOC TO TYLKO GADANIE	WIERSZ RAZEM
Liczba	DOBRA I BARDZO DOBRA	205	0	6	211
% z kolumny		100,00%	0,00%	2,42%	
% z wiersza		97,16%	0,00%	2,84%	
% z całości		29,29%	0,00%	0,86%	30,14%
Liczba	ZŁA I BARDZO ZŁA	0	247	242	489
% z kolumny		0,00%	100,00%	97,58%	
% z wiersza		0,00%	50,51%	49,49%	
% z całości		0,00%	35,29%	34,57%	69,86%
Liczba	OGÓŁ GRP	205	247	248	700

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie badań własnych

określone wsparcie lecz nie były z niego zadowolone. Było one niedostateczne lub też krótkotrwałe czy chybione. Pośród osób oceniających negatywnie wsparcie 247 osób twierdzi, że instytucje nic nie robią, pozostałe osoby twierdzą, że pomoc instytucjonalna jest jedynie czczym gadaniem. Obie grupy są niemal identyczne ilościowo.

W generalnym rozliczeniu widać, iż niewiele ponad 30 procent badanych ocenia działania instytucji pozytywnie, pozostała grupa ocenia działania negatywnie. Spośród osób oceniających wsparcie źle i bardzo źle niewiele ponad 50 procent twierdzi, że instytucje wsparcia nic nie robią, pozostała część, że jedynie markują działania. Z ogółu badanych, osoby twierdzące, że instytucje wsparcia nic nie robią, stanowią ponad 35 procent.

TABELA 4. Chi kwadrat – ocena instytucji wsparcia vs tłumaczenie oceny

Statystyki:	Tabela licznosci: TŁUMACZENIE OCENY		
	Chi-kwadr.	df	p
Chi kwadrat Pearso	672,1952	df = 2	p = 0,0000
Chi^2 NW	800,3842	df = 2	p = 0,0000
Fi	,9799382		
Wsp. kontyngencji	,6999061		
V Craméra	,9799382		
R rang Spearmana	,8080286	t = 36,235	p = 0,0000

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Analiza poziomu istotności statystycznej wskazuje, iż występuje statystycznie istotna zależność pomiędzy oceną instytucji wsparcia, a tłumaczeniem oceny $p=0,000$. Podobnie w przypadku korelacji rang Spearmana. W przypadku wartości rang z przedziały -1, +1 interpretujemy ją jako klasyczny współczynnik korelacji Pearsona. Rang Pearsona pokazują dowolną monotoniczność zależności zmiennych. Poziom V-Cramera świadczy o silnym związku zmiennych (przy założeniu V-Cramera mniejsze od 0,3 związek słaby, V-Cramera mniejsze od 0,5 związek umiarkowany oraz V-Cramera większe od 0,5 związek silny).

TABELA 5. Ocena skali wsparcia

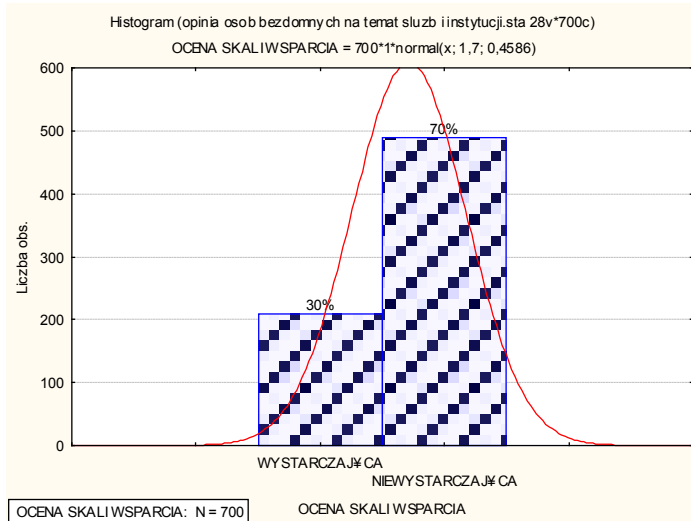
Kategoria	Tabela licznosci: OCENA SKALI WSPARCIA (opinia osób bezdomnych)			
	Licznosc	Skumul. licznosc	Procent	Skumul. procent
WYSTARCZAJĄCA	210	210	30,00000	30,0000
NIE WYSTARCZAJĄCA	490	700	70,00000	100,0000
BRAKI	0	700	0,00000	100,0000

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Ponownie zapytano badanych o ocenę skali wsparcia instytucjonalnego. Ponownie ocena badanych w znacznej mierze jest negatywna. Wymiar negatywnej oceny jest potwierdzeniem wcześniejszych ocen. W grupie osób

twierdzących, że wsparcie jest niewystarczające znajdują się najprawdopodobniej osoby, które generalnie oceniają pozytywnie wsparcie instytucjonalne lecz uważają je za niewystarczające. Wykres nr 3 pokazuje wyraźnie podział na pozytywne i negatywne oceny badanych. Jak widać ma on praktycznie identyczny wyraz jak wykres nr 2.

WYKRES 3. Ocena skali wsparcia

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Prowadzone badania w środowisku osób bezdomnych wskazują na konieczność wyodrębnienia postaw badanych uzależnionych od wieku. Jak wiadomo, według badań tego środowiska średni wiek osoby bezdomnej oscyluje w granicach 47-50 lat. Faktem jest także, że środowisko to odmładza się co oznacza, że do grupy tej dochodzą coraz młodsze osoby. Tym samym ocena określonego wsparcia uzależniona jest od wieku badanych. Wyniki badań przedstawia tabela nr 6.

TABELA 6. Wiek badanych vs ocena skali wsparcia

Tabela licznosci (opinia osób bezdomnych na temat służb i instytucji.sta)				
Licznosc oznacz. komórek >10 (nie oznaczono sum brzegowych)				
	WIEK	Ocena skali wsparcia wystarczająca	Ocena skali wsparcia nie wystarczająca	Wiersz RAZEM
Liczba	DO 35 LAT	70	176	246
% z kolumny		33,33%	35,92%	
% z wiersza		28,46%	71,54%	
% z całości		10,00%	25,14%	35,14%
Liczba	POWYŻEJ 35 LAT	140	314	454
% z kolumny		66,67%	64,08%	
% z wiersza		30,84%	69,16%	
% z całości		20,00%	44,86%	64,86%
Liczba	OGÓŁ GRP	210	490	700
% z całości		30,00%	70,00%	

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Wyniki badania wskazują, iż w zdychotomizowanej skali wiekowej osoby w starszym wieku powyżej 35 lat stanowią większość osób oceniających skalę wsparcia jako niewystarczającą. W jednej i drugiej grupie wiekowej negatywna ocena wsparcia znacznie przewyższa pozytywną. W zestawieniu całości badanych grupy, osoby w wieku poniżej 35 lat stanowią nieco powyżej 35 procent. Z grupy tej 71 procent ocenia wsparcie jako niewystarczające. Wiek jest charakterystyczną zmienną kształtującą wyniki badań. W przypadku grupy osób bezdomnych jest to ważne ze względu na zmiany zachodzące w tym środowisku pod względem płci, wieku i składu grup (kobiety i całe rodziny). Poddano dane analizie chi kwadrat, podanej w tabeli nr 7.

TABELA 7. Chi kwadrat wiek vs ocena skali wsparcia

Statystyki:	Statystyki: WIEK (2) x OCENA SKALI WSPARCIA		
	Chi-kwadr.	df	p
Chi kwadrat Pearso	,4309779	df = 1	p = ,51151
Chi^2 NW	,4330250	df = 1	p = ,51051
Fi dla tabel 2 x 2	-,024813		
Korelacje tetrachoryczn	-,042261		
Wsp. kontyngencji	,0248053		
R rang Spearmana	-,024913	t = -,6558	p = ,51220

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie badań własnych.

W analizie chi-kwadrat zmiennych „wiek” i „ocena skali wsparcia” wystąpił brak istotności statystycznej przy $p = 0,511$, tym samym należy przyjąć hipotezę zerową. Analiza poziomu V-Cramera świadczy o braku związku

dla powyższych zmiennych. W tym wypadku występujący brak istotności wyklucza dalsze postępowanie analityczne.

TABELA 8. Ocena jakości wsparcia

Kategoria	Tabela licznosci: OCENA JAKOŚCI WSPARCIA			
	Licznosc	Skumul. licznosc	Procent	Skumul. procent
DOBRA JAKOŚĆ	316	316	45,14286	45,1429
ZŁA JAKOŚĆ	384	700	54,85714	100,0000
BRAKI	0	700	0,00000	100,0000

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie badań własnych.

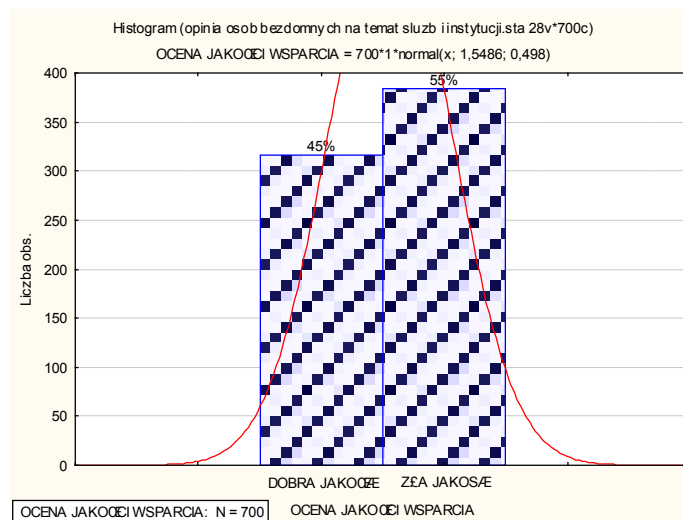
Skoro badani byli pytani o skalę wsparcia, konieczne stało się zadanie pytania o jakość wsparcia instytucjonalnego. Dane zawarte w tabeli nr 8 wskazują na niewielkie zróżnicowanie ocen jakości wsparcia instytucjonalnego. Z całej grupy badanej 10 procent respondentów różni obie, spolaryzowane grupy. Ciekawie wypadają wyniki pozytywnej oceny jakości wsparcia w porównaniu z wcześniejszymi ocenami. Można zaznaczyć na ich podstawie, iż wsparcie o ile może mieć charakter niewystarczający to dla wielu stanowi dobrą jakościowo pomoc. W wywiadach przeprowadzonych w grupie badanych bezdomnych podkreślają oni (szczególnie starsza grupa bezdomnych pod względem stażu bezdomności), iż na przestrzeni lat jakość wsparcia wyraźnie podniosła się. Znamienne w tej grupie jest, iż gros odpowiedzi pozytywnych to deklaracje emigrantów korzystających ze wsparcia instytucji zagranicznych. Wyniki tabelaryczne pokazano na poniższym wykresie nr 4

TABELA 9. Ocena jakości wsparcia vs wiek respondentów

	Tabela licznosci (opinia osób bezdomnych na temat służb i instytucji.sta)			
	WIEK	Ocena jakości wsparcia dobra jakość	Ocena jakości wsparcia zła jakość	Wiersz RAZEM
Liczba	DO 35 LAT	71	175	246
% z kolumny		22,47%	45,57%	
% z wiersza		28,86%	71,14%	
% z całości		10,14%	25,00%	35,14%
Liczba	POWYŻEJ 35 LAT	245	209	454
% z kolumny		77,53%	54,43%	
% z wiersza		53,96%	46,04%	
% z całości		35,00%	29,86%	64,86%
Liczba	OGÓŁ GRP	316	384	700
% z całości		45,14%	54,86%	

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie badań własnych.

WYKRES 4. Ocena jakości wsparcia instytucjonalnego

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Wspomniane wcześniej zróżnicowanie stażu bezdomności może być poszerzone o generalny podział wiekowy respondentów, który został przedstawiony poniżej w tabeli nr 9.

Jak widać w grupie osób starszych powyżej 35 lat wyraźnie dominuje pozytywna ocena jakości wsparcia. Biorąc pod uwagę całą badaną grupę, ocena pozytywna wsparcia dla grupy wiekowej powyżej 35 lat, stanowi 35 procent. W wypadku młodszej grupy to nieco ponad 10 procent. Źłe wsparcie ocenia 25 procent osób w kategorii wiekowej poniżej 35 lat i niespełna 30 procent osób w kategorii wiekowej powyżej 35 lat. Badania nie wskazują jednoznacznie czy wiek można korelować z długością stanu bezdomności a jedynie domniemywać pewną prawidłowość obserwacji.

TABELA 10. Chi kwadrat – wiek vs ocena jakości wsparcia

Statystyki:	Statystyki: WIEK (2) x OCENA JAKOŚCI WSPARCIA		
	Chi-kwadr.	df	p
Chi kwadrat Pearso	40,59952	df = 1	p = ,00000
Chi^2 NW	41,62241	df = 1	p = ,00000
Fi dla tabel 2 x 2	-,240830		
Korelacje tetrachoryczn	-,384909		
Wsp. kontyngencji	,2341363		
R rang Spearmana	-,240830	t = -6,556	p = ,00000

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie badań własnych.

W analizie chi-kwadrat zmiennych „wiek” i „ocena jakości wsparcia” wystąpiła wyraźna, wysoka istotność statystyczna, przy $p = 0,000$, tym samym należy przyjąć hipotezę zerową. Analiza poziomu V-Cramera świadczy o braku związku dla powyższych zmiennych. Podobnie jak dla wyliczonych R Spearmana. Co świadczy o występowaniu silnego związku pomiędzy zmiennymi. wieku i oceny jakości wsparcia.

ZAKOŃCZENIE

Jak wesprzeć osobę, która nie chce wsparcia? Jak pomóc tej, która potrzebuje pomocy lecz nie prosi o nią? Nabyte doświadczenia obserwatora i badacza środowiska osób bezdomnych wskazują, po pierwsze: najlepszą metodą badania tego specyficznego środowiska jest obserwacja uczestnicząca ukryta (Łukasiewicz 2016 ibidem). Po drugie: jest to jedyny sposób uzyskania rzetelnych odpowiedzi na pytanie zadane we wstępie zakończenia czyli jak pomóc bezdomnemu. Oczywiście, jak w większości badań społecznych, łączenie metod pomaga zdobyć jeszcze szersze informacje, stąd też triangulacja metod badawczych w tak specyficznych badaniach jest jak najbardziej wskazana. Czasem sama obserwacja nie wystarczy dla zdobycia potrzebnych danych do

analizy. Wówczas należy oprzeć się o wystandaryzowane narzędzia badawcze. Mając na uwadze fakt, iż każde badanie ankietowe obarczone jest pewnym procentem nieprawdziwości odpowiedzi bądź ich niepełnego znaczenia. Podobnie jak ludzka natura – nie zawsze w swych ocenach, opiniach i wypowiedziach jesteśmy obiektywni i szczerzy (Sulek 2001, Łukasiewicz 2016).

W Polsce bezdomnym pomaga około stu organizacji. Są wśród nich: Caritas Polska, Polski Czerwony Krzyż, Moinar, Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta, Polski Komitet Pomocy Społecznej, a także wiele mniejszych. Problem bezdomności dotyczy dziś nie tylko samotnych osób wyrzuconych na margines społeczny. Dziś to także problem nie tylko mężczyzn, kobiet ale także dzieci i całych rodzin (Łukasiewicz 2016b). W większości przypadków osoby bezdomne są świadome, że mogą otrzymać pomoc. W znacznej mierze osoby te korzystają z niej, nie zawsze jednak z otrzymywanego wsparcia są zadowolone. Badania, które zostały przeprowadzone w środowisku bezdomnych pokazują w innym świetle perspektywę świadczenia wsparcia. Perspektywa osób bezdomnych, w mniemaniu wspierających powinna pokrywać się z oczekiwaniami beneficjentów. W rzeczywistości nie widać daleko idących rozbieżności jednakże występujące, mogą w sposób istotny zmienić kontekst wsparcia. Tym samym oczekiwania i wachlarz świadczeń mają prawo mijać się w procesie niwelowania tego zjawiska. Pomoc bezdomnym jest, zdaniem Polaków, problemem, który ich nie dotyczy – jego rozwiązaniem powinny przede wszystkim zająć się władze i instytucje. Funkcjonowanie instytucji ma więc bardzo szeroki wymiar zadośćuczynienia społecznym oczekiwaniom i jednocześnie pomoc osobom potrzebującym. Z przeprowadzonych badań wynika także, że nie zawsze wsparcie bezdomnych z punktu widzenia beneficjentów jest celowe i spełnia oczekiwania. Podkreślić należy, że przedstawiony materiał jest wprowadzeniem do szerszego opracowania biorącego pod uwagę szczegółową analizę relacji beneficjenta i wspierającego.

BIBLIOGRAFIA:

- Grabarczyk I, *System wsparcia i pomocy bezdomnym*, Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Lech A, *Świat społeczny bezdomnych i jego legitymizacje*, Wyd. Naukowe „Śląsk”, Katowice 2007.
- Łukasiewicz R. (2016a) *Poławiacze Perel-eurobezdomność w warunkach zmiany społeczno-ekonomicznej*. Warszawa WSM 2016.
- Łukasiewicz R. (2016b) *Bezdomne dzieci w warunkach współczesnej Unii Europejskiej*, Wyższa Szkoła menedżerska, Warszawa.
- Mazur J. (2006) *Bezdomność, szkice z socjologii, polityki społecznej i katolickiej nauki społecznej*, Wyd. KUL, Lublin 2006.
- Sulek A. (2001) *Sondaż polski*, IFiS, Warszawa PAN.

PŁEĆ A SUBIEKTYWNA OCENA WŁASNEJ PAMIĘCI / SEX AND THE SUBJECTIVE ASSESSMENT OF OWN MEMORY

STRESZCZENIE

Skargi na własną pamięć są często zgłaszane podczas kontaktu psychologicznego/wywiadu medycznego. Ich przyczyny są jednak zróżnicowane i niejasna jest wartość diagnostyczna. Skargi mogą być powiązane z rzeczywistym pogorszeniem pamięci, ale często też z czynnikami emocjonalnymi i społecznymi. Doniesienia wskazują, że kobiety częściej wskazują na osłabienie swojej pamięci. Dane nie są jednak konkluzywne. W badaniach uczestniczyło 65 osób dorosłych, w tym 40 kobiet i 25 mężczyzn w wieku od 40-76 roku życia. Subiektywna ocena własnej pamięci była oceniana eksperymentalną wersją Memory Functioning Questionnaire. Wykorzystane zostały także metody do oceny nasilenia cech emocjonalnych (stanu i cechy) oraz wybranych funkcji poznawczych. Nie wykazano różnic pomiędzy kobietami i mężczyznami w ocenie własnych kompetencji pamięciowych. Jedynie w skali wymagającej porównania aktualnych możliwości z wcześniejszymi (np. w porównaniu do roku wcześniej aż do czasów młodości) kobiety istotnie niżej oceniają swą sprawność. Emocjonalność (cecha/stan) determinują opinie o własnej pamięci w obydwu grupach.

SŁOWA KLUCZOWE: PŁEĆ; SUBIEKTYWNA OCENA WŁASNEJ PAMIĘCI; EMOCJE; SKARGI NA PAMIĘĆ.

ABSTRACT

Complaints on own memory are often reported during psychological/medical contact. However, their reasons are different and the role in psychological (clinical) diagnosis is unclear. Complaints may be related to the actual deterioration of memory, but often also to the emotional and social factors. Reports indicate that women are more likely point to a weakening of his memory. However, the data are not conclusive. The study involved 65 adults, including 40 women and 25 men aged 40-76 years. Subjective assessment of own memory was assessed an experimental version of the Memory Functioning Questionnaire (MFQ). Other methods have been used to assess the level of emotional features (state and trait), and some cognitive functions. There were no differences between men and women in the assessment of ownmemory. However, compared to men, women significantly worse assess their current memory competencies as compared to the earlier of their possibilities (eg. year earlier to his youth). Emotionality (state/trait) isasignificant predictor of the severity of memory complaints in both groups.

KEY WORDS: SEX; SUBJECTIVE ASSESSMENT OF OWN MEMORY; EMOTIONS; MEMORY COMPLAINTS.

1. WSTĘP

Skargi na własne funkcjonowanie poznawcze, szczególnie na własną pamięć są często zgłaszane przez osoby dorosłe w kontakcie psychologicznym i/lub medycznym. Jednak narzekanie na własną pamięć jest tak powszechne (Eriksen i Ihlebaek, 2002) i ma tak różne uwarunkowania, że jej znaczenie dla procesu diagnostycznego wymaga uzupełnienia o inne dane. Skargi mogą zawierać przekonania o obniżaniu kompetencji mnesticznych w ostatnich latach/wraz z wiekiem, o występowaniu trudności w przypominaniu czy zapamiętywaniu, wyraźniej różnicy pomiędzy możliwościami rówieśników a własnymi czy wreszcie zaniepokojenie

tą sytuacją. O powszechności zjawiska świadczy fakt, iż w piśmiennictwie klinicznym pojawia się termin subiektywne poczucie zaburzeń pamięci” (SMC – *subjective memory concerns*; SMI – *subjective memory impairments*) (np. Vestberg et al., 2010). Rozpoznanie istoty i przyczyn skarg jest ważne m.in. z powodów ekonomicznych, psychologicznych i społecznych; chodzi o poprawne ukie-
runkowanie ewentualnej dalszej diagnostyki (np. ocenę, czy SMI towarzyszą rzeczywiste deficyty mnesticzne) bez zwiększania kosztów opieki zdrowotnej, zmniejszenie niepokoju lub przygotowanie bliskich na niekorzystną prognozę.

Wartość diagnostyczna takich skarg, w kontekście diagnozy klinicznej czy neuropsychologicznej, może być różna, zależnie od kontekstu. Obserwowanie u siebie trudności pamięciowych może stanowić jedyny, pod nieobecność innego typu objawów, wskaźnik patologicznego procesu OUN (np. wzrastający problem w aktualizacji nazw, trudności w zakresie pamięci prospektywnej – zapamiętywania przyszłych zamierzeń itd.). Skargi mogą maskować depresję (Bilikiewicz i Matkowska-Białko, 2004), lęk (Wilkes et al., 2013), poczucie samotności czy odrzucenia (Mola et al., 2008), niską samoocenę (Montejo et al., 2012). Diagnostyczne znaczenie ma nieobecność skarg w sytuacji występowania wyraźnych trudności mnesticznych; może być to wskaźnikiem nieświadomości deficytów, jak ma to miejsce w schorzeniach otepiennych, w patologii płatów czołowych czy ciemieniowych (por. Szepietowska, 2013).

Jednym z ważniejszych czynników determinujących pojawienie się skarg na pamięć jest wiek; poczucie jej osłabienia deklarują młodzi ludzie, uznając je za przejściowe, odwracalne, wywołane czynnikami zewnętrznymi. W populacji osób starszych skargi pojawiają się częściej i mają inne uwarunkowania (Gino et al., 2010). Kłopoty z pamięcią mogą być spostrzegane jako zapowiedź negatywnie rokujących zmian sprawności poznawczych. W związku ze zjawiskiem naznaczania i samonaznaczania seniorzy wykazują wrażliwość na potknięcia, pomyłki mnesticzne (Rast i Zimprich, 2009). Samostereotypizacja może prowadzić do ograniczania aktywności poznawczej, pogłębienia negatywnych przekonań o własnych kompetencjach, zmniejszenia rzeczywistych osiągnięć w zadaniach pamięciowych, poczucia niskiej jakości życia (Montejo et al., 2012). Większość doniesień nie wykazała jednak związku pomiędzy sędami (w tym skargami) o sprawności własnej pamięci a wykonaniami (Lima-Silva i Yassuda, 2009).

Wśród czynników indywidualnych także płeć, poziom edukacji, status socjoekonomiczny oraz czynniki osobowościowo-emocjonalne kształtują ocenę własnych kompetencji poznawczych, w tym pamięci. Niewiele badań podejmuje kwestię różnic między kobietami i mężczyznami w zakresie nasilenia i zawartości skarg. Wyniki wskazują na brak różnic albo przewagę skarg (niezadowolenia z pamięci) u kobiet (Genziani et al., 2013; Silva et al., 2014). Część doniesień wskazuje jednak, iż to mężczyźni częściej raportują trudności mnesticzne i niezadowolenie z własnej pamięci, ale kobiety częściej dostrzegają narastające z wiekiem deficyty. Być może, różnice te lub ich brak nie są związane z płcią *per se*, ale z czynnikami które wiążą się z obiema płciami (np. skłonnościami do nadciśnienia tętniczego, paleniem, brakiem aktywności

fizycznej i otyłością, chorobami neurodegeneracyjnymi itd.). Ponadto, tempo życia codziennego i oczekiwania społeczne, wymagające od mężczyzn większej sprawności czynią ich właśnie szczególnie wrażliwymi na kłopoty czy niewydolności poznawcze (Holmenet al., 2013).

Rola płci we frekwencji skarg wzrasta wraz z wiekiem. Jednak uwzględnienie i tych interakcji nie wykazało różnic międzypłciowych (Caramelli i Beato, 2008). Kliegel i wsp. (2005) w badaniach 123 starszych osób wykazał, podobnie jak wcześniej cytowane badania, że kobiety formułują mniej skarg niż mężczyźni, ale płeć ma znaczenie łącznie z innymi zmiennymi typu poziom neurotyzmu, depresji i wieku. Jest to zbieżne z innymi rezultatami: sposób opisu własnej pamięci jest niezależnie determinowany cechami osobowości i nasileniem nastroju depresyjnego (Strober i Esser, 2001; Cosenza et al., 2007). Nasilone cechy obsesyjno-kompulsywne sprzyjają krytycznej ocenie i kontroli efektów swoich czynności poznawczych oraz potrzebie usprawniania własnej pamięci poprzez stosowanie np. mnemotechnik. Podwyższony nastrój depresyjny koreluje z niską samooceną własnych kompetencji mnesticznych, zaś lęk z martwieniem się o swoje kompetencje i potrzebą wykorzystywania pomocy zewnętrznych. Negatywna emocjonalność prowadzi do niedoceniań własnych możliwości, przekonania o braku motywacji do przewyższania trudności (Comijs et al., 2002; Cosenza et al., 2007). Z kolei pozytywna emocjonalność, w tym przekonanie o zdolnościach do samodyscypliny, koreluje z pozytywnymi sędami o własnej pamięci (Pearman i Storandt, 2005).

Problem związku pomiędzy płcią a skargami na pamięć dotyczy także grup klinicznych. Odnotowano przewagę skarg u mężczyzn obciążonych naczyniowo (Kearney-Schwartz et al., 2009). Jednak głównym predyktorem poczucia pogorszenia kompetencji pamięciowych jest negatywna emocjonalność, i zależność tę wykazano w wielu badaniach klinicznych, np. osób z SM z podwyższonym poziomem depresji (Randolph et al., 2004), z zaburzeniami obsesyjno-kompulsywnymi, z depresją, z PTSD (Healy i Williams, 1999), u osób z podwyższonym ryzykiem schorzeń mózgowych (Paradise et al., 2011), po urazach głowy (Pineau et al., 2015), z patologią naczyniową lewej półkuli (Kuzaka i Szepietowska, 2012).

Wielokrotnie zwracano uwagę na metodologiczne trudności samooceny własnej pamięci. Konstrukcja technik kwestionariuszowych (anglojęzycznych) jest na tyle zróżnicowana, że metody te dotyczą nieporównywalnych kwestii (np. frekwencji błędów pamięciowych,

emocjonalnego ustosunkowania do nich, poczucia zmian efektywności pamięci w zestawieniu z rówieśnikami czy wcześniejszymi swoimi możliwościami) (Szepietowska, 2013). Uwarunkowania skarg mogą być tak wielorakie, że wymagają zestawienia z wynikami zadań pamięciowych, opiniami bliskich, obserwacji funkcjonowania w warunkach życia codziennego (Jodzio i Wieczorek, 1996).

2. METODA

2.1. METODY BADAŃ

Ze względu na dane, wskazujące na niejasne zależności pomiędzy płcią a nasileniem skarg, podjęto badania mające na celu uchwycenie ewentualnych relacji. Ze względu na brak polskich technik diagnostycznych wykorzystano, w wersji eksperymentalnej, Memory Functioning Questionnaire (Gilewski et al., 1983; 1986; 1990). MFQ składa się z 64 pytań zgrupowanych w różniczne skale, wobec których badany ustosunkowuje się wybierając jedną z odpowiedzi wyrażonych na skali Likerta. W dotychczasowych pracach wykazano m. in., że wyniki badanych (uwzględniono dane osób w wieku 16-89r. ż) są stabilne w kolejnych pomiarach. Oryginalny test MFQ przetłumaczono z języka angielskiego na język polski oraz ponownie, na język angielski, z udziałem biegłego tłumacza. Dostosowano skalę Likerta w taki sposób, by niższe wyniki ilustrowały poczucie trudności pamięciowych, wyższe natomiast – poczucie wysokiej sprawności własnej pamięci. W analizie posłużono się wynikami surowymi otrzymanymi we wszystkich skalach. Są to:

1. (MFQ-ocena ogólna): ogólna ocena własnej pamięci uwzględniająca istniejące trudności (1-ogromny problem...7-żadnych problemów).
2. (MFQ-retro): ocena własnej pamięci w porównaniu z własnymi wcześniejszymi możliwościami - do roku wcześniej aż do czasów młodości (1-coraz gorsza...7-bez zmian a nawet coraz lepsza): wyniki mieszczą się w granicach od 5 pkt oznaczających poczucie pogorszenia, osłabienia wraz z wiekiem, do 35 pkt – poczucia stabilności a nawet poprawy wraz z wiekiem.
3. (MFQ frekwencja): ocena frekwencji trudności pamięciowych (1- zawsze...7-nigdy). Wynik 18 pkt oznacza poczucie trudności w zakresie zapamiętywania nazwisk, twarzy, terminów, numerów telefonów, dat, wątku w czasie rozmowy itd. Z kolei wynik 126 pkt wskazuje na poczucie braku takich trudności.
4. (MFQ czytanie): ocena stopnia trudności w zapamiętywaniu treści przeczytanych artykułów z gazet i fragmentów książek. 10 pkt oznacza przekonanie o występowaniu trudności w zapamiętywaniu mniejszych lub większych fragmentów tych treści, z kolei 70 pkt wyraża przekonanie o braku takich trudności.
5. (MFQ-retro epizod): ocena stopnia trudności w zapamiętywaniu/przypominaniu epizodów z ostatnich lat. 4 pkt wskazują na przekonanie o występowaniu takich trudności, 28 pkt – o ich braku.
6. (MFQ nasilenie): ocena powagi zauważanych trudności pamięciowych. 18 pkt wskazuje na poczucie, że tego typu deficyty są bardzo poważne, 126 pkt natomiast świadczy o przekonaniu badanego, że nawet, jeśli one występują, są bez znaczenia.
7. (MFQ mnemotechniki): ocena frekwencji stosowania mnemotechnik. 8 pkt wskazuje na częste korzystanie z mnemotechnik, 56 pkt – wskazuje na niekorzystanie/brak potrzeby wykorzystywania takiej pomocy.
8. (MFQ - wynik ogólny/suma). Jest sumą wyników z powyższych skal, i może wynosić od 64 do 448. Niższy wynik świadczy o poczuciu osłabienia pamięci, wyższy – o poczuciu dobrych możliwości w jej zakresie.

Wykorzystano także narzędzia służące pomiarowi innych zmiennych uznawanych za istotne determinanty sądów o własnej pamięci tj.a) stan emocjonalny: nasilenie depresji (Geriatric Depression Scale wersja 30) (Yesavage et al., 1983) oraz skale nastroju SUPIN (wersja C30 i S30) w adaptacji P. Brzozowskiego (2010), b) wybrane funkcje poznawcze: poziom możliwości językowych/pamięci semantycznej (podtest Słownik z WAIS-PL) oraz sprawność pamięci bezpośredniej i funkcji wykonawczych (Podtest Cyfry wprost i Cyfry wspak z WAIS-PL) (Brzeziński et al., 2004).

2.2. OSOBY BADANE

Do badań zaproszono ponad 90 osób z populacji generalnej, zaś w analizach uwzględniono pełne dane od 65 uczestników, w tym 40 kobiet i 25 mężczyzn w wieku od 40-76 roku życia ($M=51,9$, $SD=7,29$). Kryterium włączenia była zgoda na udział w badaniach, wykonanie wszystkich metod oraz deklaracja braku obciążeń neuropsychiatrycznych. Kobiety ($M_{\text{wiek}}=51,08$, $SD=6,78$) były nieistotnie młodsze od mężczyzn ($M_{\text{wiek}}=52,12$, $SD=8,06$, $t=-0,56$, $p=0,57$). Pod względem poziomu wykształcenia, 18 kobiet i 11 mężczyzn deklarowało wyższe wykształcenie, średnie – 19 kobiet i 10 mężczyzn, zawodowe 2 kobiety i 3 mężczyzn, podstawowe 1 kobieta

i 1 mężczyzna. 30 kobiet i 15 mężczyzn pracuje umysłowo, 5 kobiet i 7 mężczyzn pracuje fizycznie, 2 kobiety i 1 mężczyzna są bezrobotni, zaś 3 kobiety i 2 mężczyźni są na emeryturze.

3. WYNIKI

W analizie wykorzystano program SPSS Imago. Dane o wynikach kobiet i mężczyzn zawierają tabela 1 oraz tabela 2.

Nie odnotowano istotnych statystycznie różnic między K i M w zakresie nasilenia nastroju depresyjnego, pozytywnej i negatywnej afektywności – stanu i cechy. Płeć nie różnicowała nasilenia depresji (28 kobiet i 18 mężczyzn nie wykazywało obniżenia nastroju, 7 kobiet i 6 mężczyzn – podwyższone nasilenie nastroju depresyjnego, 5 kobiet i 1 mężczyzna uzyskało wyniki skazujące na depresję; $\chi^2=0,46$ ni). Warto jednak zauważyć, że nieco wyższy średni poziom nastroju depresyjnego cechował kobiety i była to grupa bardziej zróżnicowana pod tym względem. W obydwu grupach nastroj pozytywny – stan i cecha dominowały nad negatywną afektywnością. W porównaniu do kobiet, mężczyźni cechowali się przeciętnie wyższym (różnica nieistotna statystycznie) poziomem kompetencji językowych/pamięci semantycznej, oraz istotnie wyższym wskaźnikiem sprawności pamięci bezpośredniej i funkcji wykonawczych.

Poza jedną skalą (MFQ retro), w pozostałych wyniki kobiet i mężczyzn nie różnią się istotnie. Obie grupy raczej pozytywnie oceniają swoje możliwości mnemotechniczne (MFQ – ocena ogólna), uznając jednak (szczególnie kobiety), że zdarzają się im różne błędy pamięciowe (np. zapominanie twarzy, dat, numerów telefonów itd.). Problemy w zapamiętywaniu treści wywodzących się z mediów określają jako niewielkie, i podobnie – pozytywnie oceniają własne możliwości w przypominaniu epizodów ze swojego życia. Większość z nich deklaruje, że nie używa mnemotechnik. Uznając ewentualne kłopoty pamięciowe jako niemające większego znaczenia dla codziennego funkcjonowania (tendencja ta dotyczy szczególnie kobiet), swoje kompetencje oceniają pozytywnie (MFQ - wynik ogólny/suma). Jedynie w skali wymagającej porównania aktualnych możliwości z wcześniejszymi (np. w porównaniu do roku wcześniej aż do czasów młodości) kobiety istotnie niżej oceniają swą sprawność, niemniej wynik, biorąc pod uwagę możliwą rozpiętość, jest przeciętny. Odchylenia standardowe wskazują, że wśród kobiet jak i mężczyzn znajdują się takie osoby, które są zadowolone ze swojej pamięci jak i takie, które są przekonane o wystąpieniu pogorszenia jej różnych aspektów.

Kolejnym etapem analiz było określenie związków pomiędzy zmiennymi emocjonalnymi i poznawczymi a sądami o własnej pamięci. Biorąc pod uwagę uczestników

TABELA 1. Płeć a stan emocjonalny i poznawczy (średnie, M i odchylenia standardowe, SD)

Metoda (wyniki surowe)	K/Kobiety M (SD)	M/Mężczyźni M (SD)	t (p)
GDS	8,78 (7,13)	7,48 (6,56)	0,73 (0,47) ni
Słownik WAIS	48,30 (8,44)	50,12 (10,42)	-0,77 (0,44) ni
SUPIN S30 PU	41,40 (12,38)	41,96 (9,27)	-0,19 (0,85) ni
SUPIN S30 NU	23,78 (9,68)	23,48 (8,68)	0,12 (0,90) ni
SUPIN C30 PU	43,83 (12,21)	45,84 (9,94)	-0,69 (0,49) ni
SUPIN C30 NU	30,90 (11,54)	28,08 (19,96)	0,97 (0,33) ni
Cyfry wprost	5,93 (1,95)	7,0 (2,14)	-2,08 (0,04)*
Cyfry wspak	5,33 (1,91)	6,52 (1,92)	-2,45 (0,01)**

* $p \leq 0,05$;

** $p \leq 0,01$; ni – różnice nieistotne statystycznie.

TABELA 2. Płeć a wyniki MFQ

Skale MFQ	K/kobiety M (SD)	M/mężczyźni M (SD)	t (p)
MFQ – wynik ogólny/suma	321,05 (53,48)	318,04 (58,86)	0,21 (0,83) ni
MFQ- ocena ogólna	4,68 (1,52)	4,72 (1,54)	-0,11 (0,91) ni
MFQ retro	15,33 (5,96)	19,24 (6,96)	-2,42 (0,02)*
MFQ frekwencja	88,25 (18,37)	90,68 (18,8)	-0,51 (0,61) ni
MFQ czytanie	58,35 (15,15)	53,28 (17,8)	1,27 (0,22) ni
MFQ retro epizod	18,73 (4,95)	19,12 (5,4)	-0,30 (0,76) ni
MFQ nasilenie	102,23 (19,46)	96,12 (21,35)	1,18 (0,24) ni
MFQ mnemotechniki	34,03 (12,14)	33,44 (10,65)	0,19 (0,84) ni

* $p \leq 0,05$; ni – różnice nieistotne statystycznie.

wykazano, że w przypadku kobiet wyższy poziom depresji kształtuje bardziej negatywne sądy o różnych aspektach własnej pamięci ($r=-0,33$, $p=0,04$), przekonanie o postępujących z wiekiem trudnościach ($r=-0,33$, $p=0,03$), o wysokim nasileniu błędów i pomyłek ($r=-0,35$, $p=0,03$). Negatywny stan (SUPIN S30 NU) także sprzyja negatywnym przekonaniom o powadze tych trudności ($r=-0,37$, $p=0,02$). Osobowościowo uwarunkowany negatywny afekt (SUPIN C30 NU) koreluje z pesymistyczną oceną różnych aspektów własnej pamięci ($r=-0,46$, $p=0,003$), z przekonaniem o częstych błędach pamięciowych ($r=-0,37$, $p=0,02$) i z przekonaniem o powadze tych trudności ($r=-0,58$, $p=0,001$). Z kolei pozytywna emocjonalność/cecha (SUPIN C30 PU) podwyższa opinię, iż własna pamięć funkcjonuje poprawnie ($r=0,42$, $p=0,008$), frekwencja błędów mnesticznych nie jest wysoka ($r=0,39$, $p=0,012$), informacje pochodzące z mediów są dobrze zapamiętywane ($r=0,35$, $p=0,03$), podobnie jak i dobrze przypominane są fakty autobiograficzne ($r=0,34$, $p=0,03$); pozytywny stan (SUPIN S30 PU) sprzyja opinii o niewielkim korzystaniu z mnemotechnik ($r=0,31$, $p=0,05$). Spośród kompetencji poznawczych, wyższy poziom pamięci semantycznej sprzyja opiniom o częstym korzystaniu z mnemotechnik ($r=-0,31$, $p=0,50$). Nie odnotowano korelacji pomiędzy subiektywną oceną pamięci (MFQ) a poziomem wykonania Cyfr z WAIS.

W grupie mężczyzn analiza korelacyjna wykazuje, iż wyższe nasilenie depresji ($r=-0,49$, $p=0,013$) oraz wyższy poziom aktualnego negatywnego afektu ($r=-0,44$, $p=0,02$) sprzyjają formułowaniu negatywnej ogólnej oceny własnej pamięci. Wyższy poziom nastroju depresyjnego zwiększa przekonanie o niedoskonałości własnej pamięci ($r=-0,54$, $p=0,05$), o wysokiej frekwencji błędów pamięciowych ($r=-0,53$, $p=0,006$). Podobnie, podwyższony negatywny stan emocjonalny (SUPIN S30 NU) kształtuje przekonania o wysokiej frekwencji błędów mnesticznych ($r=-0,48$, $p=0,01$), trudnościach w przypominaniu faktów z poprzednich lat ($r=-0,55$, $p=0,005$) i takim nasileniu tych deficytów, które mężczyźni uznają za poważne. Wyższy aktualny nastrój pozytywny i pozytywna dyspozycyjność obniżają poczucie, iż nasilenie trudności pamięciowych jest problemem (odpowiednio: $r=0,40$, $p=0,05$; $r=0,44$, $p=0,03$). Mężczyźni mający wyższe kompetencje językowe/pamięci semantycznej (Słownik) lepiej oceniają różne aspekty swojej pamięci ($r=0,39$, $p=0,04$). Nie odnotowano korelacji pomiędzy subiektywną oceną pamięci (MFQ) a poziomem wykonania Cyfr z WAIS.

4. DYSKUSJA

Płeć jako czynnik modyfikujący subiektywną ocenę własnego funkcjonowania (różnych jego wymiarów) jest coraz częściej uwzględniany w badaniach klinicznych i z obszaru psychologii zdrowia. Wykazywano m.in., że w związku z wyższym nasileniem neurotyzmu i innych cech negatywnej emocjonalności kobiety mają tendencję do niższej oceny swoich kompetencji poznawczych i zdrowotnych. W związku z tymi cechami afektywnymi są bardziej czułe (uważne wobec) na odczucia somatyczne, podatne na depresję (Gagnon et al., 1994), ale też przypisują sobie niższe kompetencje fizyczne i poznawcze w związku z wyzwaniem społecznymi/oczekiwaniem powiązanych z płcią. Z badań Williams i Wiebe (2000) wynika, że wyższe u kobiet ogniskowanie uwagi na sobie sprzyja formułowaniu wyższej frekwencji skarg dotyczących np. zdrowia. One też, w odróżnieniu od mężczyzn, uruchamiają różne procesy poznawcze (większy wysiłek poznawczy) podczas analizowania objawów będących treścią skarg bazując często na uwarunkowanych społecznie i indywidualnie schematach poznawczych dotyczących zdrowia i choroby.

Wyniki badań własnych wskazują jednak, że płeć nie różnicuje wszystkich aspektów subiektywnych ocen sprawności własnej pamięci. Kobiety cechują się jedynie wyższym niż mężczyźni przekonaniem o spadku możliwości pamięciowych wraz z upływem lat. Jednak bez względu na płeć, cechy afektywne tzn. aktualny nastrój i osobowościowa dyspozycyjność mają związek z subiektywną oceną różnorodnych własnych kompetencji i trudności pamięciowych. Negatywna emocjonalność sprzyja formułowaniu negatywnych opinii, pozytywna natomiast sprzyja przekonaniom o braku deficytów. Interesujące, że zmienne poznawcze (np. sprawność pamięci bezpośredniej) nie mają związku z charakterem sądów o własnej pamięci. Natomiast poziom funkcji językowych/pamięci semantycznej kształtuje, zależnie od płci, różne elementy sądów – u mężczyzn sprzyja budowaniu pozytywnych ale ogólnych opinii, u kobiet natomiast koreluje z przekonaniem o częstym stosowaniu mnemotechnik. Rezultat ten wpisuje się w dotychczasowe dane wskazujące, że sądy o własnych kompetencjach pamięciowych nie mają (często) związku z rzeczywistymi wykonaniami; związek ten dotyczy pamięci semantycznej i samo opisu własnej pamięci stanowiącego uogólniony obraz kompetencji mnesticznych (Szepietowska, 2013). Wykazano także, że czynniki afektywne, poznawcze i środowiskowe w inny, zależnie od płci, sposób determinują te sądy. Na przykład,

rodzaj aktywności zawodowej modyfikuje frekwencję i nasilenie skarg (Stenfors et al., 2013) – pracujące kobiety formułują ich więcej, być może w związku z większym poczuciem stresu (Stenfors et al., 2014). Rijs i współpracownicy (2015) sugerują jednak, że wpływ wymagań życia codziennego i pracy na subiektywne opinie dotyczące własnych sprawności nie dotyczy tylko kobiet; także osoby starsze czy mające niższe kompetencje zawodowe, poprzez konfrontację z wymaganiami mogą mieć tendencje do zaniżania samooceny. Ostatecznie, rezultaty badań wykazują, że płeć łącznie z innymi determinantami modyfikuje sądy o własnej pamięci, w tym także skargi. Jednak związek płci z subiektywną oceną własnych kompetencji pamięciowych może inaczej kształtować się w klinicznych warunkach. Na przykład Paradiso i wsp. (2011) wykazali, że poczucie pogorszenia pamięci cechuje mężczyzn w powiązaniu z niskim wykształceniem, cukrzycą, paleniem i hipercholesterolemią. W związku z powszechnością skarg a także w związku z kosztami ekonomicznymi (np. kierowaniem osób „skarżących się” na kolejne badania), aktualne analizy koncentrują się nie na pojedynczych determinantach a na ich wartości prognostycznej. Ellison (2008) oraz Vestberg (et al., 2010) wskazują, iż pozwalają one różnicować procesy rozwojowe i patologiczne.

Skargi na pamięć są częste u seniorów w związku z naturalnymi procesami rozwojowymi, ale nie są one zbyt często odnotowywane i potwierdzone przez obserwatorów, nie ujawniają się także w życiu codziennym, pomimo problemów w zakresie uwagi, pamięci epizodycznej i szybkości psychomotorycznej. Natomiast łagodne zaburzenia poznawcze (MCI – *mild cognitive impairment*) będące częstym skutkiem patologii mózgowej lub pierwszym wskaźnikiem jej rozwoju, cechują się obecnością skarg na pamięć i zauważalnymi przez bliskich trudnościami, lękiem i zaniepokojeniem z powodu deficytów, przy czym tworzy to obraz postaci amnestycznej MCI. W ośpieniu skargi mogą się ujawniać się zależnie od stanu innych procesów poznawczych, i zwykle w początkowych stadiach rozwoju demencji zanikając następnie pomimo bardzo wyraźnych zaburzeń pamięci, których pacjent nie jest świadom.

Podsumowując, rezultaty obecnych badań kierują uwagę na inne niż płeć czynniki warunkujące poczucie obniżenia sprawności własnej pamięci. Jest to istotne w procesie diagnostyki psychologicznej i/lub medycznej, w której nadal często ignorujemy różnorodne dane, zwiększając tym samym koszty opieki zdrowotnej i koszty psychologiczne „skarżących się” i ich bliskich.

LITERATURA:

- Bilikiewicz A., Matkowska-Białko D. *Zaburzenia funkcji poznawczych a depresja*. „Udar Mózgu” nr 6 (1), 2004, str. 27–37.
- Brzeziński J., Gaul M., Hornowska E., Jaworowska A., Machowski A., Zakrzewska M. *Skala Inteligencji D. Wechslera dla dorosłych. Wersja zrewidowana – renormalizacja WAIS-R (PL)*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP, 2004.
- Brzozowski P. *Skala uczuć pozytywnych i negatywnych (SUPIN): Polska adaptacja skali PANAS Dawida Watsona i Lee Anny Clark*. Podręcznik. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP, 2010.
- Caramelli P., Beato R.G. *Subjective memory complaints and cognitive performance in a sample of healthy elderly*. „Dementia & Neuropsychologia” nr 2 (1), 2008, str. 42-45.
- Comijs H., Deeg D., Dik M., Twisk J., Jonker C. *Memory complaints: the association with psycho-affective and health problems and the role of personality characteristics. A 6-years follow-up study*. „Journal of Affective Disorders” nr 72, 2002, str. 157-165.
- Cosenza M., Pedona R., Labella A., Nigro G. *Metamemory and personality traits*. „Rivista di Psicologia Clinica” 2, 2007, str. 136-152.
- Ellison J. *A 60-Year-Old Woman with mild memory impairment: review of mild cognitive impairment*, „JAMA” nr 300 (13), 2008, str. 1566-1574.
- Eriksen H., Ihlebaek C. *Subjective health complaints*. „Scandinavian Journal of Psychology” nr 43, 2002, str. 101-103.
- Gagnon M., Dartigues JF, Mazaux JM, Dequae L, Letenneur L, Giroire JM, Barberger-Gateau P. *Self-reported memory complaints and memory performance in elderly French community residents: results of the PAQUID Research Program*. „Neuroepidemiology” nr 13, 1994, str. 145- 54.
- Genziani M., Stewart R., Béjot Y., Amieva H., Artero S., Ritchie K. *Subjective memory impairment, objective cognitive functioning and social activity in French older people: findings from the Three Cities study*. „Geriatrics & Gerontology International” nr 13 (1), 2013, str. 139-45. Doi: [10.1111/j.1447-0594.2012.00873.x](https://doi.org/10.1111/j.1447-0594.2012.00873.x).
- Gilewski M. J., Zelinski E. M., Schaie K.W., Thompson L. w: *Abbreviating the metamemory questionnaire: Factorstructure and norms for adults*. Paper presented at the 91st annual convention of the American Psychological Association, Anaheim, CA(1983, August).
- Gilewski M. J., Zelinski E. M. *Questionnaire assessment of memory complaints*. w: *The handbook for clinical memory assessment of older adults* (str. 93-107), red. W. Poon. Washington, DC: American Psychological Association 1986.

- Gilewski M. J., Zelinski E. M., Schaie K. W. *The Memory Functioning Questionnaire for assessing memory complaints in adulthood and old age*. „Psychology and Aging” nr 5, 4, 1990, str.482-490.
- Ginó S., Mendes T. Maroco J., Ribeiro F., Schmand B., Mendonça A., Guerreiro M. *Memory complaints are frequent but qualitatively different in young and elderly healthy people*. „Gerontology” nr 56, 2010, str. 272–277. DOI: 10.1159/000240048.
- Healy H., Williams M. *Autobiographical memory*. W: *Handbook of cognition and emotion* (str. 230-241), red. T. Dalgleish, M. Power. England, London, John Wiley and Sons 1999.
- Holmen J., Langballe E.M., Midthjell K., Holmen T.L., Fikseanet A., Saltvedt I., Tambs K. *Gender differences in subjective memory impairment in a general population: the HUNT study, Norway*. „BMC Psychology” 2013, 1:19 <http://www.biomedcentral.com/2050-7283/1/19>.
- Jodzio K., Wieczorek D. *Metody terapii zaburzeń pamięci w przypadkach ogniskowych uszkodzeń mózgu*. „Przegląd Psychologiczny” nr 39, 3-4, 1996, str. 41-63.
- Kearney-Schwartz A., Rossignol P., Bracard S., Felblinger J., Fay R., Boivin J.M., Lecompte T., Lacolley P., Benetos A., Zannad F. *Vascular structure and function is correlated to cognitive performance and white matter hyperintensities in older hypertensive patients with subjective memory complaints*. „Stroke” nr 40, 2009, str. 1229-1236.
- Kliegel M., Zimprich D., Eschen A. *What do subjective cognitive complaints in persons with aging-associated cognitive decline reflect?* „International Psychogeriatric” nr 17 (3), 2005, str. 499-512.
- Kuzaka A., Szepletowska E.M. *Wiedza o własnej pamięci osób z patologią prawej lub lewej półkuli mózgu – badania eksperymentalne*. „Neuropsychiatria i Neuropsychologia” nr 7 (2)2012, str. 57-64.
- Lima-Silva T., Yassuda M. *The relationship between memory complaints and age in normal aging*. „Dementia & Neuropsychologia” nr 3 (2), 2009, str. 94-100.
- Mola M., Ruiters R., Verheya F., Dijkstra J., Jollesa, J. *A study into the psychosocial determinants of perceived forgetfulness: implications for future interventions*. „Aging & Mental Health” nr 12 (2) 2008, str.167–176.
- Montejo P., Montenegro M, fernandez M., Maestu F. *Memory complaints in the elderly: quality of life and daily living activities. A population based study*. „Archives of Gerontology and Geriatrics” nr 54, 2012, str. 298-304.
- Paradise M., Glozier N., Naismith S., Davenport T., Hickie I. *Subjective memory complaints, vascular risk factors and psychological distress in the middle-aged: a cross-sectional study*. „BMC Psychiatry” 2011, 11:108 <http://www.biomedcentral.com/1471-244X/11/108>.
- Pearman A., Storandt M. *Self-discipline and Self-consciousness predict subjective memory in older adults*. „Journal of Gerontology: Psychological Sciences” nr 60B, 3, 2005, P153–P157.
- Pineau H., Marchand A., Guay S. *Specificity of cognitive and behavioral complaints in post-traumatic stress disorder and mild traumatic brain injury*. „Behavioural Science” nr 5, 2015, str. 43–58; doi:10.3390/bs5010043.
- Randolph J., Arnett P., Freske P. *Metamemory in multiple sclerosis: exploring affective and executive contributors*. „Archives of Clinical Neuropsychology” nr 19,2004, str. 259–279.
- Rast P., Zimprich D. *Age differences in the underconfidence with practice effect*. „Experimental Aging Research” nr 35, 2009, str. 400–431.
- Rijs K., Van den Kommer T., Comijs H., Deeg, D. *Prevalence and Incidence of Memory Complaints in Employed Compared to Non-Employed Aged 55–64 Years and the Role of Employment Characteristics*. „PLOS ONE” 2015, DOI:10.1371/journal.pone.0119192.
- Silva L., Silva T., Falcão D., Batistoni S., Lopes A., Cachioni M., Neri A., Yassuda M. *Relations between memory complaints, depressive symptoms and cognitive performance among community dwelling elderly*. „Revista de Psiquiatria Clínica” nr 41 (3) 2014, str. 67-71.
- Stenfors CUD, Magnusson Hanson L, Oxenstierna G, Theorell T, Goran Nilsson L. *Psychosocial working conditions and cognitive complaints among Swedish Employees*. „PLOS ONE” nr 8, 2013; e60637. doi: 10.1371/journal.pone.0060637.
- Stenfors CUD, Marklund P, Magnusson Hanson LL, Theorell T, Nilsson L. *Are subjective cognitive complaints related to memory functioning in the working population?* „BMC Psychology” nr 2, 2014, str.1–14.
- Strober J., Esser K. *Test anxiety and metamemory: general preference for external over internal information storage*. „Personality and Individual Differences” nr 30, 2001, str. 775-781.
- Szepletowska E.M. *Metapamięć. Perspektywa psychologiczna i kliniczna*. Wyd. Difin, Warszawa 2013.
- Wilkes Ch., Wilson H., Woodard J., Calamari J. *Do negative affect characteristics and subjective memory concerns increase risk for late life anxiety?* „Journal of Anxiety Disorders” nr 27, 2013, str. 608-618.
- Williams P., Wiebe D. *Individual differences in self-assessed health: gender, neuroticism, and physical symptom reports*. „Personality and Individual Differences” nr 28, 2000, str. 823-835.
- Vestberg S., Passant U., Elfgrén Ch. *Stability in the clinical characteristics of patients with memory complaints*. „Archives of Gerontology and Geriatrics” nr 50, 2010, str. 26-30.
- Yesavage J., Brink T., Rose T., Lum. O., Huakg V., Adey M., Leirer, O. *Development and validation of a geriatric depression screening scale: a preliminary report*. „Journal of Psychiatry Research” nr 17, 1983, str. 37-49.

PEDAGOGIKA XXI WIEKU I INNE NAUKI SPOŁECZNE, WOBEC WSPÓŁCZESNYCH, FUNDAMENTALNYCH ORAZ GENERALNYCH WYZWAŃ / *PEDAGOGY OF THE 21ST CENTURY AND OTHER SOCIAL SCIENCES, WITH REGARD TO CONTEMPORARY, FUNDAMENTAL AND GENERAL CHALLENGES*

ABSTRACT

Modern global humanity, similar to the need of healthy air and not contaminated land, requires the development and implementation of a scientifically proven human ideal of the 21st century. The methodology of its elaboration and implementation, should be developed at the same time. At the same time, this ideal and the technology of its implementation must be designed to form the foundation for the creation of a new human being, not only in the world centers of civilization, but in its entirety, including significant parts of our globe, that are creating backward and inhuman conditions of human existence. Without developing the earlier mentioned vision of man and its real implementation, the species of living beings, called man, will face an inevitable catastrophe, ending with its annihilation. Among all the tasks that social science that were facing during the years, the creation of such an ideal and the mechanisms of its implementation is the project of the highest scientific rank and significance.

KEY WORDS: EDUCATIONAL IDEAL, MAN CATASTROPHE, IMPLEMENTATION OF SCIENCE FINDINGS.

CZŁOWIEK NA ZAKRĘCIE DZIEJÓW

Współczesne społeczeństwa ludzkie w wymiarze globalnym, ale zarazem w wymiarach mikro, wchodzą coraz bardziej na drogę, która prowadzi, do **generalnej katastrofy rodzaju ludzkiego**. Jeśli dotychczasowe, dość głębokie meandry, rozwoju człowieka i społeczeństwa ludzkiego, przynosiły zarówno pomyślne i korzystne procesy, jak też zjawiska negatywne, to współcześnie, ewolucja rodzaju ludzkiego, nie tylko przynosi dominację cech i zjawisk negatywnych występujących w jego ewolucji, ale taką ich kulminację i przewagę zjawisk negatywnych, nad pozytywnymi, że w dłuższej perspektywie, może to **prowadzić do katastrofy człowieka w skali globalnej**. Dotyczy to napięć międzynarodowych, grożących takimi wojnami, które mogą zniszczyć nie tylko przeciwników w **przyszłej atomowej wojnie**, ale w dużej mierze, uniemożliwić dalsze skuteczne funkcjonowanie rodzaju ludzkiego. Innym zagrożeniem, może być dalsze **zatrucie przyrody współczesnego świata**, którego kumulacja, też może w dłuższym dystansie czasu, uniemożliwić funkcjonowanie życia na naszej planecie, w tym, też życia człowieka. Wymienione

zagrożenia, wydają się realnie groźne, ale na tyle widoczne, że postępujące zagrożenia, wcześniej, czy później, muszą a przynajmniej powinny wywołać, skuteczne ludzkie przeciwdziałanie. Przy tym, aby przeciwdziałanie takie było w pełni skuteczne, nie może, być realizowane odrębnie przez władze poszczególnych rejonów świata, nawet wtedy, gdy będą one umawiały się w celu takich realizacji. Natomiast faktycznie są one jedyną, możliwą skuteczną podstawą skutecznego przewyciężenia rozdrobnionych działań ludzkich w tym zakresie, zwłaszcza gdy obok państw narodowych, nawet funkcjonujących w ramach silnych ponad narodowych struktur parlamentarnych i państwowych, powstanie i zostanie ostatecznie ukształtowany **światowy parlament i światowy rząd, który jedynie może skutecznie i w pełni rozwiązać narastający kompleks problemów z tego zakresu**. Tymczasem do takiego parlamentu światowego i rządu światowego, droga jest ciągle daleka i wyboista i choć już od długich dziesięcioleci, autorytety, zwłaszcza naukowe świata (na przykład Einstein) postulowały go, **faktycznie nie zrobiono nawet najdrobniejszego kroczku, aby do tego faktycznie doprowadzić**.

Jednakże, na horyzoncie rozwoju ludzkości, obok groźby wojny atomowej i takiego zatrucia środowiska życia człowieka, które zniszczy gatunek ludzki, **występują nowe, powszechnie ciągle mało widoczne lub wręcz niewidoczne zagrożenia**, które jeszcze bardziej, niż wymienione wcześniej, tworzą realne i głębokie zagrożenia, dla losów gatunku ludzkiego. Takim zagrożeniem jest, **ewolucja hierarchii wartości współczesnego człowieka**. Istota sprawy, polega na tym, że dotychczasowe różne konfiguracje preferencji jednostki ludzkiej, na rzecz celów indywidualnych i zbiorowych podlegają radykalnej ewolucji we współczesnej, globalnej ludzkości, w wyniku której obserwujemy, jednostronne, fundamentalne przeorientowanie człowieka, na rzecz przybierającego dewiacyjny coraz powszechniejszy charakter procesu narastania radykalnej **dominacji orientacji indywidualistyczno-egoistycznych coraz skuteczniej wypierającej różne modele orientacji prospołecznych**. Jednak do tego, wszystko się nie redukuje. Ponieważ ta reorientacja, wyraźnie koncentruje się, wokół dążenia do jednostronnego, indywidualnego zdobywania i posiadania pieniędzy, jako fundamentalnego, wszech ogarniającego dominującego kryterium współczesnej pomyślności życiowej, jednostki ludzkiej, to można uznać, że ta jednostronna **dominacja takiego celu to wielkie, globalne zagrożenie ludzkości**. Najpełniejszy obraz takich tendencji współczesnego społeczeństwa na przykładzie społeczeństwa północno-amerykańskiego przedstawił w swojej mało znanej w Polsce książce „Globalne problemy a kultura kapitalizmu” Richard H. Robinson (1999), ale to fundamentalne dzieło naruszające obiegowe post prawdy o współczesnym kapitalizmie ilustrowane jego najbardziej reprezentatywnym przykładem zostało praktycznie też w wielu innych krajach nie zauważone i skutecznie przemilczane. Innymi słowy, wynika z niego, że różnorodna religijnie i pod wieloma innymi wymiarami zróżnicowana dotąd ludzkość globalnego świata, w coraz większym stopniu, **zaczyna mieć jednego wspólnego, dominującego boga a tym bogiem coraz wyraźniej staje się pieniądz**. Wspomniany bóg, jako dominujący inspirator w coraz większym stopniu, coraz większej liczby ludzi całego, współczesnego świata, już rodzi ogromną ilość zagrożeń, albowiem w wyniku jego dynamicznego i masowego rozkwitu, umierają powolnie i niezauważalnie, różne struktury społeczne, których podstawą, są bezinteresowne, wzajemnie lub przynajmniej życzliwe, ale wyzwalające też ogromne bezinteresowne poświęcenie, makro i mikro struktury społeczne. Pieniądz jako wszechogarniający i dominujący **bóg jest nietolerancyjny dla innych przedmiotów ludzkiej adoracji** ale i głębszego a zwłaszcza zdolności człowieka do realnego głębokiego poświęcenia na rzecz

innego człowieka, narusza dotychczasowe, rozwinięte oparte na bezinteresownej życzliwości, a nieraz na głębokich uczuciach prospołecznych a nawet na ponad czasowej miłości **stosunki męża i żony, rodziców i dzieci**. Panoszenie się coraz bardziej dynamiczne i wszechogarniające, wspomnianego boga, **czyni też narody strukturami coraz bardziej formalnymi, biurokratycznymi i traktowanymi przez coraz większą część poszczególnych, dotychczasowych narodowych społeczności jako struktury wręcz archaiczne**. Wyraża się chociażby w tym, że dla swojego narodu, ojczyzny, w rozwiniętym społeczeństwie konsumpcyjnym, ukształtowanym pod przemożnym wpływem wspomnianego boga nikt niczego ważniejszego, bezinteresownie nie zrobi ani tym bardziej nie poświęci.

Poza powszechną świadomością globalną, we współczesnym świecie, pozostaje też fakt, że funkcjonują w nim, w dużej mierze **ukryte siły napędowe**, które skutecznie inspirują ewolucję całego globalnego społeczeństwa, w kierunku **zapanowania na całym globalnym świecie, społeczeństwa konsumpcyjnego**. Wspomnianą taką potężną siłą napędową dotąd mało widoczną ale jak się okazuje, bardzo skuteczną, **jest wąska elita światowego kapitału**, którą północno-amerykańskiej i światowej opinii publicznej przedstawił ostatnio Thomas Piketty (Piketty, 2015), który z tego tytułu, stracił posadę profesora w Harvardzie, albowiem wspomniana elita światowego kapitału, tak jak jednokomórkowce, nie tylko nie znosi światła dziennego, ale na dodatek posiada dość rozwiniętą świadomość, że światło odsłaniające ich istnienie i skuteczne funkcjonowanie zwłaszcza w zakresie dominacji nad światem, może być dla nich śmiertelnym zagrożeniem. Ale mleko się rozlało. I w świat zrazu naukowy, a być może w nadchodzącej przyszłości, w coraz większym też stopniu, do coraz szerszych kręgów ludzi a zwłaszcza do ludzi pracy na całym świecie, przebijając się przez całe morze post prawdy i całkowitych kłamstw, dotrą wyniki badań naukowych ustalających wiarygodnie, że są siły we współczesnym świecie, które **skoncentrowały w niewielkich rękach niewyobrażalne kapitały**, które w sposób niezauważalny dla miliardów ludzi popychają ludzkość, zgodnie z ich egoistycznymi interesami wynikającymi z dążenia do maksymalnego zysku w kierunku, który ostatecznie prowadzi do pełnego upowszechnienia wspomnianych dominujących jednostronnie rozwiniętych postaw konsumpcyjnych, a w efekcie do generalnej zagłady człowieka. Na dodatek sterują one ludzkością składającą, z ludzi powszechnie pozbawionych wiedzy na ten temat a tym samym motywacji oraz umiejętności radzenia sobie, z nadchodzącą katastrofą rodzaju ludzkiego. O historii

narodzin i realizacji dominacji nad współczesnym cza- sem elity współczesnego wielkiego kapitału pisze autor tego opracowania w referacie na IX Konferencji Międzynarodową Prawników poświęconą prawom człowieka, która odbyła się w Sejmie RP w kwietniu 2017 r. pod tytułem „Odkłamanie obrazu genezy i charakteru współczesnego świata – podstawą realizacji praw człowieka i skutecznej pedagogiki”. Referat ten ukaże się w jednym z czterech tomów będących plonem tej konferencji (tomy w druku). Obecnie tekst ten autor tej publikacji udostępnił na internetowym „Portalu profesora Pomykało, w dziale, „Publikacje”.

Nie posiadamy też – jak wynika z treści tego referatu świadomości, że istnieją współcześnie nie tylko zagrożenia człowieka ale też **zalażki jego odrodzenia oraz dynamicznego rozwoju**. Aby być obiektywnym i nie malować sytuacji współczesnego globalnego człowieka, tylko w barwach czarnych należy zwrócić uwagę, że w obecnej chwili historycznej, w której wspomniany współczesny kapitał, przez swoją jednoznaczną dominację większości rządów, parlamentów, środków masowego przekazu globalnego świata inspiruje jego rozwój w kierunku wzrastającej dominacji wspomnianych elit poprzez jednostronne ich nie tylko ekonomiczne, ale ideowo – moralne panowanie, **na dość znacznej części kuli ziemskiej, narodziły się i skutecznie funkcjonują inspirujące ewolucje w przeciwnym kierunku niż narzucają światu wspomniane, kapitalistyczne elity. Na chińskiej ziemi, powstały i zostały celowo rozwinięte trendy inspirujących rozwijanie swoistej dominacji celów zbiorowych i ideowych nad indywidualnymi i materialnymi. Na ludność chińską, oddziaływają, co prawda, konsumpcyjne inspiracje, mające u źródła wspomniany wielki kapitał i w pewnym stopniu, unicestwiają a przynajmniej ograniczają, skuteczność lansowanych na tym terenie pro społecznych postaw narodu chińskiego, a zwłaszcza chińskiego młodego pokolenia, ale fakt, że w Chinach, nastąpiło swoiste okiełznanie wielkiego kapitału i jego ofensywy, zmierzającej do tworzenia jednostronnego społeczeństwa konsumpcyjnego i podporządkowania realizacji potrzeb tu-tejszych ludzi pracy interesom wielkiego kapitału tworzy zwłaszcza dla wielkiego narodu chińskiego i jego młodego pokolenia, ale po części też dla całej ludzkości, ważną społeczno-ekonomiczną oraz pedagogiczną podstawę odwrócenia trendów rozwojowych ideowo moralnych całego współczesnego, globalnego świata. Naród chiński, od długich wieków, skutecznie pozostawał i nadal pozostaje, pod wpływem filozofii konfucjańskiej. W ramach tej filozofii, cele społeczne, zbiorowe, z natury rzeczy, uznawane są, za ważniejsze,**

śluszniesze, wręcz dominujące, nad celami indywidualnymi. Już taka hierarchizacja celów, tworzy odrębną od cywilizacji zachodnich, koncepcję pomyślności jednostki ludzkiej i jej społecznego usytuowania w chińskim społeczeństwie. Koncepcje tą, wsparła i umocniła, chińską reformę gospodarczą, realizowaną od 1978 r., w ramach której, Chiny sprowadziły na swoje terytorium inwestycje czołowego, światowego kapitału oraz wykreowały, też własną klasę milionerów i miliardów, jednak nie tylko, w bilansie ogólnym nie dopuściły do **dominacji kapitału nad pracą**, w swojej ojczyźnie, ale spowodowały i zapewniły, pewną, wręcz wzrastającą **harmonię kapitału i pracy** i to zarówno w stosunku do kapitału zagranicznego, jak zwłaszcza rodzimego. W rezultacie, gdy na całym świecie, dynamicznie rosły i nadal rosną środki materialne, uzyskiwane i szybko pomnażane przez kapitał znajdujące się w jego prywatnym władaniu, a zasoby materialne ludzi pracy malały i nadal maleją natomiast sfery ubóstwa wręcz rozszerzały się w Chinach, **obserwowaliśmy i obserwujemy dominujący trend odmienny**. Wystarczy powiedzieć, że na 1 miliard, 200 milionów Chińczyków w 1979 r., było 500-600 milionów ludzi, żyło w ubóstwie, a w 2017 r., na 1 miliard 400 milionów mieszkańców Chin, w ubóstwie, żyje już tylko nieco ponad 40 milionów. Jednocześnie przewiduje się, że w wyniku realizacji uchwał XIX Zjazdu Chińskiej Partii Komunistycznej, który odbył się w październiku 2017 r. nie będzie już w ciągu najbliższych lat ubóstwa. w Chinach. **(XI Junping-2018) Zjawisko to jest mało dla ludzi pracy współczesnego świata bardzo widoczne i „przegapiane” oraz celowo nie zauważane przez analityków współczesnego świata i to należących do różnych orientacji a szkoda bo to ono ma kolosalne, przeszłościowe znaczenie dla losów całej globalnej, współczesnej ludzkości.**

ŚWIATEŁKA NADZIEI

W takiej to sytuacji istniejącej we współczesnym świecie i w naszym kraju, pedagogika i inne pedagogiczne subdyscypliny, a zwłaszcza teorie wychowania oraz inne dziedziny nauk społecznych, w tym zwłaszcza filozofia, socjologia, psychologia, stoją przed ogromnie ważnym zadaniem, wypełnienia istotnej luki naukowej, będącej zarazem, luką społeczno-polityczną. Chodzi o konieczność zdefiniowania wizji pożądanych osobowości człowieka, nadchodzących czasów oraz wypracowanie mechanizmów, które pozwolą i zapewnią, że wizja ta, nie znajdzie odbicia tylko w publikacjach naukowych, ale pozyska odpowiednie siły sprawcze, które będą dążyły do przebudowy współczesnego świata, poprzedzone zahamowaniem jego dotychczasowych trendów

rozwojowych oraz skutecznym inspirowania trendów, zapewniających pomyślność ludzkości, w długotrwałej perspektywie. Autor tego artykułu, zdaje sobie sprawę, że takie odwrócenie, nie tylko nie jest niełatwe, ale jest niezwykle trudne, a nawet może wydawać się, że- jak dotąd- pozornie całkowicie utopijne. Jednak trzeba brać pod uwagę, że jego alternatywą, jest **klęska gatunku istot żywych, zwanych człowiekiem.** I to powinno powodować, że coraz większe kręgi uczonych, będą nie tylko podejmowały definiowanie nowej wizji człowieka, nadchodzących stuleci, ale też wypracowanie metodologii i metodyki podejmowania kroków, służących realizacji, takiej wizji. Współczesne nauki pedagogiczne, ale też filozofia, socjologia, psychologia, a nawet ekonomia, które deklarują, że inspirowanie i docenianie roli człowieka w realizowanych rozwiązaniach gospodarczych i technicznych zagadnień, każda w swoim zakresie i wymiarze powinny się zająć się problematyką kształtowania wizji pożądanej osobowości człowieka obecnych i nadchodzących czasów, ale też **powinny jednocześnie przestać być odwrócone plecami, do możliwości wspólnego skutecznego podjęcia szerszych prac naukowo-projekcyjnych zapewniających warunki kreowania pożądanej wizji człowieka przyszłości oraz wręcz uznać, że podjęcie obecnie takich prac badawczo-projekcyjnych i ich realizacja w systemie interdyscyplinarnym to współczesne zadanie naukowobadawcze najwyższej rangi.** Jednakże, należy też zwrócić uwagę, że pewna liczba uczonych, już od dawna, zajmuje się tą problematyką, a nawet wypracowała i spopularyzowała pewne orientacje metodologiczne i przesłanki badawcze, na których można budować taką wizję oraz zacząć trudzić się, nad wypracowaniem rozwiniętych koncepcji, a nawet wręcz przystąpienia do ich praktycznej realizacji.

Wśród pedagogów i filozofów całego świata, drugiej połowy XX w., problematyką taką, zajął się w sposób pionierski, wybitny pedagog i filozof, jeden z moich wielkich mistrzów naukowych profesor Bogdan Suchodolski. Niewątpliwie Bogdan Suchodolski to **jedna z najważniejszych postaci całej, światowej humanistyki XX w.** i wszelkie małe próby zastąpienia jej koniunkturalnymi, sezonowymi postaciami na polskim gruncie kończą się a nawet już właściwie skończyły się ich szybkim przemijaniem. Napisał on szczególną książkę pod znaczącym tytułem „Wychowanie dla przyszłości”. (Suchodolski B 1947). Warto w tym miejscu i czasie przypomnieć, że w 2017 r. przypadało 70 ukazania się tego wielkiego dzieła. Głównym przesłaniem tej książki było lansowanie koncepcji, zakładającej, że dotychczasowe wychowanie człowieka, oraz cała koncepcja jego

kreacji na potrzeby indywidualne i zbiorowe, obciążone są fundamentalnym, metodologicznym błędem. Błąd ten polega zdaniem na tym, że kierujemy się jako społeczeństwo i jego jednostki-fałszywym przekonaniem, że jest korzystnie dla losów młodego człowieka, takie jego kształtowanie które odbywa się pod przemożnym wpływem istniejącej aktualnie sytuacji w danym społeczeństwie w okresie w którym żyje i kształci się dana zwłaszcza młoda jednostka ludzka, w tym też kształtuje w zakresie norm i obyczajów, oraz orientacji metodologicznych funkcjonujących w czasie charakterystycznym dla trwania danego procesu dydaktyczno-wychowawczego. Tymczasem jest rzeczą oczywistą, że uczeń czy student, oraz dziecko danej rodziny, są swoiście „sprawdzające się” w czasach, które dopiero nadchodzą, w warunkach, które dopiero pojawią się i które w dużej mierze, mogą być a nawet na pewno będą, zasadniczo odmienne, a nieraz wręcz generalnie inne, od tych, w których realizowany jest dany proces dydaktyczno-wychowawczy. Z tego punktu widzenia, można powiedzieć, że proces wychowawczy realizowany w rodzinie, szkole, uczelni, w ośrodkach upowszechniania nauki i wiedzy, skażony jest u podstaw fundamentalną wadą o doniosłych wręcz fundamentalnych, negatywnych skutkach indywidualnych i zbiorowych. Po prostu, nie przygotowuje on ucznia, studenta czy wychowanka lub przygotowuje, w ograniczonym tylko wymiarze, do sprostania potrzebą zwłaszcza pod względem jego cech i właściwości osobowych, które występować będą dopiero w przyszłej pracy zawodowej, aktywności społeczno-politycznej, życiu osobistym, w przygotowaniu do odbioru rzeczywistej kultury i skutecznej realizacji całego życia zawodowego, osobistego i publicznego, do posługiwania się wiedzą i umiejętnościami, które nie będą już adekwatne do warunków, w których będzie pracować i żyć dana jednostka ludzka. Dlatego trzeba więc, zdaniem prof. B. Suchodolskiego, dokonać radykalnych zmian, w samej treści przekazywanych zasobów nauki i wiedzy oraz realizować konstrukcje pedagogicznych zabiegów opartą na podstawie takiej wizji człowieka przyszłości, którą trzeba obecnie wypracować tak, aby zapewnić konieczne zmiany, w aktualnym procesie kształcenia i wychowania, niezależnie, czy dotyczy to będzie wyspecjalizowanych instytucji edukacyjno-wychowawczych takich jak szkoła czy uczelnia, czy też rodziny i innych tego typu ważnych, pod względem wychowawczym, czynników realnie, rzeczywiście modelujących osobowość człowieka przyszłości. Oczywiście ten wybitny uczony, zdawał sobie doskonale sprawę, jakie ogromne trudności, muszą wystąpić, w takim procesie przemodelowania dotychczasowego procesu kształcenia i wychowania i kreowania ideału człowieka,

nadchodzących nowych czasów, rozpatrywanych, w dłuższym, historycznym dystansie. Przypomnijmy Bogdan Suchodolski tworzy wspomnianą koncepcję swojej wizji wychowania dla przyszłości i pisał swe książki, w drugiej połowie XX w., gdy rozstrzygał się spór, o przyszłość świata między głęboko zakorzenionym w Europie Zachodniej i Ameryce Północnej, ustrojem kapitalistycznym i ustrojem alternatywnym, wobec kapitalizmu, funkcjonującym na obszarze ówczesnego Związku Radzieckiego i państw z reguły wobec niego satelitarnych, funkcjonujących na mniejszej, niż nie będące w opozycji wobec kapitalizmu, części ówczesnego świata. Jednak z szeregu wydań wspomnianego dzieła prof. B. Suchodolskiego, wynika, że uważał on, że zdefiniowane wizji człowieka przyszłości, jest ważne, dla obu konkurujących ze sobą ustrojów, że wręcz **posiada wymiar uniwersalny**. Trzeba powiedzieć, że tak też rozumiał wyzwanie w tym zakresie, ówczesnego świata. Książki prof. B. Suchodolskiego zostały przetłumaczone i wydane, w licznych krajach zachodnich i zyskały niezwykle przychylne recenzje, w całym ówczesnym świecie. Publikacje B. Suchodolskiego w tym zwłaszcza „Wychowanie dla przyszłości”, miały i nadal mają bowiem, ponad ustrojowy wymiar i ponad czasowe znaczenie. Prof. B. Suchodolski, podjął bowiem temat, którego współcześnie znaczenie, nie maleje a radykalnie wzrasta. Uniwersalne bowiem znaczenie „Wychowania dla przyszłości” nie przekreśla niewątpliwym faktem, choć powoduje potrzebę pewnych a nawet znacznych korekt tej koncepcji, że jego autor nie dopracował się w czasie kreowania i upowszechniania tej swojej koncepcji dostatecznie krytycznego stosunku do istniejącego wtedy w Polsce alternatywnego wobec kapitalizmu ustroju, który odesłany został w dużej mierze w niesławną przeszłość w słynnym 1989 r. Współcześni pedagodzy polscy, a zwłaszcza kreujący się i kreowany na inspiratora pedagogiki nowego wymiaru i znaczenia, prof. Zbigniew Kwieciński – członek rzeczywisty Polskiej Akademii Nauk spełniający w zakresie nauk pedagogicznych po 1989 r. przez pewien już obecnie przeszły czas czołową, kierowniczą rolę taką jaką wcześniej przez wiele dziesięcioleci rzeczywiście i faktycznie spełniał w Polsce w naukach pedagogicznych prof. Bogdan Suchodolski, choć wiele zawdzięcza osobiście B. Suchodolskiemu, przyczynił się dość skutecznie do tego, aby twórczość prof. B. Suchodolskiego była marginalizowana w nowych wydanych po 1989 r. w Polsce podręcznikach pedagogiki. Wyrazem procesu swoistej, historycznie niesłusznej próby marginalizacji twórczości prof. Bogdana Suchodolskiego jest choćby to, że w tomie 2 najbardziej współcześnie preferowanego podręcznika pedagogiki pod redakcją Zbigniewa Kwiecińskiego

i Bogusława Śliwerskiego (Pedagogika 2003 r., Podręcznik Akademicki) zwierającej rozdział poświęcony teorii wychowania, do której to tematyki wkład Bogdana Suchodolskiego jest szczególnie duży cytowany jest tylko 2 razy natomiast do twórczości Zbigniewa Kwiecińskiego który nie ma w tym zakresie większego naukowego dorobku autorzy tego tomu odwołują się we wspomnianym podręczniku aż 8 razy. Na dodatek dzieje się to w specyficznych, współczesnych warunkach, gdy w wielu dziedzinach nauk społecznych zaczyna się doceniać tak bliską B. Suchodolskiemu ideę konieczności reorientacji zainteresowania i uwagi współczesnego człowieka z czasu przeszłego i teraźniejszego na czas przyszły. Dla przykładu dzięki wypracowaniu i popularyzacji takiej właśnie idei w swej najnowszej książce o czasie Philipa Zimbardo (Zimbardo P., Boyd J 2014) jeszcze bardziej niż dotąd wysunął się współcześnie na czoło psychologów współczesnego świata. Jego publikacje bowiem podejmujące fundamentalne problemy kształtowania osobowości współczesnego człowieka w kontekście potrzeby jego reorientacji z teraźniejszości i przeszłości w przyszłość tłumaczone są na kilkanaście języków współczesnego świata i cieszą się wrastającym ogólnoswiatowym zainteresowaniem. Wywierają one też coraz większy, realny wpływ na kształtowanie myślenia o nie docenianych dotąd mechanizmach kreowania osobowości współczesnego i przyszłego człowieka w warunkach społeczno-gospodarczych, gdzie dominacja światowych elit kapitałowych – jak dotąd – to skutecznie uniemożliwiała i nadal uniemożliwia. W tej sytuacji próby posyłania w zapomnienie, w dużej mierze twórczość Bogdana Suchodolskiego to ważne źródło słabości współczesnej pedagogiki a w efekcie wszystkich nauk społecznych. W rezultacie bowiem takich inspiracji bagatelizowania i nie doceniania w nowych podręcznikach pedagogiki Suchodolskiego nie wykazuje się, dostatecznego zrozumienia, dotyczącego tego, że od reorientacji współczesnej pedagogiki i innych nauk społecznych, i to od ich głębokiej reorientacji merytorycznej polegającej na rozwijaniu podstaw wzbogaconego i zmodernizowanego „wychowania dla przyszłości **zależy dzisiaj, w dużej mierze los, nie tylko edukacji, ale całego gatunku ludzkiego**. Natomiast należy jeszcze raz podkreślić swoiste pośrednie potwierdzenie, współczesnego znaczenia twórczości B. Suchodolskiego, a szczególnie jego „wychowania dla przyszłości”, które można znaleźć w treści najnowszej twórczości najwybitniejszego współczesnego psychologa Philipa Zimbardo, (Zimbardo P., Boyd J 2014), który dzięki jego inspiracji potrzeby współczesnego człowieka zwrócenia się w przyszłość wysunął się jeszcze bardziej współcześnie niż miało to miejsce wcześniej na czołowego psychologa

współczesnego świata. Jego bowiem ostatnie publikacje podejmujące fundamentalne problemy wzmożonego kształtowania osobowości współczesnego człowieka poprzez jego skoncentrowaniu na przyszłości tłumaczone są na kilkanaście języków współczesnego świata i stają się ważną inspiracją coraz szerszego kręgu współczesnych ludzi. Wywierają one coraz większy wpływ na kształtowanie nowego myślenia dotyczącego funkcjonowania mechanizmów skutecznego kreowania osobowości współczesnego i przyszłego człowieka. **Dlatego należy przewidywać, że rozpocznie się w nadchodzących czasach skuteczna, zapewne ale dramatyczna walka, służąca temu aby rozwój człowieka, nadchodzących dziesięcioleciach i stuleciach, rozwijał się poprzez taką jego kreację, która zapewni mu długodystansowy, gatunkowy sukces. W tej sytuacji wydaje się, że koncepcja B. Suchodolskiego „Wychowania dla przyszłości” obok koncepcji P. Zimbardo odpowiednio wzbogacona i uzupełniona nabierać będą stopniowo wielkiego, nowego, historycznego znaczenia oraz dużej mierze staną się ważną inspiracją rozwoju rodzaju ludzkiego w dłuższej jego perspektywie.** Ważna przesłanką, wręcz mocnym fundamentem budowy wizji (ideału), pożądanej osobowości człowieka, nadchodzących dziesięcioleci, a nawet stuleci i kreacji mechanizmu jej wdrażania, może być i zapewne jest też twórczość prof. dr hab. **Włodzimierza Szewczuka, a zwłaszcza wypracowana przez niego, koncepcja osobowości.** Prof. W. Szewczuk, wieloletni dyrektor Instytutu Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, odnotowany w północno-amerykańskim słowniku psychologii i psychologów, a tym samym uznany za postać szczególnego znaczenia, dla tej dyscypliny wiedzy, dokonał rozróżnienia, które dla kreacji wizji pożądanej osobowości człowieka, nadchodzących czasów, ma fundamentalne znaczenie. **Podzielił on mianowicie współczesne, występujące w naszej globalnej społeczności ludzkiej jednostki ludzkie, na osoby i osobowości.** Uznał, że osobą jest każdy, z tytułu urodzenia się, jako jednostka gatunku ludzkiego. Jest osobą, niezależnie od tego, jak się rozwinęła, jakie ma sukcesy i niepowodzenia i już z samej tylko przynależności, do gatunku ludzkiego, wymagającą uznania, szacunku, oraz zapewnienia jej przynajmniej znośnych warunków życia i rozwoju. Ale wśród naszego, człowieczego gatunku, prof. W. Szewczuk, wyróżnił osobowości. Osobowość, to zupełnie inny rodzaj człowieka, niż jednostka ludzka będąca tylko osobą. To nie tylko członek ludzkiego społeczeństwa, ale ważny podmiot, dalszego jego rozwoju. Profesor, opracował szereg wyróżników osobowości, pozwalających wyróżnić osobowości wśród o wiele większej, a nawet gruntownie większej, populacji osób. Za pierwszą

i najważniejszą cechę osobowości, profesor, W. Szewczuk, uznał, **jej rzeczywiste, a nie jedynie pozorne i iluzoryczne rozpoznanie przez nią otaczającego ją świata i samego siebie.** Warto w tym miejscu dodać, że takich osobowości, w poszczególnych narodach dużych i małych, znajdujących się, na wysokim stopniu cywilizacyjnego rozwoju, czy zacofania, **jest wyjątkowo, jak dotąd, mało. Co więcej, liczba ich maleje.** Jest to, w dużej mierze, efekt postępującego zakłamywania współczesnej rzeczywistości, którym to procesem, zainteresowane są, tak bardzo, wspomniane elity kapitalistyczne, obecnej rzeczywistości, które, według opisu T. Pikettego, skoncentrowały niebawem majątek, we współczesnym świecie i powiększają go, w niezwykle szybszym tempie, szybszym niż rozwija się gospodarka współczesnego świata. Należy też zaznaczyć, że swoiste, **celowe zagubienie, które we współczesnym świecie dotyczy miliardów jednostek ludzkich, powoduje, że jednostki te, mają też, ograniczona znajomość samego siebie.** Wynika to też w dużej mierze z tego, że nie rozumiejąc świata, z kłopotami, dopracowują się one, świadomości samego siebie oraz swego w nim miejsca. Za inną cechę osobowości, uznaje profesor W. Szewczuk, zdolność jednostki ludzkiej, do **celowego planowania swego życia, i nie zdawania się, w tej sprawie głównie na łaskę przypadku.** Jeśli rozejrzeć się wokół nas, to i pod tym względem, należy uznać, że przytłaczająca większość ludzi, to ofiary wyborów przypadkowych, okazjonalnych, nie będących efektem świadomego kreowania swojej wizji życiowej. Inna cecha osobowości, uważaną za szczególnie ważną, dla jej osobowościowego usytuowania w społeczeństwie, uznany został przez W. Szewczuka, jej **światopogląd.** Ciekawe, że ten konsekwentny ateista, nie uznawał za podstawę kreowania osobowości człowieka, światopoglądu ateistycznego, najbliższego mu, a za taki niezbędny warunek osobowości uznawał **dowolny rodzaj światopoglądu,** byle był rozwinięty i stanowił rzeczywisty czynnik motywacyjny, postępowania danego człowieka. Wynikało to z tego, iż **uznawał, że już od wspólnoty pierwotnej, ważnym komponentem człowieczeństwa, jest choćby bardzo ograniczona refleksja jednostki ludzkiej, nad fundamentalnymi problemami, dotyczącymi człowieka i funkcjonowania jego w bliższym i dalszym jego otoczeniu.** Za kolejny wyznacznik osobowości, uznawał prof. W. Szewczuk, **charakter.** Pojęcie to było modne i powszechnie używane w ówczesnej psychologii, które wyszło z jej obiegu, w ostatnich dziesięcioleciach i które ja w mojej koncepcji osobowości zastępuję taką cechą niezbędną osobowości człowieka jak **determinacja człowieka, w dochodzeniu do przyjętych celów indywidualnych i zbiorowych.**

Prof. W. Szewczuk, był psychologiem i to **psychologiem wybitnym**. Tworzyło to podstawy, jego naukowych sukcesów, ale też rodziło jego pewne ograniczenie. Dlatego w mojej twórczości naukowej, do cech osobowości prof. W. Szewczuka, dodałem, cechę charakteru socjologicznego, **uspołecznienie**, czyli rozwiniętą motywację i umiejętności, funkcjonowania danej jednostki, w różnorodnych zbiorowościach, a zwłaszcza rodzinnych i narodowych. I to takie jej funkcjonowanie, które polega na **zasadzie wnoszenia do funkcjonowania współczesnego społeczeństwa swego indywidualnego, realnego, bezinteresownego wkładu**. Dodałem też inną cechę tym razem charakteru filozoficznego, z zakresu filozofii a ściślej aksjologii, czyli nauki wartościach której posiadanie przez daną jednostkę ludzką zacerpniętą określonego zestawu pozytywnych wartości w tym zwłaszcza z grupy wartości fundamentalnych uznaje za nieodzowne aby stać osobowością. **Oznacza to, że osobowością jest tylko taki człowiek, który ma głęboko zinternalizowane różnorodne wartości, w tym**

zwłaszcza, wartości fundamentalne, szczególnie jeśli dla niego taką wartością jest inny człowiek, z jego zaletami i wadami, z jego niepowtarzalną oryginalnością.

Jak więc wynika, z tego co dotąd przedstawiłem, budowanie przez pedagogikę, przy znaczącym udziale innych nauk społecznych, ideału człowieka zaawansowanych faz rozwoju ludzkości w XXI w. i w wiekach następnych, nie musi być realizowany na całkowicie „pustym polu”. Nie trzeba więc wszystkiego zaczynać od początku. **Zdefiniowanie wizji człowieka nadchodzących dziesięcioleci i stuleci, ma choćby wstępne przesłanki, w postaci twórczości B. Suchodolskiego i W. Szewczuka, a ostatnio też P. Zimbardo, ale tylko przesłanki. Bo główna praca badawcza, projekcyjna a potem wdrożeniowa to faza najtrudniejsza, z trudnych które stają dopiero przed ludzkością. Tymczasem od jej skutecznej realizacji, zależy los nas wszystkich a zwłaszcza los przyszłych pokoleń.**

BIBLIOGRAFIA

- Suchodolski B. (1948, 1968), Wychowanie dla przyszłości, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa
- Szewczuk W. (1998), Osobowość (w) Encyklopedia Psychologii, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Społeczno-Ekonomicznej w Warszawie i Fundacji Innowacja, Warszawa. 365-367
- Pedagogika (2003), Podręcznik akademicki, a zwłaszcza jego tom 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Pomykało W. (2004), O mądrości, światopoglądzie i osobowości, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Społeczno-Ekonomicznej w Warszawie i Fundacji Innowacja
- Szewczuk W. (2005), Psychologia. Podręcznik akademicki, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Społeczno-Ekonomicznej w Warszawie i Fundacji Innowacja, Warszawa
- Robbins R.H. (2006), Globalne problemy a kultura kapitalizmu, Wydawnictwo PRO PUBLICO, Poznań
- Zimbardo P., Boyd J. (2014), Paradoks czasu, Wydawnictwo PWN, Warszawa
- Piketty T. (2015), Kapitał XXI wieku, Wydawnictwo Krytyka Polityczna, Warszawa
- Xi Jinping (2017), Chińskie Marzenie, Wydawnictwo „Kto jest Kim”

PROBLEMY ZATRUDNIENIA ABSOLWENTÓW WYŻSZYCH UCZELNI NA REGIONALNYM RYNKU PRACY – REZULTATY BADANIA STUDENTÓW POLSKICH I ROSYJSKICH / *PROBLEMS OF EMPLOYMENT OF UNIVERSITY GRADUATES IN THE REGIONAL LABOUR MARKET – RESULTS OF A SURVEYS OF POLISH AND RUSSIAN STUDENTS*

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest wybranym aspektom perspektyw zatrudnienia studentów polskich i rosyjskich. Badanie pokazało, że studenci dwóch współpracujących ze sobą uczelni, które różni bardzo wiele (miasto stołeczne i peryferyjne, studia zaoczne i stacjonarne, uczelnia prywatna i państwowa), w zdecydowanej większości przypadków odpowiedzieli podobnie i w podobny sposób przedstawiali swoje problemy. Świadczy to o podobieństwie problemów, jakie nurtują współczesną młodzież. W szczególności dotyczy to społeczeństw przechodzących transformację systemową.

SŁOWA KLUCZOWE: BADANIE, STUDENCI POLSCY I ROSYJSKY, PERSPEKTYWY ZATRUDNIENIA.

SUMMARY

The article is devoted to selected aspects of employment prospects Polish and Russian students. The study showed that students of two universities working together, which differs very much (the capital city and the peripheral, part-time studies and full-time, private university and state), in most cases responded similarly and likewise presented their problems. This demonstrates the similarity of the problems that bother modern youth. In particular, this applies to societies undergoing transformation.

KEY WORDS: RESEARCH, POLISH AND RUSSIAN STUDENTS, EMPLOYMENT PROSPECTS.

RYNEK PRACY I JEGO ISTOTA

Rynek możemy określić jako zespół mechanizmów regulujących relacje między wytwórcami i klientami. Jednym z jego podstawowych elementów jest rynek pracy. W literaturze przedmiotu spotykamy wiele jego określeń.

W opracowaniu przyjmujemy definicję sformułowaną przez E. Kryńską i E. Kwiatkowskiego, że rynek pracy to miejsce, w którym dokonują się transakcje wymiany usług pracy między pracownikami a pracodawcami oraz ustalają rozmiary wspomnianych transakcji i ich warunki, a zwłaszcza cena tych usług, tj. płaca (3, s. 11.).

Rynek pracy jest w pewnym sensie abstrakcją. Stanowi konstrukcję analityczną, w ramach której nabywcy i sprzedawcy pracy ustalają ceny oraz sposoby alokacji usług pracy.

Rynek pracy jest więc miejscem alokacji siły roboczej. Składają się nań zarówno pracodawcy jak i pracownicy, w tym bezrobotni jako pracownicy potencjalni.

Rynek pracy jest zatem mechanizmem, który reguluje podaż pracy i popyt na pracę.

Na podaż pracy składają się realne zasoby pracy (zasoby siły roboczej) oraz ludność aktywna (czynna) zawodowo. Siłę roboczą stanowi ogół zatrudnionych i chętnych do pracy.

Popyt na pracę zaś to ilość usług pracy (siły roboczej), jaką prowadzący działalność gospodarczą zdecydowani są zakupić na rynku pracy. Miarę popytu stanowią: liczba zatrudnionych i liczba powstających miejsc pracy.

Na funkcjonowanie rynku pracy wpływ ma wiele czynników, w tym m. in.:

- procesy globalizacji i regionalizacji,
- rozwój techniki i technologii,
- koniunktura gospodarcza,
- polityka społeczno – gospodarcza,
- struktura demograficzna ludności,
- polityka zatrudnienia,
- struktura zatrudnienia,
- bezrobocie,
- elastyczność rynku,
- prawo pracy,
- koszty pracy,
- szkolnictwo zawodowe,
- pośrednictwo pracy i doradztwo zawodowe.

Obecnie w Unii Europejskiej istotną rolę odgrywa koncepcja *flexicurity*, która oznacza politykę próbującą oddziaływać na zwiększenie uelastycznienia rynków pracy oraz organizacji i stosunków pracy, a także na poprawę bezpieczeństwa zatrudnienia i bezpieczeństwa socjalnego, zwłaszcza wobec słabszych grup na rynku pracy.

Wyróżniamy dwa wymiary rynku pracy: przestrzenny i zawodowy.

Wymiar przestrzenny zawiera:

- rynek globalny (światowy, rynki kontynentalne),
- rynki międzynarodowe,
- rynki ogólnokrajowe (narodowe, krajowe),
- rynki regionalne,
- rynki lokalne.

W naszym przypadku istotne jest zdefiniowanie rynku regionalnego, na który składa się obszar geograficzny, w obrębie którego występuje określona specyfika zatrudnienia, a praca jest dostępna bez konieczności zmiany miejsca zamieszkania.

Wymiar zawodowy rynku pracy obejmuje alokację siły roboczej w obrębie określonych zawodów. Przez zawód pojmować będziemy zbiór czynności wykonywanych przez osoby posiadające odpowiednie (określone) kwalifikacje zawodowe, tj. wiedzę i umiejętności.

REGIONALNE RYNKI PRACY MAZOWSZA I KRAJU KRASNODARSKIEGO

Opracowanie podejmuje kwestię perspektyw zatrudnienia studentów uczelni wyższych: polskiej i rosyjskiej (Uczelni Warszawskiej im. Marii Skłodowskiej – Curie i Państwowego Uniwersytetu Kultury i Sztuki w Krasnodarze).

Istotna jest zatem, charakterystyka regionalnych rynków pracy Mazowsza (a ściślej województwa mazowieckiego) i Kraju Krasnodarskiego, na terenie których znajdują się te uczelnie.

Oba te regiony są bardzo zróżnicowane, ale o podobnej wielkości populacji, podobnej przeważającej strukturze przemysłu (przede wszystkim rolno-spożywczego), o rosnącym znaczeniu gospodarczym w obu krajach i rosnącym zatrudnieniu (w szczególności na terenie Warszawskiego Obszaru Metropolitalnego, w Krasnodarze i na wybrzeżu Morza Czarnego w okolicach Sochi).

Województwo mazowieckie, o obszarze około 35 560 km kwadratowych, zamieszkiwało około 5 mln 325 tysięcy mieszkańców. W strukturze administracyjnej regionu wyróżnić można: 37 powiatów, 5 miast wydzielonych, 314 gmin i 86 miast.

Stopa bezrobocia w województwie mazowieckim utrzymywała się na poziomie niższym niż w całym kraju (w województwie poniżej 10,0%, w Warszawie mniej niż 5,0 %).

Najwięcej osób bezrobotnych jest wśród absolwentów gimnazjów i zasadniczych szkół zawodowych. W ostatnim latach wzrosła także liczba osób bezrobotnych wśród absolwentów wyższych uczelni (10).

Szczególną pozycję na regionalnym i krajowym rynkach pracy zajmuje Warszawa. Duży rynek pracy w stolicy sprawia, że łatwiej tu o pracę i dobre zarobki.

Poza Warszawą można zauważyć trudniejszą sytuację na rynku pracy. Warszawa bowiem, oferuje większy dostęp do różnego rodzaju firm, w tym międzynarodowych, co sprawia, że absolwenci uczelni wyższych z mniejszych miast i wsi przyjeżdżają do metropolii, by zwiększyć swoje szanse na rynku pracy (6).

Kraj Krasnodarski położony jest w południowej części Federacji Rosyjskiej, na pograniczu Europy i Azji. Zajmuje powierzchnię około 76 tysięcy km kwadratowych. Zamieszkuje go ponad 5,2 mln mieszkańców.

Stolicą Kraju jest Krasnodar, a wśród większych jego miast trzeba wyróżnić Soczi, Noworosyjsk i Armawir. Kraj dzieli się na 49 rejonów. Na jego terenie znajduje się 39 miast i osiedli liczących powyżej 20 tysięcy mieszkańców (1; 5).

Rynek pracy w Kraju Krasnodarskim jest bardzo zróżnicowany. Najlepsza sytuacja panuje w stolicy regionu. Olimpiada zimowa w Soczi zaktywizowała rynek pracy w południowej części Kraju, napłynęło tu wiele inwestycji zagranicznych nastąpił rozwój turystyki.

Zarówno Mazowsze jak i Kraj Krasnodarski wyróżniają się na rynku pracy swoich krajów dość niskim bezrobociem, rosnącym potencjałem zatrudnienia (w szczególności w przemyśle rolno-spożywczym), rosnącą i różnicującą się strukturą gospodarki.

OCZEKIWANIA I SZANSE ZATRUDNIENIA ABSOLWENTÓW WYŻSZYCH UCZELNI

W badaniu studentów polskich i rosyjskich (2; 4; 8; 9) ocenie poddane zostało kształcenie zawodowe w uczelni.

Na pytanie: Czy, Twoim zdaniem, Twoja Uczelnia dobrze przygotowuje Cię do przyszłej pracy zawodowej? - studenci polscy i rosyjscy odpowiedzieli pozytywnie. 2/3 studentów polskich odpowiedziało: „raczej tak” (51,6 %) i „zdecydowanie tak” (16,8 %), natomiast aż 3/4 studentów rosyjskich odpowiedziało w ten sposób: „raczej tak” (51,9 %) i „zdecydowanie tak” (25,2 %), (tab. 1.).

TABELA 1. Ocena kształcenia zawodowego w uczelni w opinii studentów

	Polska		Rosja	
	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]
1. zdecydowanie tak	32	16,8%	54	25,2%
2. raczej tak	98	51,6%	111	51,9%
3. raczej nie	22	11,6%	14	6,5%
4. zdecydowanie nie	6	3,2%	4	1,9%
5. trudno powiedzieć	32	16,8%	31	14,5%
Razem	190	100,0%	214	100,0%

Tabele 2. – 7. zawierają oceny kształcenia w badanych uczelniach wg cech społeczno – demograficznych ankietowanych studentów.

TABELA 2. Ocena kształcenia w badanych uczelniach wg płci studentów

	Płeć							
	studentka				student			
	Polska		rosyjska		polski		rosyjski	
	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]
1. zdecydowanie tak	29	16,7%	41	23,7%	3	20,0%	9	27,3%
2. raczej tak	88	50,6%	96	55,5%	9	60,0%	14	42,4%
3. raczej nie	19	10,9%	8	4,6%	3	20,0%	5	15,2%
4. zdecydowanie nie	6	3,4%	3	1,7%	0	0,0%	0	0,0%
5. trudno powiedzieć	32	18,4%	25	14,5%	0	0,0%	5	15,2%
Razem	174	100,0%	173	100,0%	15	100,0%	33	100,0%

TABELA 3. Ocena kształcenia w badanych uczelniach wg wieku studentów

	WIEK							
	DO 25. LAT				26 I WIĘCEJ LAT			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]
1. zdecydowanie tak	11	14,1%	47	23,5%	21	19,1%	1	20,0%
2. raczej tak	35	44,9%	109	54,5%	61	55,5%	2	40,0%
3. raczej nie	10	12,8%	13	6,5%	12	10,9%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	4	5,1%	1	0,5%	2	1,8%	2	40,0%
5. trudno powiedzieć	18	23,1%	30	15,0%	14	12,7%	0	0,0%
Razem	78	100,0%	200	100,0%	110	100,0%	5	100,0%

TABELA 4. Ocena kształcenia w badanych uczelniach wg stanu rodzinnego

	STAN RODZINNY							
	kawaler/panna + stan wolny				mężatka/żonaty			
	Młodzież polska		Młodzież rosyjska		Mł. polska		Mł. rosyjska	
	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]
1. zdecydowanie tak	14	13,9%	46	24,3%	18	20,7%	3	20,0%
2. raczej tak	47	46,5%	102	54,0%	50	57,5%	7	46,7%
3. raczej nie	14	13,9%	13	6,9%	8	9,2%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	5	5,0%	2	1,1%	0	0,0%	1	6,7%
5. trudno powiedzieć	21	20,8%	26	13,8%	11	12,6%	4	26,7%
Razem	101	100,0%	189	100,0%	87	100,0%	15	100,0%

TABELA 5. Ocena kształcenia w badanych uczelniach wg stopnia studiów ankietowanych

	ROK STUDIÓW							
	I, II, III				IV, V			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]
1. zdecydowanie tak	25	19,2%	46	25,8%	6	10,7%	4	14,3%
2. raczej tak	68	52,3%	100	56,2%	28	50,0%	10	35,7%
3. raczej nie	9	6,9%	8	4,5%	13	23,2%	5	17,9%
4. zdecydowanie nie	4	3,1%	1	0,6%	2	3,6%	2	7,1%
5. trudno powiedzieć	24	18,5%	23	12,9%	7	12,5%	7	25,0%
Razem	130	100,0%	178	100,0%	56	100,0%	28	100,0%

TABELA 6. Ocena kształcenia w badanych uczelniach wg trybu studiowania ankietowanych

	TRYB STUDIOWANIA							
	stacjonarny				zaoczny			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]
1. zdecydowanie tak	1	20,0%	47	23,5%	31	17,0%	1	33,3%
2. raczej tak	3	60,0%	109	54,5%	92	50,5%	1	33,3%
3. raczej nie	1	20,0%	13	6,5%	21	11,5%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	0	0,0%	2	1,0%	6	3,3%	1	33,3%
5. trudno powiedzieć	0	0,0%	29	14,5%	32	17,6%	0	0,0%
Razem	5	100,0%	200	100,0%	182	100,0%	3	100,0%

TABELA 7. Ocena kształcenia w badanych uczelniach wg miejsca zamieszkania studentów

	MIEJSCA ZAMIESZKANIA							
	Miasto				Wieś			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]	Ilość odp.	[%]
1. zdecydowanie tak	23	16,1%	42	24,7%	9	20,0%	6	20,7%
2. raczej tak	79	55,2%	91	53,5%	17	37,8%	17	58,6%
3. raczej nie	17	11,9%	12	7,1%	5	11,1%	1	3,4%
4. zdecydowanie nie	2	1,4%	2	1,2%	4	8,9%	1	3,4%
5. trudno powiedzieć	22	15,4%	23	13,5%	10	22,2%	4	13,8%
Razem	143	100,0%	170	100,0%	45	100,0%	29	100,0%

Bardziej krytyczne w ocenie kształcenia zawodowego w uczelni są studentki polskie, szczególnie te do 25. lat. Bardziej krytycznie patrzą na jakość kształcenia również studenci studiów magisterskich i stacjonarnych. Także polscy studenci ze wsi byli mniej zachwyceni kształceniem zawodowym w badanych uczelniach, mimo iż większość z nich oceniła je pozytywnie.

Większość studentów wyraża przekonanie, że po ukończeniu uczelni będzie pracować w wyuczonym zawodzie: „zdecydowanie tak” (30,7 %) i „raczej tak” (39,7 %) – to odpowiedzi Polaków, natomiast Rosjanie odpowiedzieli w 25,2 % „zdecydowanie tak” i w 46,3 % „raczej tak” (tab. 8.).

TABELA 8. Przekonanie studentów, że będą pracować w wyuczonym zawodzie

	Polska		Rosja	
	Ilość odpow.	[%]	Ilość odpow.	[%]
1. zdecydowanie tak	58	30,7%	54	25,2%
2. raczej tak	75	39,7%	99	46,3%
3. raczej nie	23	12,2%	17	7,9%
4. zdecydowanie nie	5	2,6%	6	2,8%
5. jeszcze nie wiem	28	14,8%	38	17,8%
Razem	189	100,0%	214	100,0%

W tabelach 9.–14. zawarte zostały odpowiedzi dotyczące przekonania badanych o pracy w wyuczonym zawodzie wg ich cech społeczno–demograficznych.

TABELA 9. Przekonanie studentów, że będą pracować w wyuczonym zawodzie (wg wieku)

	WIEK							
	DO 25 LAT				26 I WIĘCEJ LAT			
	Mł. polska		Mł. rosyjska		Polska		Rosyjska	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	8	10,3%	50	25,0%	48	44,0%	1	20,0%
2. raczej tak	40	51,3%	95	47,5%	35	32,1%	2	40,0%
3. raczej nie	10	12,8%	16	8,0%	13	11,9%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	5	6,4%	4	2,0%	0	0,0%	2	40,0%
5. jeszcze nie wiem	15	19,2%	35	17,5%	13	11,9%	0	0,0%
Razem	78	100,0%	200	100,0%	109	100,0%	5	100,0%

TABELA 10. Przekonanie studentów, że będą pracować w wyuczonym zawodzie (wg miejsca zamieszkania)

	MIEJSCE ZAMIESZKANIA							
	Miasto				Wieś			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	43	30,3%	44	25,7%	13	28,9%	7	25,0%
2. raczej tak	54	38,0%	84	49,1%	21	46,7%	9	32,1%
3. raczej nie	18	12,7%	15	8,8%	5	11,1%	1	3,6%
4. zdecydowanie nie	4	2,8%	3	1,8%	1	2,2%	3	10,7%
5. jeszcze nie wiem	23	16,2%	25	14,6%	5	11,1%	8	28,6%
Razem	142	100,0%	171	100,0%	45	100,0%	28	100,0%

TABELA 11. Przekonanie studentów, że będą pracować w wyuczonym zawodzie (wg stanu rodzinnego)

	STAN RODZINNY							
	kawaler/panna + stan wolny				mężatka/żonaty			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	14	13,9%	45	23,7%	43	50,0%	5	35,7%
2. raczej tak	45	44,6%	92	48,4%	30	34,9%	6	42,9%
3. raczej nie	17	16,8%	14	7,4%	5	5,8%	2	14,3%
4. zdecydowanie nie	5	5,0%	4	2,1%	0	0,0%	1	7,1%
5. jeszcze nie wiem	20	19,8%	35	18,4%	8	9,3%	0	0,0%
Razem	101	100,0%	190	100,0%	86	100,0%	14	100,0%

TABELA 12. Przekonanie studentów, że będą pracować w wyuczonym zawodzie (wg trybu studiów)

	TRYB STUDIOWANIA							
	stacjonarny				zaoczny			
	Mł. polska		Mł. rosyjska		Polska		Rosyjska	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	2	40,0%	50	25,0%	55	30,4%	0	0,0%
2. raczej tak	1	20,0%	95	47,5%	73	40,3%	2	66,7%
3. raczej nie	1	20,0%	15	7,5%	21	11,6%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	0	0,0%	5	2,5%	5	2,8%	1	33,3%
5. jeszcze nie wiem	1	20,0%	35	17,5%	27	14,9%	0	0,0%
Razem	5	100,0%	200	100,0%	181	100,0%	3	100,0%

TABELA 13. Przekonanie studentów, że będą pracować w wyuczonym zawodzie (wg poziomu studiów)

	ROK STUDIÓW							
	I, II, III				IV, V			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	33	25,6%	46	25,8%	23	41,1%	5	17,9%
2. raczej tak	54	41,9%	90	50,6%	19	33,9%	8	28,6%
3. raczej nie	18	14,0%	11	6,2%	5	8,9%	5	17,9%
4. zdecydowanie nie	2	1,6%	2	1,1%	3	5,4%	4	14,3%
5. jeszcze nie wiem	22	17,1%	29	16,3%	6	10,7%	6	21,4%
Razem	129	100,0%	178	100,0%	56	100,0%	28	100,0%

TABELA 14. Przekonanie studentów, że będą pracować w wyuczonym zawodzie (według płci)

	Płeć							
	studentka				student			
	polska		rosyjska		polski		rosyjski	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	54	31,2%	42	24,1%	3	20,0%	9	28,1%
2. raczej tak	71	41,0%	84	48,3%	4	26,7%	14	43,8%
3. raczej nie	20	11,6%	13	7,5%	3	20,0%	3	9,4%
4. zdecydowanie nie	3	1,7%	5	2,9%	2	13,3%	1	3,1%
5. jeszcze nie wiem	25	14,5%	30	17,2%	3	20,0%	5	15,6%
Razem	173	100,0%	174	100,0%	15	100,0%	32	100,0%

Badani studenci sądzą, że uzyskane wykształcenie zapewni im stałą pracę. Uważa tak 62,4 % ankietowanych Polaków i 68,2 % Rosjan (tab. 15.). Jak widać badani studenci wykazują się niezbyt dużą znajomością sytuacji na rynkach pracy obu regionów, w których to znaczny procent absolwentów wyższych uczelni nie znajduje pracy, nie pracuje w swoim zawodzie i nie zawsze ma zapewnioną stałą pracę.

Szczegółowe odpowiedzi wg cech społeczno-demograficznych studentów zawierają tabele 16.- 21.).

TABELA 15. Przekonanie studentów, iż uzyskane wykształcenie zapewni im stałą pracę

	Polska		Rosja	
	Ilość odpowiedzi	[%]	j. p.	j. p.
1. zdecydowanie tak	29	15,3%	49	22,9%
2. raczej tak	89	47,1%	97	45,3%
3. raczej nie	17	9,0%	23	10,7%
4. zdecydowanie nie	4	2,1%	7	3,3%
5. nie wiem	50	26,5%	38	17,8%
Razem	189	100,0%	214	100,0%

TABELA 16. Przekonanie studentów, iż uzyskane wykształcenie zapewni im stałą pracę (wg płci)

	Płeć							
	Studentka				Student			
	Polska		Rosyjska		Polski		Rosyjski	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	25	14,5%	39	22,4%	4	26,7%	5	15,6%
2. raczej tak	83	48,0%	81	46,6%	5	33,3%	14	43,8%
3. raczej nie	15	8,7%	13	7,5%	2	13,3%	9	28,1%
4. zdecydowanie nie	3	1,7%	6	3,4%	1	6,7%	1	3,1%
5. nie wiem	47	27,2%	35	20,1%	3	20,0%	3	9,4%
Razem	173	100,0%	174	100,0%	15	100,0%	32	100,0%

TABELA 17. Przekonanie studentów, iż uzyskane wykształcenie zapewni im stałą pracę (wg miejsca zamieszkania)

	MIEJSCE ZAMIESZKANIA							
	Miasto				Wieś			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	21	14,8%	37	21,8%	8	17,8%	5	17,2%
2. raczej tak	72	50,7%	77	45,3%	15	33,3%	14	48,3%
3. raczej nie	9	6,3%	22	12,9%	8	17,8%	1	3,4%
4. zdecydowanie nie	3	2,1%	4	2,4%	1	2,2%	3	10,3%
5. nie wiem	37	26,1%	30	17,6%	13	28,9%	6	20,7%
Razem	142	100,0%	170	100,0%	45	100,0%	29	100,0%

TABELA 18. Przekonanie studentów, iż uzyskane wykształcenie zapewni im stałą pracę (wg wieku badanych)

	WIEK							
	DO 25 LAT				26 I WIĘCEJ LAT			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	7	9,1%	42	21,0%	21	19,1%	1	20,0%
2. raczej tak	33	42,9%	92	46,0%	55	50,0%	2	40,0%
3. raczej nie	10	13,0%	23	11,5%	7	6,4%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	3	3,9%	5	2,5%	1	0,9%	2	40,0%
5. nie wiem	24	31,2%	38	19,0%	26	23,6%	0	0,0%
Razem	77	100,0%	200	100,0%	110	100,0%	5	100,0%

TABELA 19. Przekonanie studentów, iż uzyskane wykształcenie zapewni im stałą pracę (wg stanu rodzinnego)

	STAN RODZINNY							
	kawaler/panna + stan wolny				mężatka/żonaty			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	9	9,0%	38	20,1%	20	23,0%	4	26,7%
2. raczej tak	46	46,0%	90	47,6%	41	47,1%	5	33,3%
3. raczej nie	13	13,0%	21	11,1%	4	4,6%	2	13,3%
4. zdecydowanie nie	3	3,0%	4	2,1%	1	1,1%	2	13,3%
5. nie wiem	29	29,0%	36	19,0%	21	24,1%	2	13,3%
Razem	100	100,0%	189	100,0%	87	100,0%	15	100,0%

TABELA 20. Przekonanie studentów, iż uzyskane wykształcenie zapewni im stałą pracę (wg poziomu studiów)

	ROK STUDIÓW							
	I, II, III				IV, V			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	22	17,1%	39	21,8%	7	12,5%	5	18,5%
2. raczej tak	57	44,2%	87	48,6%	28	50,0%	7	25,9%
3. raczej nie	11	8,5%	17	9,5%	6	10,7%	6	22,2%
4. zdecydowanie nie	3	2,3%	2	1,1%	1	1,8%	5	18,5%
5. nie wiem	36	27,9%	34	19,0%	14	25,0%	4	14,8%
Razem	129	100,0%	179	100,0%	56	100,0%	27	100,0%

TABELA 21. Przekonanie studentów, iż uzyskane wykształcenie zapewni im stałą pracę (wg trybu studiów)

	TRYB STUDIOWANIA							
	stacjonarny				zaoczny			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	1	20,0%	43	21,5%	28	15,5%	0	0,0%
2. raczej tak	3	60,0%	92	46,0%	84	46,4%	1	33,3%
3. raczej nie	0	0,0%	23	11,5%	17	9,4%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	0	0,0%	6	3,0%	4	2,2%	1	33,3%
5. nie wiem	1	20,0%	36	18,0%	48	26,5%	1	33,3%
Razem	5	100,0%	200	100,0%	181	100,0%	3	100,0%

Należy przy tym dodać, iż 70,2 % badanych młodych Polaków i 73,5 % Rosjan zamierza podjąć pracę bezpośrednio po studiach (tab. 22.). Wypowiedzi studentów wg ich cech społeczno-demograficznych zawierają tabele 23. – 28.

TABELA 22. Deklaracja studentów o zamiarze podjęcia pracy bezpośrednio po ukończeniu studiów

	Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	125	70,2%	158	73,5%
2. raczej tak	28	15,7%	44	20,5%
3. raczej nie	8	4,5%	2	0,9%
4. zdecydowanie nie	3	1,7%	7	3,3%
5. trudno powiedzieć	14	7,9%	4	1,9%
Razem	178	100,0%	215	100,0%

TABELA 23. Deklaracja studentów o zamiarze podjęcia pracy bezpośrednio po ukończeniu studiów (wg płci)

	Płeć							
	Studentka				Student			
	Polska		Rosyjska		Polski		Rosyjski	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	112	69,1%	128	73,6%	12	80,0%	23	69,7%
2. raczej tak	28	17,3%	36	20,7%	0	0,0%	7	21,2%
3. raczej nie	6	3,7%	1	0,6%	2	13,3%	1	3,0%
4. zdecydowanie nie	3	1,9%	5	2,9%	0	0,0%	2	6,1%
5. trudno powiedzieć	13	8,0%	4	2,3%	1	6,7%	0	0,0%

TABELA 24. Deklaracja studentów o zamiarze podjęcia pracy bezpośrednio po ukończeniu studiów (wg wieku)

	WIEK							
	DO 25 LAT				26 I WIĘCEJ LAT			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	52	68,4%	148	73,6%	71	71,0%	2	40,0%
2. raczej tak	14	18,4%	42	20,9%	14	14,0%	1	20,0%
3. raczej nie	3	3,9%	2	1,0%	5	5,0%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	2	2,6%	5	2,5%	1	1,0%	2	40,0%
5. trudno powiedzieć	5	6,6%	4	2,0%	9	9,0%	0	0,0%
Razem	76	100,0%	201	100,0%	100	100,0%	5	100,0%

TABELA 25. Deklaracja studentów o zamiarze podjęcia pracy bezpośrednio po ukończeniu studiów (wg stanu rodzinnego)

	STAN RODZINNY							
	kawaler/panna + stan wolny				mężatka/żonaty			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	64	67,4%	138	72,6%	59	72,8%	13	86,7%
2. raczej tak	15	15,8%	42	22,1%	13	16,0%	0	0,0%
3. raczej nie	7	7,4%	2	1,1%	1	1,2%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	2	2,1%	4	2,1%	1	1,2%	2	13,3%
5. trudno powiedzieć	7	7,4%	4	2,1%	7	8,6%	0	0,0%
Razem	95	100,0%	190	100,0%	81	100,0%	15	100,0%

TABELA 26. Deklaracja studentów o zamiarze podjęcia pracy bezpośrednio po ukończeniu studiów (wg trybu studiów)

	TRYB STUDIOWANIA							
	stacjonarny				zaoczny			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	4	80,0%	148	73,6%	120	70,6%	2	66,7%
2. raczej tak	0	0,0%	41	20,4%	27	15,9%	0	0,0%
3. raczej nie	1	20,0%	2	1,0%	7	4,1%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	0	0,0%	6	3,0%	3	1,8%	1	33,3%
5. trudno powiedzieć	0	0,0%	4	2,0%	13	7,6%	0	0,0%
Razem	5	100,0%	201	100,0%	170	100,0%	3	100,0%

TABELA 27. Deklaracja studentów o zamiarze podjęcia pracy bezpośrednio po ukończeniu studiów (wg miejsca zamieszkania)

	MIEJSCE ZAMIESZKANIA							
	Miasto				Wieś			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	88	66,2%	123	72,4%	35	81,4%	22	73,3%
2. raczej tak	24	18,0%	38	22,4%	4	9,3%	5	16,7%
3. raczej nie	6	4,5%	1	0,6%	2	4,7%	1	3,3%
4. zdecydowanie nie	3	2,3%	5	2,9%	0	0,0%	2	6,7%
5. trudno powiedzieć	12	9,0%	3	1,8%	2	4,7%	0	0,0%
Razem	133	100,0%	170	100,0%	43	100,0%	30	100,0%

TABELA 28. Deklaracja studentów o zamiarze podjęcia pracy bezpośrednio po ukończeniu studiów (wg poziomu studiów)

	ROK STUDIÓW							
	I, II, III				IV, V			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	84	67,7%	134	74,9%	38	76,0%	17	60,7%
2. raczej tak	20	16,1%	37	20,7%	7	14,0%	6	21,4%
3. raczej nie	6	4,8%	1	0,6%	2	4,0%	1	3,6%
4. zdecydowanie nie	2	1,6%	3	1,7%	1	2,0%	4	14,3%
5. trudno powiedzieć	12	9,7%	4	2,2%	2	4,0%	0	0,0%
Razem	124	100,0%	179	100,0%	50	100,0%	28	100,0%

Gorzej w opinii studentów, wyglądają perspektywy znalezienia pracy w mieście - miejscu studiowania i otaczającym go regionie. 70,0 % Polaków wybrało odpowiedzi: „popyt na pracę jest większy niż podaż” i „poszukujących w tym zawodzie jest więcej niż zapotrzebowanie na pracę”, a 17,9 %, że pracy trzeba szukać poza granicami regionu. Nieco mniej Rosjan uważa podobnie (53,4 %), ale należy przy tym zauważyć, że aż 35,6 % badanych uważa, że pracy trzeba szukać poza „macierzystym” regionem (tab. 29).

Niepokojącym jest fakt, że 27,2 % badanych polskich studentów uważa, iż pracę można dostać tylko po znajomości, a uwagi może budzić to, że 20,2 % badanych Rosjan twierdzi, iż praca jest, ale nie odpowiada im zatrudnienie zgodne z wybranym kierunkiem studiów.

Bardziej szczegółowe wypowiedzi studentów wg ich cech społeczno-demograficznych zawierają tabele 30. – 36.

TABELA 29. Perspektywy znalezienia pracy w regionie w opinii studentów

	Polska		Rosja	
	Ilość odpowiedzi*	[%]	j. p.	j. p.
1. popyt na pracę jest większy niż jej podaż	66	34,7%	37	17,8%
2. praca jest, ale taka jak po moich studiach, mi nie odpowiada	7	3,7%	42	20,2%
3. poszukujących w tym zawodzie jest więcej niż zapotrzebowanie na pracę	67	35,3%	53	25,5%
4. pracy trzeba szukać poza granicami regionu	34	17,9%	74	35,6%
5. pracę w tym zawodzie można dostać tylko po znajomości	52	27,4%	30	14,4%
6. mam inne zdanie na ten temat	13	6,8%	23	11,1%

* wypowiedzi nie sumują się, gdyż ankietowani mieli więcej możliwości wyboru niż jedną.

TABELA 30. Perspektywy znalezienia pracy w regionie w opinii studentów (wg płci)

	Płeć							
	studentka				student			
	Polska		Rosyjska		Polski		Rosyjski	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. popyt na pracę jest większy niż jej podaż	61	35,1%	31	17,7%	5	33,3%	4	12,1%
2. praca jest, ale taka jak po moich studiach, mi nie odpowiada	6	3,4%	33	18,9%	0	0,0%	7	21,2%
3. poszukujących w tym zawodzie jest więcej niż zapotrzebowanie na pracę	62	35,6%	46	26,3%	5	33,3%	7	21,2%
4. pracy trzeba szukać poza granicami regionu	32	18,4%	60	34,3%	2	13,3%	13	39,4%
5. pracę w tym zawodzie można dostać tylko po znajomości	49	28,2%	24	13,7%	3	20,0%	4	12,1%
6. mam inne zdanie na ten temat	12	6,9%	19	10,9%	1	6,7%	4	12,1%

TABELA 31. Perspektywy znalezienia pracy w regionie w opinii studentów (wg wieku)

	WIEK							
	DO 25 LAT				26 I WIĘCEJ LAT			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. popyt na pracę jest większy niż jej podaż	20	25,6%	35	17,5%	46	41,8%	0	0,0%
2. praca jest, ale taka jak po moich studiach, mi nie odpowiada	5	6,4%	39	19,5%	1	0,9%	0	0,0%
3. poszukujących w tym zawodzie jest więcej niż zapotrzebowanie na pracę	29	37,2%	52	26,0%	38	34,5%	0	0,0%
4. pracy trzeba szukać poza granicami regionu	21	26,9%	72	36,0%	13	11,8%	1	20,0%
5. pracę w tym zawodzie można dostać tylko po znajomości	31	39,7%	29	14,5%	21	19,1%	0	0,0%
6. mam inne zdanie na ten temat	2	2,6%	20	10,0%	10	9,1%	3	60,0%

TABELA 32. Perspektywy znalezienia pracy w regionie w opinii studentów (wg stanu rodzinnego)

	STAN RODZINNY							
	kawaler/panna + stan wolny				mężatka/żonaty			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. popyt na pracę jest większy niż jej podaż	27	26,7%	33	17,4%	38	43,7%	2	2,3%
2. praca jest, ale taka jak po moich studiach, mi nie odpowiada	4	4,0%	35	18,4%	2	2,3%	4	4,6%
3. poszukujących w tym zawodzie jest więcej niż zapotrzebowanie na pracę	38	37,6%	50	26,3%	29	33,3%	3	3,4%
4. pracy trzeba szukać poza granicami regionu	26	25,7%	67	35,3%	8	9,2%	5	5,7%
5. pracę w tym zawodzie można dostać tylko po znajomości	34	33,7%	27	14,2%	18	20,7%	2	2,3%
6. mam inne zdanie na ten temat	6	5,9%	20	10,5%	7	8,0%	2	2,3%

TABELA 33. Perspektywy znalezienia pracy w regionie w opinii studentów (wg poziomu studiów)

	ROK STUDIÓW							
	I, II, III				IV, V			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. popyt na pracę jest większy niż jej podaż	45	34,6%	32	17,9%	21	37,5%	3	10,7%
2. praca jest, ale taka jak po moich studiach, mi nie odpowiada	6	4,6%	30	16,8%	0	0,0%	9	32,1%
3. poszukujących w tym zawodzie jest więcej niż zapotrzebowanie na pracę	42	32,3%	49	27,4%	24	42,9%	4	14,3%
4. pracy trzeba szukać poza granicami regionu	22	16,9%	66	36,9%	11	19,6%	7	25,0%
5. pracę w tym zawodzie można dostać tylko po znajomości	36	27,7%	24	13,4%	16	28,6%	5	17,9%
6. mam inne zdanie na ten temat	7	5,4%	19	10,6%	5	8,9%	4	14,3%

TABELA 34. Perspektywy znalezienia pracy w regionie w opinii studentów (wg trybu studiów)

	TRYB STUDIOWANIA							
	stacjonarny				zaoczny			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. popyt na pracę jest większy niż jej podaż	2	40,0%	35	17,5%	63	34,6%	0	0,0%
2. praca jest, ale taka jak po moich studiach, mi nie odpowiada	1	20,0%	37	18,5%	5	2,7%	1	33,3%
3. poszukujących w tym zawodzie jest więcej niż zapotrzebowanie na pracę	2	40,0%	52	26,0%	64	35,2%	0	0,0%
4. pracy trzeba szukać poza granicami regionu	1	20,0%	73	36,5%	33	18,1%	0	0,0%
5. pracę w tym zawodzie można dostać tylko po znajomości	0	0,0%	29	14,5%	52	28,6%	0	0,0%
6. mam inne zdanie na ten temat	0	0,0%	21	10,5%	13	7,1%	1	33,3%

TABELA 35. Perspektywy znalezienia pracy w regionie w opinii studentów (wg kierunku studiów)

	KIERUNEK STUDIÓW							
	ekonomia				pozostałe kierunki			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. popyt na pracę jest większy niż jej podaż	23	39,7%	11	19,0%	43	33,3%	26	16,7%
2. praca jest, ale taka jak po moich studiach, mi nie odpowiada	0	0,0%	6	10,3%	7	5,4%	36	23,1%
3. poszukujących w tym zawodzie jest więcej niż zapotrzebowanie na pracę	18	31,0%	21	36,2%	47	36,4%	32	20,5%
4. pracy trzeba szukać poza granicami regionu	10	17,2%	23	39,7%	23	17,8%	51	32,7%
5. pracę w tym zawodzie można dostać tylko po znajomości	20	34,5%	6	10,3%	31	24,0%	24	15,4%
6. mam inne zdanie na ten temat	4	6,9%	4	6,9%	9	7,0%	19	12,2%

TABELA 36. Perspektywy znalezienia pracy w regionie w opinii studentów (wg miejsca zamieszkania)

	MIEJSCE ZAMIESZKANIA							
	Miasto				Wieś			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. popyt na pracę jest większy niż jej podaż	51	35,7%	30	17,5%	14	48,3%	4	20,0%
2. praca jest, ale taka jak po moich studiach, mi nie odpowiada	6	4,2%	34	19,9%	0	0,0%	4	20,0%
3. poszukujących w tym zawodzie jest więcej niż zapotrzebowanie na pracę	53	37,1%	43	25,1%	14	48,3%	7	35,0%
4. pracy trzeba szukać poza granicami regionu	17	11,9%	60	35,1%	17	58,6%	12	60,0%
5. pracę w tym zawodzie można dostać tylko po znajomości	35	24,5%	25	14,6%	17	58,6%	3	15,0%
6. mam inne zdanie na ten temat	12	8,4%	19	11,1%	1	3,4%	3	15,0%

Studenci polscy nie mają nadziei, że w perspektywie dekady sytuacja na rynkach pracy ulegnie zasadniczej zmianie – uważa tak 36,3 % badanych. Rosjanie podchodzą do tego bardziej optymistycznie – 56,8 % odpowiedzi pozytywnych (tab. 37.)

Tabele 38. – 44. zawierają wypowiedzi ankietowanych wg ich cech społeczno-demograficznych.

TABELA 37. Perspektywa zmiany sytuacji na rynkach pracy w ciągu najbliższych 10. lat w opinii studentów

	Polska		Rosja	
	Ilość odpow.	[%]	Ilość odpow.	[%]
1. zdecydowanie tak	10	5,3%	24	11,3%
2. raczej tak	54	28,4%	97	45,5%
3. raczej nie	60	31,6%	28	13,1%
4. zdecydowanie nie	9	4,7%	6	2,8%
5. trudno powiedzieć	57	30,0%	58	27,2%
Razem	190	100,0%	213	100,0%

TABELA 38. Perspektywa zmiany sytuacji na rynkach pracy w ciągu najbliższych 10. lat w opinii studentów (wg miejsca zamieszkania)

	MIEJSCE ZAMIESZKANIA							
	Miasto				Wieś			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	10	7,0%	20	11,8%	0	0,0%	4	13,8%
2. raczej tak	39	27,3%	80	47,3%	15	33,3%	9	31,0%
3. raczej nie	42	29,4%	20	11,8%	16	35,6%	6	20,7%
4. zdecydowanie nie	8	5,6%	4	2,4%	1	2,2%	1	3,4%
5. trudno powiedzieć	44	30,8%	45	26,6%	13	28,9%	9	31,0%
Razem	143	100,0%	169	100,0%	45	100,0%	29	100,0%

TABELA 39. Perspektywa zmiany sytuacji na rynkach pracy w ciągu najbliższych 10. lat (wg wieku studentów)

	WIEK							
	DO 25 LAT				26 I WIĘCEJ LAT			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	2	2,6%	23	11,6%	8	7,3%	1	20,0%
2. raczej tak	18	23,1%	93	46,7%	35	31,8%	0	0,0%
3. raczej nie	21	26,9%	25	12,6%	38	34,5%	1	20,0%
4. zdecydowanie nie	4	5,1%	3	1,5%	5	4,5%	2	40,0%
5. trudno powiedzieć	33	42,3%	55	27,6%	24	21,8%	1	20,0%
Razem	78	100,0%	199	100,0%	110	100,0%	5	100,0%

TABELA 40. Perspektywa zmiany sytuacji na rynkach pracy w ciągu najbliższych 10. lat w opinii studentów (wg płci studentów)

	Płeć							
	studentka				student			
	Polska		Rosyjska		Polski		Rosyjski	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	7	4,0%	19	11,0%	3	20,0%	4	12,1%
2. raczej tak	49	28,2%	82	47,7%	5	33,3%	13	39,4%
3. raczej nie	56	32,2%	21	12,2%	3	20,0%	5	15,2%
4. zdecydowanie nie	8	4,6%	3	1,7%	1	6,7%	2	6,1%
5. trudno powiedzieć	54	31,0%	47	27,3%	3	20,0%	9	27,3%
Razem	174	100,0%	172	100,0%	15	100,0%	33	100,0%

TABELA 41. Perspektywa zmiany sytuacji na rynkach pracy w ciągu najbliższych 10. lat w opinii studentów (wg stanu rodzinnego)

	STAN RODZINNY							
	kawaler/panna + stan wolny				mężatka/żonaty			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	2	2,0%	22	11,7%	8	9,2%	2	13,3%
2. raczej tak	31	30,7%	85	45,2%	23	26,4%	7	46,7%
3. raczej nie	29	28,7%	25	13,3%	30	34,5%	2	13,3%
4. zdecydowanie nie	5	5,0%	3	1,6%	4	4,6%	1	6,7%
5. trudno powiedzieć	34	33,7%	53	28,2%	22	25,3%	3	20,0%
Razem	101	100,0%	188	100,0%	87	100,0%	15	100,0%

TABELA 42. Perspektywa zmiany sytuacji na rynkach pracy w ciągu najbliższych 10. lat w opinii studentów (wg poziomu studiów)

	ROK STUDIÓW							
	I, II, III				IV, V			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	9	6,9%	21	11,9%	1	1,8%	3	10,7%
2. raczej tak	43	33,1%	82	46,3%	10	17,9%	12	42,9%
3. raczej nie	36	27,7%	22	12,4%	22	39,3%	4	14,3%
4. zdecydowanie nie	5	3,8%	2	1,1%	4	7,1%	3	10,7%
5. trudno powiedzieć	37	28,5%	50	28,2%	19	33,9%	6	21,4%
Razem	130	100,0%	177	100,0%	56	100,0%	28	100,0%

TABELA 43. Perspektywa zmiany sytuacji na rynkach pracy w ciągu najbliższych 10. lat w opinii studentów (wg trybu studiów)

	TRYB STUDIOWANIA							
	stacjonarny				zaoczny			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	0	0,0%	24	12,1%	9	4,9%	0	0,0%
2. raczej tak	1	20,0%	92	46,2%	53	29,1%	1	33,3%
3. raczej nie	4	80,0%	25	12,6%	54	29,7%	1	33,3%
4. zdecydowanie nie	0	0,0%	4	2,0%	9	4,9%	1	33,3%
5. trudno powiedzieć	0	0,0%	54	27,1%	57	31,3%	0	0,0%
Razem	5	100,0%	199	100,0%	182	100,0%	3	100,0%

TABELA 44. Perspektywa zmiany sytuacji na rynkach pracy w ciągu najbliższych 10. lat w opinii studentów (wg kierunku studiów)

	KIERUNEK STUDIÓW							
	ekonomia				pozostałe kierunki			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	4	6,9%	7	12,1%	6	4,7%	17	11,0%
2. raczej tak	22	37,9%	31	53,4%	32	24,8%	66	42,6%
3. raczej nie	12	20,7%	6	10,3%	46	35,7%	22	14,2%
4. zdecydowanie nie	3	5,2%	1	1,7%	6	4,7%	5	3,2%
5. trudno powiedzieć	17	29,3%	13	22,4%	39	30,2%	45	29,0%
Razem	58	100,0%	58	100,0%	129	100,0%	155	100,0%

Stąd też zrozumiałe staje się stanowisko badanych studentów, iż państwo powinno wspierać absolwentów wyższych uczelni w znalezieniu pracy – uważa tak 96,8 % ankietowanych młodych Polaków i 94,9 % Rosjan (tab. 45.).

Szczegółowe wyniki badania tej kwestii zawarte zostały w tabelach 46.-52. Podkreślają one we wszystkich badanych aspektach wyżej zaprezentowane jego rezultaty.

TABELA 45. Wspieranie absolwentów wyższych uczelni w znalezieniu pracy przez państwo w opinii badanych

	Polska		Rosja	
	Ilość odpow.	[%]	Ilość odpow.	[%]
1. zdecydowanie tak	150	79,8%	154	72,0%
2. raczej tak	32	17,0%	49	22,9%
3. raczej nie	3	1,6%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	0	0,0%	4	1,9%
5. trudno powiedzieć	3	1,6%	7	3,3%
Razem	188	100,0%	214	100,0%

TABELA 46. Wspieranie absolwentów wyższych uczelni w znalezieniu pracy przez państwo w opinii badanych (wg płci)

	Płeć							
	studentka				Student			
	Polska		Rosyjska		Polski		Rosyjski	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	137	79,7%	127	73,4%	12	80,0%	22	66,7%
2. raczej tak	30	17,4%	42	24,3%	2	13,3%	5	15,2%
3. raczej nie	2	1,2%	0	0,0%	1	6,7%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	0	0,0%	2	1,2%	0	0,0%	1	3,0%
5. trudno powiedzieć	3	1,7%	2	1,2%	0	0,0%	5	15,2%
Razem	172	100,0%	173	100,0%	15	100,0%	33	100,0%

TABELA 47. Wspieranie absolwentów wyższych uczelni w znalezieniu pracy przez państwo w opinii badanych (według wieku)

	WIEK							
	DO 25 LAT				26 I WIĘCEJ LAT			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	65	83,3%	146	73,0%	84	77,8%	2	40,0%
2. raczej tak	12	15,4%	47	23,5%	19	17,6%	0	0,0%
3. raczej nie	1	1,3%	0	0,0%	2	1,9%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	0	0,0%	1	0,5%	0	0,0%	2	40,0%
5. trudno powiedzieć	0	0,0%	6	3,0%	3	2,8%	1	20,0%
Razem	78	100,0%	200	100,0%	108	100,0%	5	100,0%

TABELA 48. Wspieranie absolwentów wyższych uczelni w znalezieniu pracy przez państwo w opinii badanych (wg stanu rodzinnego)

	STAN RODZINNY							
	kawaler/panna + stan wolny				mężatka/zonaty			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	81	81,0%	136	72,0%	67	77,9%	12	80,0%
2. raczej tak	16	16,0%	45	23,8%	16	18,6%	2	13,3%
3. raczej nie	1	1,0%	1	0,5%	2	2,3%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	6,7%
5. trudno powiedzieć	2	2,0%	7	3,7%	1	1,2%	0	0,0%
Razem	100	100,0%	189	100,0%	86	100,0%	15	100,0%

TABELA 49. Wspieranie absolwentów wyższych uczelni w znalezieniu pracy przez państwo w opinii badanych (wg poziomu studiów)

	ROK STUDIÓW							
	I, II, III				IV, V			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	97	75,8%	132	74,2%	49	87,5%	17	60,7%
2. raczej tak	27	21,1%	40	22,5%	5	8,9%	7	25,0%
3. raczej nie	2	1,6%	0	0,0%	1	1,8%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	3	10,7%
5. trudno powiedzieć	2	1,6%	6	3,4%	1	1,8%	1	3,6%
Razem	128	100,0%	178	100,0%	56	100,0%	28	100,0%

TABELA 50. Wspieranie absolwentów wyższych uczelni w znalezieniu pracy przez państwo w opinii badanych (wg trybu studiów)

	TRYB STUDIOWANIA							
	stacjonarny				zaoczny			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	4	80,0%	145	72,5%	144	79,6%	2	66,7%
2. raczej tak	1	20,0%	47	23,5%	31	17,1%	0	0,0%
3. raczej nie	0	0,0%	0	0,0%	3	1,7%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	0	0,0%	2	1,0%	0	0,0%	1	33,3%
5. trudno powiedzieć	0	0,0%	6	3,0%	3	1,7%	0	0,0%
Razem	5	100,0%	200	100,0%	181	100,0%	3	100,0%

TABELA 51. Wspieranie absolwentów wyższych uczelni w znalezieniu pracy przez państwo w opinii badanych (wg kierunku studiów)

	KIERUNEK STUDIÓW							
	ekonomia				pozostałe kierunki			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	49	84,5%	38	65,5%	99	78,0%	116	74,4%
2. raczej tak	6	10,3%	17	29,3%	25	19,7%	32	20,5%
3. raczej nie	2	3,4%	0	0,0%	1	0,8%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	0	0,0%	1	1,7%	0	0,0%	3	1,9%
5. trudno powiedzieć	1	1,7%	2	3,4%	2	1,6%	5	3,2%
Razem	58	100,0%	58	100,0%	127	100,0%	156	100,0%

TABELA 52. Wspieranie absolwentów wyższych uczelni w znalezieniu pracy przez państwo w opinii badanych (wg miejsca zamieszkania)

	MIEJSCA ZAMIESZKANIA							
	miasto				Wieś			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	111	78,2%	124	72,9%	38	86,4%	21	72,4%
2. raczej tak	25	17,6%	38	22,4%	6	13,6%	6	20,7%
3. raczej nie	3	2,1%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	0	0,0%	2	1,2%	0	0,0%	1	3,4%
5. trudno powiedzieć	3	2,1%	6	3,5%	0	0,0%	1	3,4%
Razem	142	100,0%	170	100,0%	44	100,0%	29	100,0%

Studenci raczej nie poleciliby swoim dzieciom podjętej i obecnie realizowanej własnej kariery zawodowej (tab. 53.).

Szczegółowe rezultaty na ten temat (wg cech społeczno-demograficznych badanych) zawierają tabele 54.-60. Potwierdzają one we wszystkich aspektach ogólny rezultat badania.

TABELA 53. Opinia na temat ewentualnego wyboru ścieżki kariery zawodowej swoich dzieci

	Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	22	11,6%	13	6,2%
2. raczej tak	33	17,5%	55	26,2%
3. raczej nie	50	26,5%	48	22,9%
4. zdecydowanie nie	29	15,3%	28	13,3%
5. trudno powiedzieć	55	29,1%	66	31,4%
Razem	189	100,0%	210	100,0%

TABELA 54. Opinia na temat ewentualnego wyboru ścieżki kariery zawodowej swoich dzieci (wg płci)

	Płeć							
	studentka				student			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	21	12,1%	9	5,3%	1	6,7%	2	6,5%
2. raczej tak	32	18,5%	45	26,3%	1	6,7%	10	32,3%
3. raczej nie	45	26,0%	43	25,1%	5	33,3%	3	9,7%
4. zdecydowanie nie	28	16,2%	22	12,9%	0	0,0%	6	19,4%
5. trudno powiedzieć	47	27,2%	52	30,4%	8	53,3%	10	32,3%
Razem	173	100,0%	171	100,0%	15	100,0%	31	100,0%

TABELA 55. Opinia na temat ewentualnego wyboru ścieżki kariery zawodowej swoich dzieci (wg wieku)

	WIEK							
	DO 25 LAT				26 I WIĘCEJ LAT			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	4	5,1%	9	4,6%	18	16,5%	1	20,0%
2. raczej tak	12	15,4%	54	27,6%	21	19,3%	2	40,0%
3. raczej nie	20	25,6%	45	23,0%	30	27,5%	0	0,0%
4. zdecydowanie nie	10	12,8%	26	13,3%	18	16,5%	2	40,0%
5. trudno powiedzieć	32	41,0%	62	31,6%	22	20,2%	0	0,0%
Razem	78	100,0%	196	100,0%	109	100,0%	5	100,0%

TABELA 56. Opinia na temat ewentualnego wyboru ścieżki kariery zawodowej swoich dzieci (wg stanu rodzinnego)

	STAN RODZINNY							
	kawaler/panna + stan wolny				mężatka/żonaty			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	9	8,9%	7	3,8%	13	15,1%	2	13,3%
2. raczej tak	12	11,9%	51	27,6%	20	23,3%	4	26,7%
3. raczej nie	26	25,7%	45	24,3%	24	27,9%	2	13,3%
4. zdecydowanie nie	16	15,8%	24	13,0%	12	14,0%	4	26,7%
5. trudno powiedzieć	38	37,6%	58	31,4%	17	19,8%	3	20,0%
Razem	101	100,0%	185	100,0%	86	100,0%	15	100,0%

TABELA 57. Opinia na temat ewentualnego wyboru ścieżki kariery zawodowej swoich dzieci (wg poziomu nauczania)

	ROK STUDIÓW							
	I, II, III				IV, V			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	12	9,3%	10	5,7%	10	17,9%	1	3,8%
2. raczej tak	25	19,4%	51	29,0%	8	14,3%	4	15,4%
3. raczej nie	38	29,5%	40	22,7%	12	21,4%	6	23,1%
4. zdecydowanie nie	19	14,7%	18	10,2%	7	12,5%	10	38,5%
5. trudno powiedzieć	35	27,1%	57	32,4%	19	33,9%	5	19,2%
Razem	129	100,0%	176	100,0%	56	100,0%	26	100,0%

TABELA 58. Opinia na temat ewentualnego wyboru ścieżki kariery zawodowej swoich dzieci (wg trybu studiów)

	TRYB STUDIOWANIA							
	stacjonarny				zaoczny			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	0	0,0%	11	5,6%	21	11,6%	0	0,0%
2. raczej tak	2	40,0%	54	27,6%	31	17,1%	1	33,3%
3. raczej nie	2	40,0%	44	22,4%	48	26,5%	1	33,3%
4. zdecydowanie nie	0	0,0%	25	12,8%	28	15,5%	1	33,3%
5. trudno powiedzieć	1	20,0%	62	31,6%	53	29,3%	0	0,0%
Razem	5	100,0%	196	100,0%	181	100,0%	3	100,0%

TABELA 59. Opinia na temat ewentualnego wyboru ścieżki kariery zawodowej swoich dzieci (wg miejsca zamieszkania)

	MIEJSCE ZAMIESZKANIA							
	Miasto				Wieś			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	18	12,7%	9	5,4%	4	8,9%	2	7,1%
2. raczej tak	25	17,6%	50	29,9%	7	15,6%	3	10,7%
3. raczej nie	36	25,4%	39	23,4%	14	31,1%	7	25,0%
4. zdecydowanie nie	25	17,6%	21	12,6%	3	6,7%	6	21,4%
5. trudno powiedzieć	38	26,8%	48	28,7%	17	37,8%	10	35,7%
Razem	142	100,0%	167	100,0%	45	100,0%	28	100,0%

TABELA 60. Opinia na temat ewentualnego wyboru ścieżki kariery zawodowej swoich dzieci (wg posiadania mieszkania)

	MIESZKANIE							
	w domu rodziców + we własnym domu				pozostałe kategorie			
	Polska		Rosja		Polska		Rosja	
	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]	Liczba	[%]
1. zdecydowanie tak	21	14,1%	2	2,7%	1	2,7%	9	7,2%
2. raczej tak	26	17,4%	28	37,3%	7	18,9%	27	21,6%
3. raczej nie	40	26,8%	14	18,7%	10	27,0%	33	26,4%
4. zdecydowanie nie	21	14,1%	10	13,3%	5	13,5%	17	13,6%
5. trudno powiedzieć	41	27,5%	21	28,0%	14	37,8%	39	31,2%
Razem	149	100,0%	75	100,0%	37	100,0%	125	100,0%

WNIOSKI

- Jak pokazało badanie (w analizie nie uwzględniono zbyt małej ilości odpowiedzi w niektórych kategoriach badanych studentów), sytuacja na rynkach pracy, mazowieckim i krasnodarskim, jest, w opinii studentów, dość trudna. W szczególności dotyczy ona zatrudniania absolwentów szkół wyższych. Niezbędne jest w tym przypadku wsparcie państwa. Badanie pokazało, iż młodzież tego oczekuje (Polacy – 96,8% wskazań, Rosjanie – 94,9 %).

70,2 % młodych Polaków i 73,5 % Rosjan zamierza podjąć pracę bezpośrednio po studiach.

Mimo, iż studenci polscy i rosyjscy są przekonani, że będą pracować w wyuczonym zawodzie (badania w Polsce pokazują, iż tylko 1/5 absolwentów wyższych uczelni pracuje w swoim zawodzie) (10), a aktualne wykształcenie da im stałą pracę, to w odniesieniu do sytuacji na rynku pracy, twierdzą oni, że w badanych regionach mamy do czynienia z nadmiarem poszukujących pracy w stosunku do zapotrzebowania na pracę (uważa tak 70,0 % badanych Polaków i 53,4 % Rosjan). Dlatego, ich zdaniem, pracy trzeba szukać poza regionem. Pogląd taki zaprezentowało 27,4 % badanych Polaków i 35,6% Rosjan.

Zmiany tej sytuacji znaczna część badanej młodzieży nie spodziewa się. 36,3 % badanej młodzieży polskiej w ciągu najbliższych 10. lat nie widzi możliwości poprawy sytuacji na rynkach pracy. Bardziej optymistyczni są studenci rosyjscy, ale może to mieć związek z większymi inwestycjami w regionie.

Zaobserwować można tu częściowy dysonans między opiniami o stałym zatrudnieniu, pracy w zawodzie, a rzeczywistością społeczną. Studenci wiedzą o sytuacji na rynku pracy, ale ich oczekiwania dotyczące pracy odbiegają od realiów.

Istotny odsetek młodzieży rosyjskiej wskazuje, że praca w wybranym zawodzie jest, ale taka im nie odpowiada (20,2 %).

Niepokojącym jest fakt, że pracę, zdaniem części badanych, można zdobyć tylko po znajomości: co ciekawe, częściej wskazywali na taką sytuację Polacy (27,4 %) niż Rosjanie (14,4 %).

- Badanie pokazało, że studenci dwóch współpracujących ze sobą uczelni, które różni bardzo wiele (miasto stołeczne i peryferyjne, studia zaoczne i stacjonarne, uczelnia prywatna i państwowa), w zdecydowanej większości przypadków odpowiadali podobnie i w podobny sposób przedstawiali swoje problemy.

Świadczy to o podobieństwie problemów, jakie nurtują współczesną młodzież. W szczególności dotyczy to społeczeństw przechodzących transformację systemową, a do takich zaliczamy zarówno społeczeństwo Polski jak i Rosji.

- Biorąc pod uwagę rezultaty przeprowadzonego badania, jak i obecną sytuację młodzieży na rynku pracy, należy przypomnieć stare postulaty, które mogą zmienić przynajmniej w części ten stan rzeczy. Wśród nich wymienić należy w szczególności:
 - dostosowanie szkolnictwa zawodowego do potrzeb rynku pracy (dostosowanie kierunków kształcenia, programów nauczania, uprządkowanie nauczania, ukierunkowanie go pracą zespołową i innowacyjność, nastawienie na rozwój komunikowania się bezpośredniego i na odległość oraz kształcenie językowe),
 - prognozowanie zmian na rynkach pracy, w szczególności dotyczących absolwentów wyższych uczelni, traktowanie prognoz jako podstawy planowania kształcenia zawodowego,
 - dostosowanie ilości kształconych w poszczególnych dziedzinach do sytuacji demograficznej,
 - monitorowanie losów zawodowych absolwentów przez uczelnie i administrację państwową,
 - wspieranie zatrudnienia młodzieży przez państwo i samorządy (staże, stypendia, itp.), przeciwdziałanie bezrobociu wśród młodych,
 - wspieranie rozwoju innowacyjnych dziedzin gospodarki, zatrudniających wysoko wykwalifikowane kadry,
 - w polityce zatrudnienia dążenie do jego uelastycznienia poprzez zmiany w prawie pracy,
 - dostarczanie młodzieży informacji o sytuacji na rynkach pracy, o zawodach deficytowych, rozwojowych i schyłkowych,
 - rozwój poradnictwa zawodowego w szkołach średnich,
 - rozwój doradztwa zawodowego, doradztwa personalnego, doradztwa karier i pośrednictwa pracy,
 - wykorzystywanie w większym niż dotychczas stopniu doświadczeń innych krajów Unii Europejskiej w tym zakresie (np. Finlandii czy Holandii).

BIBLIOGRAFIA

- Anczakowska L., *Informacja na temat Kraju Krasnodarskiego*, WPH i I w Moskwie, 2012.
- Chorążuk J., *Struktura badanej populacji*, Warszawa 2013, maszynopis.
- Kryńska E., Kwiatkowski E., *Podstawy wiedzy o rynku pracy*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
- Łyszkowska E. i in., *Studenci polscy i rosyjscy o sobie i swoim życiu*, Warszawa 2014, maszynopis, a także: E. Łyszkowska i in., *Edukacja i życie codzienne studentów w Polsce i w Rosji*, Warszawa 2015.
- Poccua, „Twój Rynek” 10/2012.
- *Rynek pracy na Mazowszu. Warszawa i ... długo, długo nic*,
- <http://www.finance.wp.pl/kat,1013819,title,Rynek-pracy-Mazowska-i-dlugo-dlugo...>
- Sendrowicz B., *Jak sobie radzą absolwenci uczelni wyższych?*, „Gazeta Wyborcza” z 15 września 2014.
- Sirojć Z., *Edukacja młodych Polaków i Rosjan a rynek pracy*, „Zeszyty Naukowe Uczelni Warszawskiej im. Marii Skłodowskiej – Curie 2/2014; zob. także: E. Łyszkowska i in., *Edukacja i życie codzienne studentów w Polsce i w Rosji*, Warszawa 2015.
- Sirojć Z., *Wybrane aspekty badania życia studentów polskich i rosyjskich (edukacja, czas wolny, perspektywy zatrudnienia)*, Studia Społeczne 1/2014.
- Wachowicz M., *Mazowieckie po 25. latach. Jedyny region o pozycji zbliżonej do regionów starej Unii*,
- http://wyborcza.biz/biznes/1,100969,16072179,Mazowieckie_po25_latach_Jedyny.

Roland Adam Łukasiewicz**Magdalena Ewa Nowak**Socjologiczne Koło Naukowe, Katedra Pedagogiki,
Wydział Nauk Społecznych i Administracji,
Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie

Studia Społeczne 19 (4) /2017

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 89-101

BADANIA – EFEKTY STUDIÓW I PLANY NA PRZYSZŁOŚĆ STUDENTÓW MAGISTERSKICH STUDIÓW UZUPEŁNIAJĄCYCH WYŻSZEJ SZKOŁY MENEDŻERSKIEJ / *RESEARCH – STUDIES EFFECTS AND LIFE PLANS FOR FUTURE MADE BY STUDENTS OF SUBSIDIARY MASTERS STUDIES ON WSM*

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest wybranym aspektom perspektyw zatrudnienia studentów polskich i rosyjskich. Badanie pokazało, że studenci dwóch współpracujących ze sobą uczelni, które różni bardzo wiele (miasto stołeczne i peryferyjne, studia zaoczne i stacjonarne, uczelnia prywatna i państwowa), w zdecydowanej większości przypadków odpowiadali podobnie i w podobny sposób przedstawiali swoje problemy. Świadczy to o podobieństwie problemów, jakie nurtują współczesną młodzież. W szczególności dotyczy to społeczeństw przechodzących transformację systemową.

SŁOWA KLUCZOWE: BADANIE, STUDENCI POLSCY I ROSYJSCY, PERSPEKTYWY ZATRUDNIENIA.

SUMMARY

The article is devoted to selected aspects of employment prospects Polish and Russian students. The study showed that students of two universities working together, which differs very much (the capital city and the peripheral, part-time studies and full-time, private university and state), in most cases responded similarly and likewise presented their problems. This demonstrates the similarity of the problems that bother modern youth. In particular, this applies to societies undergoing transformation.

KEY WORDS: RESEARCH, POLISH AND RUSSIAN STUDENTS, EMPLOYMENT PROSPECTS.

WSTĘP

Dotychczas rzadko podejmowane były badania losów i karier zawodowych absolwentów szkół wyższych i średnich zawodowych. Obecnie mało perspektywiczny wydaje się brak zdobywania wiedzy uczelni na temat tego gdzie absolwenci znaleźli zatrudnienie, czy zmienili dotychczasowe zatrudnienie bądź też jak ułożyły się ich losy, w końcu jak oceniają jakość i przydatność kształcenia. Mądre i perspektywiczne kierowanie uczelnią, szczególnie w czasie nadchodzącego niżu demograficznego i ogólnie funkcjonującego kryzysu gospodarczego bez tej wiedzy nie jest w pełni możliwe. Znajomość realiów życia społecznego i tego co dzieje się poza murami uczelni jest swoistego rodzaju wyjściem z „wieży z kości słoniowej”, staje się w końcu rzeczywistym odzwierciedleniem kohabitacji: uczelnia – życie zawodowe i społeczne. Podjęcie tego typu wyzwania same w sobie jest ogromnym krokiem w przód ku

prawidłowemu korelowaniu powyższych relacji. Funkcjonowanie w systemie Bolońskim i zadania wynikające z współzawodnictwa europejskich uczelni wyższych zwiększa potrzebę poprawy jakości i przydatności kształcenia zawodowego nie tylko na płaszczyźnie naukowej, ale także rozwojowo gospodarczej. Szczególnie dotyczy to uczelni zawodowych, aby mogły ulepszać jakość i strukturę kształcenia przydatnego społeczeństwu i gospodarce. Uczelnie takie powinny posiadać rozległą wiedzę, zarówno o ocenie uczelni przez studentów, jak i losów zawodowych swoich studentów studiów I, II stopnia, studiów podyplomowych, które najczęściej stanowią uzupełnienie zawodowych doświadczeń a tym samym absolwentów. Szczególnie ważna jest wiedza o tym, co absolwenci sądzą o jakości kształcenia, które przedmioty są użyteczne, a z których można zrezygnować lub ograniczyć liczbę godzin zajęć. Wiedza ta umożliwić może poprawę struktury i jakości kształcenia tym samym wprowadzać na rynek pracy nowe świadomie i aktualnie wykształcone kadry.

Wszelkie zmiany w zakresie jakości kształcenia i struktury uczelni zdeterminowane są rosnącą konkurencją na rynku pracy oraz biorąc pod uwagę wspomniany kryzys gospodarczy, większymi trudnościami w znalezieniu pracy. Mimo, iż obecnie stopa bezrobocia maleje to wciąż nie ma możliwości otworzenia nabrzmiałego balonu społecznego niezadowolonia jakim było w 2004 roku rozszerzenie rynku pracy i powodowana otwarciem emigracja zarobkowa. Nie ma się także co łudzić, że osoby, które wyemigrowały „za chlebem” na początku wieku nagle postanowią wrócić. Tym samym należy zagospodarować posiadane zasoby ludzkie. Teraz sami musimy poradzić sobie na naszym rynku pracy i pierwszym krokiem powinno być prawidłowe kreowanie kadry zawodowej. Tym bardziej, że Urzędy pracy na ogół nie dysponują atrakcyjnymi ofertami dla ludzi z wyższym wykształceniem. Najczęściej spotyka się stwierdzenie pracowników urzędów pracy, iż z dyrektora można zawsze zrobić sprzątaczkę a dyrektorów i tak mamy za dużo. Należy zatem tak kształtować środowisko czynne zawodowo, by mogło same poradzić sobie z potrzebami rynku pracy. W warunkach funkcjonowania sporych luk w niektórych obszarach zatrudnienia, szanse znalezienia pracy są wprost proporcjonalne do wiedzy, umiejętności i aktywności abiturientów szkół wyższych. Drugim, wspomnianym bardzo ważnym aspektem jest niż demograficzny powodujący zmniejszanie się, ilościowe roczników osiągających wiek studiów wyższych. Rosną natomiast trudności w naborach nowych studentów i co za tym idzie konkurencja między uczelniami. Z jednej strony, zatem mamy rozszerzoną ofertę wyboru uczelni i kierunku studiów, z drugiej strony rośnie potrzeba stanowienia konkurencyjności jakości i przydatności kształcenia. Te cechy współczesnej uczelni nabierają nowej rangi w rekrutacji studentów. WSM stoi przed dylematem takim samym jak dziesiątki innych uczelni w Polsce. Przeprowadzane dotychczas oceny, najczęściej przygotowywane były przez zewnętrznych audytorów, nie znających ani ocenianej uczelni, ani często realiów jej funkcjonowania. Często także posiadali oni subiektywny system wartości i kryteria ocen, traktując badaną przez siebie szkołę jako konkurencyjną wobec macierzystego miejsca pracy. Badanie, które zakłada niniejszy projekt wykorzystywało wiedzę na temat, jakości i przydatności studiów, z punktu widzenia osoby będącej na stanowisku pracy, w realnej działalności zawodowej i jednocześnie będącej studentem. Pozwala to na weryfikację wartość wiedzy zdobytej na uczelni jej przydatność, braki i niedostatki. Połączenie perspektyw zawodowych studentów z ich pracą na uczelni pozwoli prawidłowo ocenić obecną sytuację na rynku pracy i wpłynąć na jakość

„wypuszczanych” roczników. W perspektywie stoi także zadanie do wykonania w postaci realizacji kolejnego w konsekwencji badania absolwentów WSM. Da to możliwość zdobycia pełnego obrazu sytuacji edukacyjno-zawodowej. Podejmując badanie losów, karier zawodowych absolwentów, oraz ich opinię na temat Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie, mamy nadzieję nie tylko zerwać ze złą tradycją apriorycznego podejścia do funkcjonowania uczelni ale także pragniemy wprowadzić takie badania do standardów uczelnianych. Mamy także nadzieję, iż uda się także dostarczyć kierownictwu uczelni, jej profesorom i wykładowcom oraz pracownikom administracyjnym nowych, bezcennych informacji o uczelni i ich absolwentach. Ich wiedzę i sąd na temat uczelni i jej pracowników. Proponowane badanie, przeprowadzone ze studentami studiów uzupełniających, stanowiło przegląd doświadczeń zdobytych na uczelni i doświadczonych zawodowo studentów, i w konsekwencji pomóc w kreowaniu prawidłowej postawy WSM na rynku uczelnianym. Badanie przeprowadzone zostało przez studentów Socjologicznego Koła Naukowego skupionego wokół Katedry Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych i Administracji. Koło zrzesza także studentów z innych kierunków studiów WSM.

I. GŁÓWNE ZAŁOŻENIA I CELE BADANIA

Projekt pt. „Efekty studiów i plany na przyszłość studentów magisterskich studiów uzupełniających Wyższej Szkoły Menedżerskiej” jest próbą znalezienia odpowiedzi na nurtujące wciąż pytania dotyczące jakości i efektów kształcenia w WSM. Pragniemy także poznać oczekiwania studentów wobec uczelni i własnej pracy zawodowej w kontekście rozwoju kariery zawodowej. Przeprowadzone badania przewidują określenie zamierzeń związanych z karierą zawodową absolwentów na podbudowie wyboru kierunku studiów i całego procesu kształcenia w WSM. Narzędzie badawcze jest stosunkowo rozbudowane i zawiera szereg pytań zarówno o charakterze otwartym i jak i zamkniętym oraz szerokim wachlarzem, kafeterią odpowiedzi. Dzięki temu będzie można prócz analizy statystycznej przeprowadzić rozszerzoną analizę jakościową dającą szczegółowy obraz osobowościowy studenta WSM - jego oczekiwania ocenę uczelni. Nadzieją pomysłodawców projektu jest eksploracja środowiska studentów w określonym procesie wyboru kierunku studiów oraz związanych z tym wyborem planów zawodowych. Wysuwa się zatem na plan główny badania -poznanie oceny podjętych własnych decyzji dotyczących wyboru kierunku i specjalizacji studiów, oraz powiązany z tym drugi etap badania - poznanie możliwości realizacji zamierzeń zawodowych

powiązanych z ofertą edukacyjną uczelni. Celem pośrednim – lecz równie ważnym – jest poznanie kierunku rozwoju uczelni. Cel ten może być uzyskany dzięki skorelowaniu trzech elementów: oceny wyboru studiów przez studentów, zamierzeń związanych z karierą zawodową studentów oraz ofertą edukacyjną. Dzięki temu zabiegowi będzie można skutecznie wpłynąć na tworzenie odpowiedniego zaplecza dydaktycznego studiów. Kreować politykę uczelni w zakresie jej rozwoju i przede wszystkim prawidłowego kursu uczelni, uwzględniającego jednocześnie zapotrzebowanie rynku pracy, jak i potrzeby partykularne szkoły. Przeprowadzone badanie może stanowić także element oceny kadry dydaktycznej w ramach Procesu Bolońskiego, przeprowadzanej w WSM. Część, bowiem odpowiedzi jest oceną uczestnictwa w procesie nauczania w WSM.

II. GŁÓWNA CZĘŚĆ BADAŃ

Główną część projektu stanowi ankieta, dzięki której uzyskano wszelkie informacje pozwalające osiągnąć zamierzone cele zarówno te ilościowe jak i przede wszystkim jakościowe. Badania pozwolą także zweryfikować postawione problemy i hipotezy badawcze.

PROBLEMY BADAWCZE

W literaturze przedmiotu odnajdujemy kilka definicji dotyczących problemu badawczego. Janusz Sztumski pisze, że „*problemem badawczym nazywamy to, co jest przedmiotem wysiłków badawczych, czyli po prostu to, co orientuje nasze przedsięwzięcia poznawcze*” (Sztumski 1999:51). Natomiast Mieczysław Łobocki twierdzi, że „*problem badawczy to tyle, co pewne pytanie lub zespół pytań, na które odpowiedzi ma dostarczyć badani*” (Sobocki 2000:50). Z kolei Tadeusz Pilch problem badawczy określa następująco „*problem stanowi radykalne uściślenie i ukierunkowanie naszych zainteresowań (...) problemy badawcze mają właściwie postać pytania*” (Pilch 2001:66). Dla uściślenia konkretnych założeń i działań będziemy w badaniu posługiwać się definicją Tadeusza Pilcha, która w sposób najbardziej adekwatny odzwierciedla kierunek naszych działań. Wobec powyższego ustalono głównymi problemami badawczymi poniższe pytania:

1. Jakim potrzebom studentów odpowiada zakres dydaktyczny w WSM?
2. Czy kierunek i specjalizacja wybrane przez studentów odpowiadają założeniom wstępnym studentów przy wyborze specjalizacji i kierunku studiów?

3. Czy oferta dydaktyczna WSM odpowiada potrzebom kreowania kariery zawodowej studentów i sprawdza się na rynku?
4. Jak studenci oceniają uczelnię i jej założenia dydaktyczne?
5. Czego oczekują od uczelni i w jakim stopniu chcą uczestniczyć w jej życiu?
6. Na ile dojrzałe i odpowiedzialnie traktują podjęte studia w konfrontacji z wykonywaną pracą zawodową?
7. Jakie są aspiracje związane z samym procesem zdobywania wiedzy?
8. Czy studia są im potrzebne w trakcie kreowania swojej kariery zawodowej i w jakim stopniu wg studentów mogą to realizować?
9. Jaka jest ich dotychczasowa praca zawodowa i czy są zamierzenia w kierunku jej zmiany?
10. Czy studia są zgodne z ich zainteresowaniami i pracą zawodową?

Po tak określonych problemach badawczych należy dojść do stworzenia hipotez. Wstępny rys dot. hipotez zawiera wprowadzenie do niniejszego projektu. Problem badawczy stanowi fundament do tworzenia hipotez, ponieważ często budowane są poprzez przekształcenie formy problemu ze zdania pytającego na zdanie twierdzące lub przeczące.

GŁÓWNA HIPOTEZA TESTOWANA W BADANIACH

Słowo „hipoteza” wywodzi się z języka greckiego od słowa „hypothesis” i oznacza przypuszczenia, domysł. „*Hipoteza jest czynnikiem celowego i ukierunkowanego działania, stanowi drogowskaz naukowego poszukiwania*” (Zaczyński 2000:61). Wg Tadeusza Pilcha „*hipotezę nazywa się wszelkie twierdzenia częściowo tylko uzasadnione, przeto także wszelki domysł w postaci uogólnienia osiągniętego na podstawie danych wyjściowych. Hipoteza musi określać zależności między zmiennymi. Powinna być na tyle precyzyjna, aby ściśle ograniczyć zasięg swojego znaczenia. Hipoteza wreszcie powinna być zbudowana na podstawie uznanej wiedzy naukowej*” (Pilch 2001:47).

Hipoteza w badaniach często przyjmuje formę zależności dwóch zjawisk. Może zostać podważona lub udowodniona poprzez gromadzenie danych. Dane te mogą potwierdzać wysnutą hipotezę lub mogą całkowicie

jej zaprzeczać. Hipoteza musi dokładnie przedstawić zależności między zjawiskami określanymi mianem zmiennych. Musi być precyzyjna i stworzona na podstawie wiedzy naukowej. Hipotezy stawiamy poprzez tworzenie domniemanej teorii dotyczącej danego zjawiska. Zależności między jego elementami, czyli między wielkością a proporcją. Hipoteza jest niezbędną częścią badań naukowych. Wskazuje ona przedmiot badań. Jest świadomą próbą odpowiedzi na problem badawczy. Wymaga potwierdzenia lub odrzucenia na podstawie przeprowadzonych badań. Jest oczekiwanym rezultatem badań. W przedmiotowym projekcie postawiono następujące hipotezy:

1. Młodzież podejmująca studia w WSM wybiera je w konkretnym celu zdobycia wiedzy przydatnej do obecnej pracy zawodowej.
2. Głównym motywem podjęcia nauki w WSM jest tzw. pragmatyzm, czyli możliwość wykorzystania zdobytego dyplomu, umiejętności na współczesnym rynku pracy.
3. Drugim motywem jest także konieczność zdobycia wyższego wykształcenia ze względu na wymagania współczesnego rynku.

METODA, TECHNIKA ORAZ NARZĘDZIA BADAWCZE

Można przyjąć, że badanie kwestionariuszowe jest złożonym procesem interakcji społecznych zachodzących pomiędzy badaczem a badanym. Interakcje odbywają się w określonym środowisku społecznym i mają określony cel i założenia są więc interakcjami niespontanicznymi. Zarówno założenia badań jak i otoczenie jakie temu towarzyszy odpowiada za osiągnięcie celu i realizację oraz jakość wyników. W badaniach często podnosi się fakt wykazywania przez respondentów tendencji do odpowiadania na niektóre pytania niezgodnie z prawdą. Odpowiedzi badanych są implikowane przez nie tylko treść pytań, ale także ich budowę. To, co wydaje się reakcją na treść pytania, często okazuje się reakcją na jego formę, sposób zredagowania, czy miejsce w kwestionariuszu. Ankieta i zawarte w niej pytania oddziałują na respondenta w sposób bezpośredni i nie są neutralnym narzędziem badawczym. Sposób, język metoda z jaką podchodzimy do podmiotu badania warunkuje uzyskanie rzetelnych odpowiedzi. Analogicznie do sytuacji „ ruchomej płachty na byka”, jeśli pytania nie są taką płachtą mogą służyć celowi. W niniejszym badaniu zastosowano metodę sondażu z wykorzystaniem techniki ankiety ze szczegółowym narzędziem badania jakim jest arkusz ankiety z wyselekcjonowanymi pytaniami.

W ankiecie można wyróżnić kilka ważnych obszarów – ocena jakości kształcenia – ocena wyboru studiów i możliwości wykorzystania zdobytej wiedzy. W zamyśle projektantów badania funkcjonuje przeświadczenie, że wyniki przeprowadzonej ankiety powinny być brane pod uwagę przez Państwową Komisję Akredytacyjną, która w ewaluacji poszczególnych uczelni powinna posłużyć się nią do oceny jakości i obiektywności prezentowanych analiz poszczególnych szkół.

OPIS BADANIA I CHARAKTERYSTYKA BADANEJ ZBIOROWOŚCI

W przeprowadzonym badaniu wzięło udział 200 studentów WSM, będących na pierwszym roku studiów uzupełniających. Respondenci wypełniać będą ankietę zaznaczając odpowiedź najlepiej ilustrującą ich opinię. W tym przypadku należało wybrać między TAK, NIE, NIE WIEM, bądź jedną z cyfr z zakresu 1 – 8. lub wybrać odpowiedź spośród bogatej kafeterii i na koniec – w pytaniach otwartych opisać swój punkt widzenia. Ze względu na wagę problemu i rozbudowaną formę ankiety, proponuje się wręczenie wybranej grupie studentów ankiety z dłuższym czasem jej wypełnienia, bierze się pod uwagę czas jednego bądź dwóch zjazdów. Badanie zostało przeprowadzone na trzech wydziałach: Menedżerskim, Prawa i Administracji, oraz Nauk Społecznych. Termin badania, semestr letni roku akademickiego 2015/2016.

III. OPRACOWANIE DANYCH

Pytanie 1. Czy studia spełniły Pani/Pana oczekiwania? Wskaż na skali od 1 do 5.

Gdzie 1 – nie spełniły, 5 – spełniły całkowicie

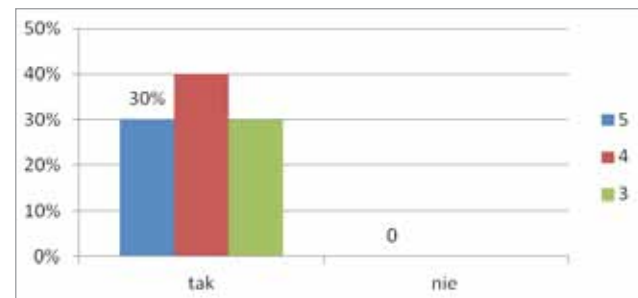
Tak – 1.....2.....3.....4.....5

Nie – 1.....2.....3.....4.....5

ODPOWIEDZ: Tak: 40 % – 4

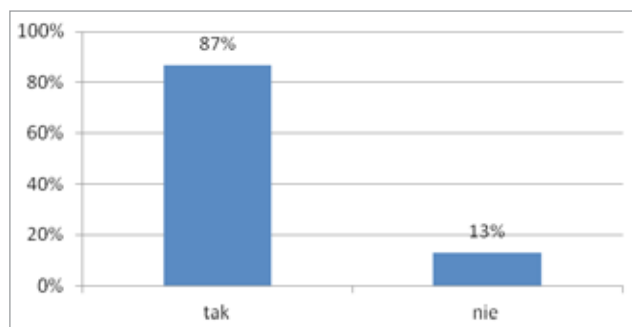
30 % – 3

30 % – 5

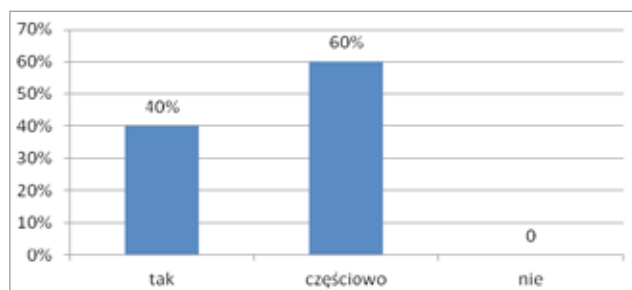
Zaledwie 30% respondentów uważa, że studia w zupełności spełniły ich oczekiwania. Tyle samo uważa, że studia spełniły ich oczekiwania w połowie.

Pytanie 2. Czy pragnie Pani Pan wykorzystać wiedzę zdobytą na uczelni w dalszej karierze zawodowej?

Zdecydowana większość badanych, aż 87% pragnie wykorzystać wiedzę zdobytą na uczelni w dalszej karierze zawodowej. 13% badanych studentów nie ma takiego zamiaru.

Pytanie 3. Czy zdobyta na studiach wiedza przydaje się Panu/i w aktualnie wykonywanej pracy?

Pytanie 4. Czy podczas studiów wykorzystywał Pan/i wiedzę zdobywaną na uczelni?

Tak	100%
Nie	0

Wszyscy badani słuchacze studiów podyplomowych wykorzystywała wiedzę zdobytą na uczelni podczas studiów.

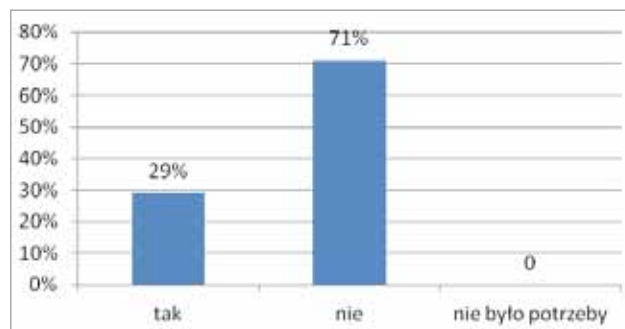
Pytanie 5. Jakie przedmioty (wykłady) okazały się najbardziej przydatne w pracy zawodowej?

Przedmiot (wykład) bardzo przydatny w pracy zawodowej	Przedmiot (wykład) mało przydatny w pracy zawodowej
ADMINISTRACJA	
ZARZADZANIE	

wybrane według najczęściej wskazywanych przez respondentów

W badaniu respondenci wskazali przedmioty administracja i zarządzanie jako te, które najbardziej przydatne są w ich pracy zawodowej. Żaden z badanych nie wskazał przedmiotu, który uważa za mało przydatny.

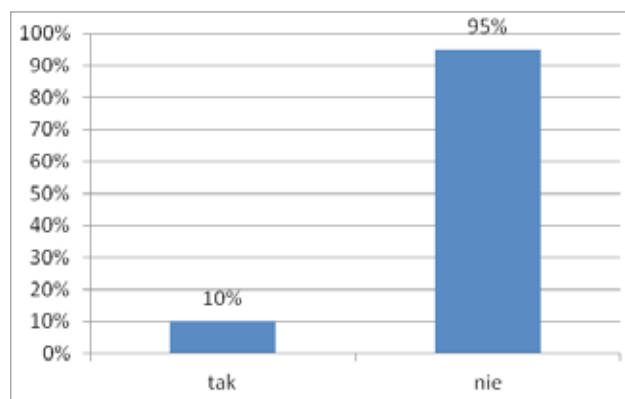
Pytanie 6. Czy w trakcie studiów sprawdzał(a) Pan(i) oferty innych Szkół Wyższych w celu zmiany WSM na inną uczelnię?

Z udzielonych przez badanych odpowiedzi wynika, że 71% z nich nie sprawdzała ofert innych uczelni wyższych w celu zmiany WSM na inną uczelnię. 29% badanych sprawdzało ofertę innych uczelni.

Pytanie 7. Czy w trakcie studiów na WSM studiował(a) Pan(i) także na innej uczelni. Jeśli tak to na jakiej?

Tak – 10%	Jaka? – UW, Koźmiński
Nie – 95%	

Pytanie 8. Co było powodem studiowania na innej uczelni?

- lepszy program dydaktyczny, przydatny do pracy zawodowej
- lepsze warunki studiowania
- dotatkowe umiejętności przydatne do pracy zawodowej.
 - wymień jakie: Uzupełnienie podstawowego wykształcenie w innym kierunku
- inne brak danych

Badani wskazali następujące powody studiowania na innej uczelni: lepszy program dydaktyczny, przydatny do pracy zawodowej, lepsze warunki studiowania, dotatkowe umiejętności przydatne do pracy zawodowej.

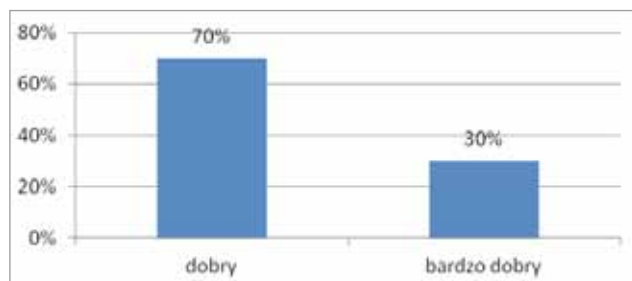
Pytanie 9. Czy studia są zgodne z Pana(i) zainteresowaniami?

Tak	100%
Nie	0%

Wszyscy badani odpowiedzieli, że studia są zgodne z ich zainteresowaniami.

Pytanie 10. Jak z perspektywy kilku miesięcy ocenia Pan(i) swój wybór uczelni?

Dobry	70%
Bardzo dobry	30%
Zły	0
Bardzo zły	0

70% respondentów uważa wybór uczelni jako dobry. 30% badanych uważa wybór aktualnej uczelni jako bardzo dobry. Nikt nie uważa swojego wyboru jako zły lub bardzo zły.

Pytanie 11. W jakim stopniu jest Pan/i zadowolony/a z realizacji procesu dydaktycznego, warunków studiowania, oraz opieki uczelni nad studentem? W poniższych punktach. Gdzie 1- bardzo niezadowolony, 5 - bardzo zadowolony

plan studiów i program	4
jakość prowadzenia zajęć	4
merytoryczna treść zajęć	4
organizacja zajęć	3
różnorodność oferty przedmiotowej	4
przydatność treści programowych przedmiotów w pracy zawodowej	5
relacje student-wykładowca	5
merytoryczne przygotowanie kadry	5
konsultacje dydaktyków	3
jakość opieki promotora	4
działalność biura karier	4
praktyki zawodowe	-
jakość bazy dydaktycznej	5
jakość zakwaterowania	-
obsługa biblioteki	4

dostępność zbiorów	4
informacje dla studenta ze strony uczelni	3
jakość obsługi dziekanatu	3
dostępność pomocy naukowych i materiałów dydaktycznych	4

dane z tabeli stanowią średnią pozyskaną z danych ankietowych

Badani słuchacze studiów podyplomowych najbardziej zadowoleni w toku studiów są z przydatność treści programowych przedmiotów w pracy zawodowej, relacji student-wykładowca, merytorycznego przygotowania kadry i jakość bazy dydaktycznej.

Pytanie 12. Czego oczekiwał/a Pan/i od uczelni? Wymień w kolejności ważności od 1 do 4 gdzie 4 najważniejsze

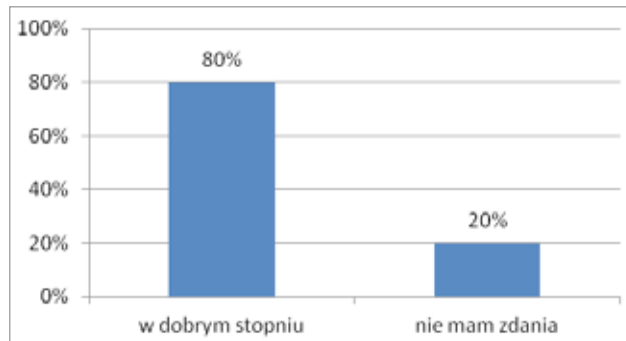
rzetelnego przygotowania zawodowego	4
dypłomu, który pomoże w karierze zawodowej	4
pomocy w zmianie pracy zawodowej	3
nabycia nowych umiejętności dla znalezienia lepszej pracy	3
inne	brak

dane z tabeli stanowią średnią pozyskaną z danych ankietowych

Respondenci wskazali, że ich oczekiwania od uczelni w największym stopniu dotyczyły rzetelnego przygotowania zawodowego i dyplomu, który pomoże w karierze zawodowej. W mniejszym stopniu, jednak wciąż ważne były oczekiwania dotyczące pomocy w zmianie pracy zawodowej i nabycia nowych umiejętności dla znalezienia lepszej pracy.

Pytanie 13. W jakim stopniu oczekiwania się spełniły?

w niewielkim stopniu	
w dostatecznym stopniu	
w dobrym stopniu	80%
w bardzo wysokim stopniu	
nie mam zdania	20%

Z udzielonych przez badanych słuchaczy odpowiedzi wynika, że dla 80% z nich uczelnia spełniła oczekiwania w stopniu dobrym. Pozostała część respondentów nie ma na ten temat zdania.

Pytanie 14. Co wg Pana(i) jest złe na uczelni?

Organizacja opieki nad studentami, plan zajęć chaotyczny.

Z udzielonych przez badanych słuchaczy odpowiedzi wynika, że organizacja opieki nad studentami i chaotyczny plan zajęć są złe na uczelni.

Pytanie 15. Jakie umiejętności nabył/a pan/i podczas studiów? Wymień przynajmniej 3.

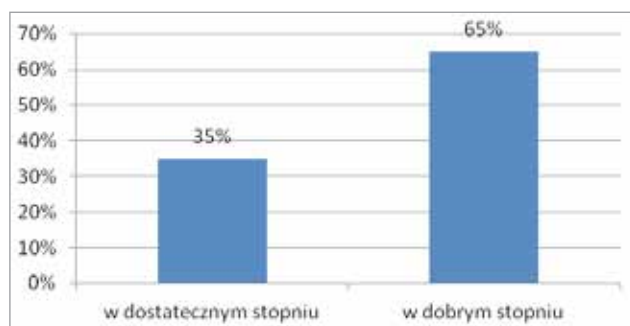
Lepsza organizacja pracy	
kierowanie zespołem personelem	
lepsz koordynacja celów zawodowych	v
rozwiązywanie problemów zawodowych	
współpraca ze współpracownikami	v
użytkowanie programów informacyjnych	
lepsz komunikacja z innymi	
nowa wiedza na temat funkcjonowania w sferze społeczno- gospodarczej	
reprezentowanie firmy na zewnątrz	
lepsz perspektywa i widoki na przyszłość	v

w podanych powyżej wynikach wskazano najczęściej wymieniane przez respondentów

Respondenci wskazali, że umiejętnościami jakie zdobyli w toku studiów są: lepsz koordynacja celów zawodowych, współpraca ze współpracownikami, lepsz perspektywa i widoki na przyszłość.

Pytanie 16. W jakim stopniu umiejętności nabyte podczas studiów pomogą w obecnej pracy zawodowej?

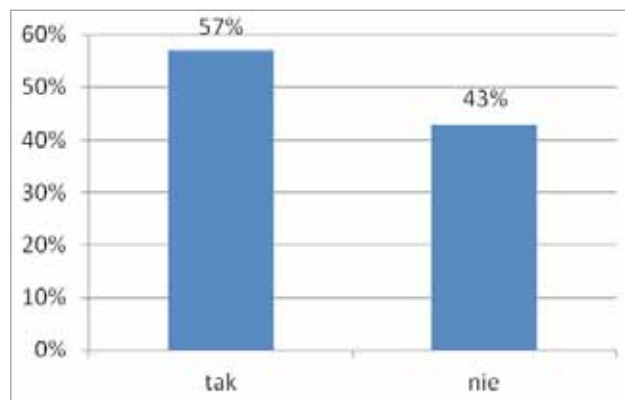
w niewielkim stopniu	
w dostatecznym stopniu	35%
w dobrym stopniu	65%
w bardzo wysokim stopniu	

65% respondentów uważa, że umiejętności nabyte podczas studiów pomogą w obecnej sytuacji zawodowej w dobrym stopniu. 35% badanych uważa, że umiejętności te pomogą w stopniu dostatecznym.

Pytanie 17. Czy studia pomogą Panu(i) w znalezieniu lepszej/innej pracy?

Tak	57%
Nie	43%

Odpowiedź **nie** podawały osoby, które nie szukały nowej pracy a potrzebowały wykształcenia uzupełniającego potrzebnego na obecnym stanowisku pracy.

57% badanych uważa, że studia pomogą w znalezieniu lepszej pracy.

Pytanie 18. Jaka rolę wg Pana/i mogłaby pełnić Wyższa Szkoła Menedżerska w obecnej sytuacji społeczno-gospodarczej, szczególnie w sytuacji rozszerzonego rynku pracy? Uszereguj według stopni ważności, gdzie 1 oznacza najważniejsze. (możliwość wielokrotnego wyboru)

dobrego startu zawodowego	2 – 56%
mentora w znalezieniu dobrej pracy	1 - 67%
inkubatora ludzi przedsiębiorczych	3 – 26%
Uczelni pozwalającej na szeroki wachlarz wyboru zawodu w całej Unii Europejskiej i nie tylko	4 – 16%

w przypadku pytania nr 18 możliwy był wielokrotny wybór, stąd też procenty nie składają się na 100% respondentów

67% badanych uważa, że w obecnej sytuacji społeczno – gospodarczej, szczególnie w sytuacji rozszerzonego rynku pracy Wyższa Szkoła Menedżerska może pełnić rolę mentora w znalezieniu dobrej pracy, 56% wskazanych odpowiedzi dotyczą dobrego startu zawodowego.

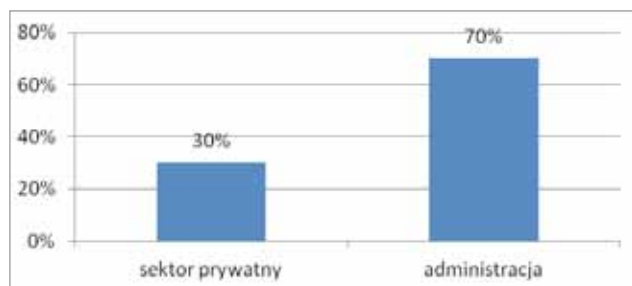
Pytanie 19. Czy wg Pana/i WSM powinna rozszerzyć swoją ofertę edukacyjną?

Tak	100%
Nie	0%
podaj o jakie specjalności bądź kierunki:	
problematyka ludzi starszych	
administrowanie systemem opieki zdrowotnej oraz geriatrycznej	
media społecznościowe	

100% badanych uważa, że Wyższa Szkoła Menedżerska powinna rozszerzyć swoją ofertę edukacyjną. Wśród wymienionych przez badanych kierunkach/specjalnościach znalazły się: problematyka ludzi starszych, administrowanie systemem opieki zdrowotnej oraz geriatrycznej, media społecznościowe.

Pytanie 20. Jeśli studia mają pomóc w znalezieniu nowej pracy, to w jakim sektorze poszukuje Pan(i) pracy?

sektor prywatny	30%
praca administracyjna	70%
wojskowość	
Inne, jakie.....	

procent z pośród tych osób, które wskazały, iż studia potrzebne są im do znalezienia pracy.

70% badanych poszukuje pracy administracyjnej, 30% badanych poszukuje pracy w sektorze prywatnym.

Pytanie 21. Jakich umiejętności brakuje Panu/i na zajmowanym stanowisku pracy, na które trzeba zwrócić uwagę w programie studiów w WSM? Zaznacz znakiem X przynajmniej 3

Odpowiedzi na pytanie	
Znajomości prawa, w poruszaniu się w aktach prawnych, ustawach, uchwałach	x- 37%

Znajomości języków obcych (pod kątem zawodowym)	x- 16%
Przebojowości, walka ze stresem	0
Wysokiej samooceny, asertywności, autoprezentacji	0
umiejętność korzystania z doradztwa zawodowego	x-26%
Psychologia pracy	0
Praktyki, ćwiczeń	x-69%
Rachunkowość, finanse, księgowanie	0
Zarządzanie, marketing	0
Negocjacji	0
umiejętność korzystania z systemów informatycznych	x-10%
możliwość doksztalcania	x-49%
brak umiejętności prawidłowej współpracy z innymi pracownikami	0
Inne	

Z udzielonych przez badanych odpowiedzi wynika, że umiejętności jakich brakuje na zajmowanym stanowisku pracy, na które trzeba zwrócić uwagę w programie studiów w WSM, to dla 69% respondentów praktyki i ćwiczenia, dla 49% możliwość doksztalcania, a dla 37% badanych znajomość prawa, w poruszaniu się w aktach prawnych, ustawach, uchwałach.

Pytanie 22. Co przede wszystkim powinna robić uczelnia, żeby można było o niej powiedzieć, że jest to szkoła przygotowująca do bardzo dobrego startu w życie zawodowe? (Proszę wybrać nie więcej niż trzy odpowiedzi)

- Umiejętnie dobierać kadre dydaktyczną - 37%
- Trafnie kształtować treści merytoryczne zajęć -46% (częsta uwaga dotycząca powtarzających się przedmiotów zajmujących czas, który można by wykorzystać na inne zajęcia – Stąd też studia podyplomowe powinny korespondować z siatką zajęć studiów podstawowych)
- Trafnie dobierać przedmioty kierunkowe i specjalnościowe z wymogami rynku 77%
- Próbować zapewniać miejsca pracy poprzez biuro karier -100% spośród osób poszukujących aktywne pracy, 67% spośród pozostałych respondentów

- brać pod uwagę wspólne dobro studentów, uczelni, społeczności lokalnej – 0%
- oferować szersze możliwości kształcenia 13%
- wspierać studenta w likwidacji jego problemów zawodowych – 90% w ramach np. działania biura prawnego lub doradztwa zawodowego i wsparcia psychologicznego
- wprowadzać studenta poprzez praktyki zawodowe do nowych miejsc pracy -0%
- inne.....
- nie wiem

Wszyscy respondenci biorący udział w badaniu uważają, że aby uczelnia była szkołą przygotowującą do bardzo dobrego startu w życie zawodowe powinna próbować zapewniać miejsca pracy poprzez biuro karier, 90% badanych uznało, że powinna wspierać studenta w likwidacji jego problemów zawodowych, 77% badanych uznało, że trafnie dobierać przedmioty kierunkowe i specjalnościowe z wymogami rynku.

Pytanie 23. Znaczenie działalności uczelni na rynku szkolnictwa wyższego jest wg Pana/i

Małe			v			Wysokie
	1	2	3	4	5	

- Gdzie: 1 – bez wyraźnego znaczenia
2 – bardzo małe
3 – małe znaczenie
4 – wyższe znaczenie
5 – duże znaczenie

W mniemaniu 87% respondentów uczelnia w małym stopniu promuje się na rynku uczelni wyższych. Powinna więcej przyłożyć się do na przykład pozyskiwania znanych twarzy świata nauki, które są istotnym magnesem szczególnie dla młodych osób. Ponadto zwiększona reklama audiowizualna w mediach (może być lokalnych jak na przykład typ info, lub kurier warszawski. Biorąc pod uwagę znakomite lokum uczelni powinno się zwrócić uwagę na promocję uczeni poprzez organizowanie szeregu imprez poza uczelnianych, akademickich, takich jak na przykład targi, wystawy, kongresy, cykliczne konferencje o tematyce ekonomicznej, bezpieczeństwa. Studenci wskazują także na skierowanie się ku problematyce współcześnie bardzo ważnej jaką jest terroryzm i otwarcie na przykład kierunku bezpieczeństwo wewnętrzne ze specjalizacją współczesnego terroryzmu.

Pytanie 24. Na jakie cechy absolwenta, wg Pana/i przedsiębiorcy zwracają szczególną uwagę?

Kierunek wykształcenia	67%
Poziom oferowanego wykształcenia	90% -związane z jakością uczelni i jej renomą na rynku akademickim
Poziom rzeczywistych umiejętności zawodowych	60%
Elastyczność w przystosowywaniu się do grupy zawodowej	80%
Umiejętność pracy w zespole	100%
Zdolność utożsamiania się z zakładem pracy	100%
Brak nałogów	0%
Staż pracy (doświadczenie zawodowe)	80%
Wiek	
Płeć	
Inne umiejętności np. (np. obsługa komputera, prowadzenie samochodu). Jakie?	

Zdaniem badanych do cech absolwenta na które przedsiębiorcy zwracają szczególną uwagę, należą w 100% umiejętność pracy w zespole i zdolność utożsamiania się z zakładem pracy. Zdaniem badanych 80% przedsiębiorców zwraca uwagę na elastyczność w przystosowywaniu się do grupy zawodowej oraz staż pracy (doświadczenie zawodowe). Badani uznali, że przedsiębiorcy nie zwracają żadnej uwagi na nałogi absolwentów.

Pytanie 25. Czy jest Pan/i zadowolony/a z obecnej pracy?

Jestem bardzo zadowolony/a	
Uważam, że spełnia moje oczekiwania	37%
Jestem zadowolony/a	20%
Mogła by być bardziej ambitna, miałem/am większe oczekiwania	30%
Nie spełnia moich oczekiwań i ambicji	10%
Pracę traktuję jako wyłączone źródło pozyskania środków finansowych	3%
Nie jestem zadowolony/a	0
Chcę się zwolnić, nie jestem zadowolony/a	0

37% respondentów uważa, że obecna praca zawodowa spełnia ich oczekiwania. 30% badanych uważa, że ich praca zawodowa mogła by być bardziej ambitna, a 3% badanych słuchaczy przyznaje się d tego iż traktuje pracę wyłącznie jako źródło pozyskania środków finansowych.

Pytanie 26. Czy po ukończeniu studiów zmiana miejsca pracy bądź stanowiska to zdaniem Pana/i?:

awans w górę	90%
awans równorzędny	Brak odpowiedzi

Jeśli żadne z podanych, to podaj przyczynę, dlaczego nic się nie zmienia w sytuacji zawodowej.

Odpowiedzi na marginesie: studia w wielu przypadkach nic nie zmieniają, w pracy liczą się znajomości i układy, a to czy ktoś zrobił studia jest mniej ważne. Czasem nawet przeszkadza. Dziś wykształcenie wyższe ma każdy i nie robi to wrażenia na pracodawcach. Chyba, że są to wybitne studia na wybitnej uczelni najlepiej zachodnie. chociaż w większości wypadków liczy się bardziej doświadczenie zawodowe. W takich wypadkach osoby nawet ze średnim wykształceniem mają większe szanse na rynku pracy niż magistry. Dotyczy to głównie pracy na średnim szczeblu administracji lub też średnim szczeblu usług ogólnych.

90% badanych uważa zmianę miejsca pracy po zakończeniu studiów jako awans.

Pytanie 27. Czy uważa Pan(i), że wykształcenie wyższe jest dziś potrzebne?

Tak	67%
Nie	33%

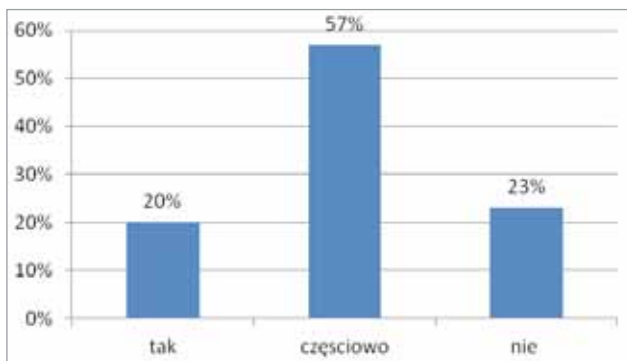
Proszę uzasadnić:

Mimo jakości współczesnego rynku pracy wykształcenie jest istotnym elementem wspierającym poszukiwanie pracy lub ewentualny awans. W wielu przypadkach respondenci podawali także, iż wykształcenie może i nie pomoże ale na pewno nie zaszkodzi. Warto więc mieć papier.

Zdecydowana większość studentów -67% uważa, że wykształcenie jest dziś potrzebne

Pytanie 28. Czy wykonywana praca jest zgodna z Pana/i kierunkiem studiów?

Tak	20%
Częściowo	57%
Nie	23%

57% badanych uznało, że obecna praca zawodowa jest częściowo zgodna z kierunkiem prowadzonych studiów.

Pytanie 29. Czy praca dyplomowa, która Pan/i napisał/a przydała się w pracy zawodowej?

bardzo	
częściowo	
nie	50%

W dopiskach respondentów wskazywano, iż często temat pracy jest zbyt sztywno wymuszany na studentach przez promotorów lub zmieniany pod kątem zainteresowań promotorów. Kierunki studiowane mają także wiele elementów zbędnych w siatce przedmiotów a to często powoduje chaos oraz brak rozeznania w możliwościach wyboru określonego tematu pracy.

Pytanie 30. Czy wykonuje Pan /i ciekawą pracę?

bardzo	0
częściowo	37%
nie	63%

Większość respondentów (aż 63%) uważa, że nie wykonuje ciekawej pracy.

Pytanie 31. Czy według Pan/i uczelnia powinna zmienić wymiar godzin dla wykładów, seminariów i praktyk studenckich?

Czy należałoby	Tak	Nie
Zwiększyć liczbę godzin przeznaczonych na seminaria	29%	37%
Zwiększyć liczbę godzin wykładów	10%	67%
Zwiększyć liczbę godzin ćwiczeń	10%	0%
Wprowadzić praktyki studenckie w większym wymiarze	90%	

W przypadku praktyk wskazywano na szerszą możliwość wyboru miejsc na praktyki.

Zdaniem badanych słuchaczy studiów podyplomowych uczelnia nie powinna zwiększać liczby godzin przeznaczonych na seminaria i wykłady. Powinna natomiast zwiększyć liczbę godzin ćwiczeń i wprowadzić praktyki studenckie w większym wymiarze.

Pytanie 32. Czy według Pana/i WSM spełnia oczekiwania w odniesieniu do różnych zakresów przygotowania zawodowego?

Zakres oczekiwań	Stopień spełnienia oczekiwań wobec wiedzy zdobytej w WSM				
	Tak całkowicie	Raczej tak	Raczej nie	Zupełnie nie	Nie mam zdania
Teoretyczne przygotowanie do wykonywania zawodu		87%			
Praktyczne przygotowanie do wykonywania zawodu		30%			
Przygotowanie do współdziałania z innymi			60%		
Umiejętność organizacji wykonywania zadań zawodowych				90%	
przygotowanie do dalszego doskonalenia zawodowego		59%			
Przygotowanie do rozwijania własnych zdolności i zainteresowań			30%		
Przygotowanie do poszukiwania nowej lepszej pracy				47%	
Inne					

Zdaniem badanych uczelnia w 87% spełnia teoretyczne przygotowanie do zawodu. Niestety 90% badanych uznało, że uczelnia zupełnie nie uczy umiejętności organizacji wykonywanych zadań zawodowych.

Pytanie 33. Czy jest Pan(i) zainteresowany(a) uczestnictwem w zajęciach dodatkowych (koła zainteresowań) organizowanych przez szkołę?

Tak	87%
Nie	13%

Badani słuchacze studiów podyplomowych w 87% są zainteresowani uczestnictwem w kołach zainteresowań organizowanych przez szkołę.

Pytanie 34. Czy jest Pan/i zainteresowany/a korzystaniem z kursów doszkalających po skończeniu nauki w WSM?

Tak	77%
Nie	23%
Wymień w jakich kierunkach:	
Praktyczne poszukiwanie pracy, praktyczne wykorzystywanie umiejętności administracyjnych, wiedza na temat charakterystyki działań we współczesnej administracji i usługach oraz wykorzystania umiejętności psychofizycznych dla pozyskiwania uznania przełożonych	

77% badanych słuchaczy studiów podyplomowych jest zainteresowanych korzystaniem z kursów doszkalających po zakończeniu nauki w WSM.

Pytanie 35. Czy po studiach zamierzasz wrócić do swojej rodzinnej miejscowości?

Tak	89%
Nie	
Nie wiem	
Uzasadnij swoją odpowiedź	
W większości przypadków osoby podawały Warszawę lub okolicę jako swoją miejscowość, nawet te, które podawały miejsce zamieszkania pod Warszawą ale dojeżdżające do Warszawy do pracy	

Pytanie 36. Czy podjęcie nauki w WSM wpłynęło, bądź wpłynie w przyszłości na Pana/i życie osobiste?

Wpływ nauki w WSM na życie osobiste	
Pozytywny	80%
Obojętny (bez zmian)	20%
Negatywny	

80% badanych słuchaczy studiów podyplomowych uważa, że podjęcie nauki w WSM pozytywnie wpłynie na ich życie osobiste.

Pytanie 37. Czy podjęcie nauki w WSM wpłynęło na obecną pracę zawodową i perspektywy rozwoju zawodowego w przyszłości?

Wpływ nauki w WSM na życie osobiste	
Pozytywny	40%
Obojętny (bez zmian)	37%
Negatywny	0

40% badanych uważa, że podjęcie nauki w WSM w pozytywny sposób wpłynęło na obecną pracę zawodową i perspektywy rozwoju zawodowego w przyszłości.

Pytanie 38. Co jest dla Pana/i najważniejsze przy wyborze pracodawcy? (Proszę uszeregować od najbardziej ważnych do najmniej istotnych czynników, gdzie 1-najważniejszy, 8- najmniej istotny)

wysokość proponowanych zarobków	1 – 100%
perspektywy rozwoju – szkolenia, kursy, itp.	2 – 97%
możliwość awansu	1 – 100%
dobry wizerunek firmy w społeczeństwie	7 – 68%
wielkość firmy	8 – 79%
prestiz firmy	3 – 100%
zaangażowanie firmy w działalność społeczną	8 – 100%
opinie pracowników tej firmy o atmosferze panującej w firmie	4 – 68%
umiejętności jakie mogą dodatkowo zdobyć w tej firmie	1 – 100%
możliwość wykorzystania umiejętności zdobytych w WSM	3 – 29%

Dla badanych słuchaczy studiów podyplomowych na WSM najważniejsze przy wyborze pracodawcy są wysokość proponowanych zarobków, możliwość awansu, prestiż firmy, zaangażowanie firmy w działalność społeczną oraz umiejętności jakie mogą dodatkowo zdobyć w tej firmie.

Pytanie 39. Czy gdyby pan miał wybrać ponownie szkołę czy wybrałby WSM?

Tak	89%
Nie	3%
nie wiem	

Aż 89% respondentów ponownie wybrałoby WSM gdyby miało ponownie wybrać uczelnię, na której chce podjąć dalszą naukę.

Pytanie 40. Czy były Pan(i) skłonny odpowiedzieć na pytania ankiety Ankiety ewaluacyjnej po 6 miesiącach od skończenia szkoły? Jeśli tak proszę podać e-mail kontaktowy, w celu wysłania materiału.

Tak	100%
Nie	
Adres e-mail	

W każdym wypadku wystąpiła chęć odpowiedzi z tym, że respondenci wskazali na dane podawane w trakcie aplikacji na studia i odesłali do nich w dokumentacji uczelni. Odzew na pytanie generalnie był bardzo pozytywny.

WNIOSKI PO BADAWCZE

Główne założenia badań oraz ich realizacja poddane zostały analizie pod względem podjętych teoretycznych celów. Głównym z nich było znalezienie odpowiedzi na problematykę zawartą w tytule badania i postawionych hipotezach. W konsekwencji podjętych zobowiązań badawczych zostaną także przeanalizowane i opisane wyniki dotyczące potrzeby tworzenia nowego kierunku socjologicznego w WSM. Ewentualne zmiany w systematyce dydaktycznej i założeniach merytorycznych zajęć. Możliwości tworzenia nowych specjalności. Dla jaśniejszego obrazu wyników zrezygnowano z realizacji analizy korelacyjnej poszczególnych zmiennych. Wyniki badań przedstawione są w prostej i czytelnej formie dla wykazania jasnego obrazu postawy respondentów.

UWAGI DO BADAŃ

W przypadku badania studentów ważnym elementem jest realizacja badań na przestrzeni kolejnych lat studiów. Rekomendacją jest realizacja takich badań przez biuro karier lub opiekuna studiów podyplomowych. Przeprowadzenie takich badań przez administrację nadaje im prestiżu i ważności. Badanie przeprowadzone przez studentów na studentach wiąże się często z brakiem akceptacji przez respondentów lub lekceważącego podejścia do działań.

SPODZIEWANE EFEKTY PROJEKTU

Można spodziewać się, że realizacja przygotowanego projektu badawczego będzie miała dużą wartość poznawczą i empiryczną dla założeń WSM. Wiedza uzyskana w badaniach może okazać się przydatna dla konstruowania przyszłych założeń funkcjonowania uczelni oraz perspektyw rozwoju z uwzględnieniem możliwości ingerowania w nią. Uczelnia stanie się statecznym

i stałym podmiotem na rynku edukacji i pracy. Nie stanie się zatem bezwolnym elementem rzuconym przez fale zmian społeczno gospodarczych kraju i świata. Realizacja projektu badawczego może także wyznaczyć kierunek innych badań przeprowadzanych w WSM, z możliwością rozbudowy narzędzi i metod badania. Opracowanie wyników badań mogą okazać się także przydatne w nauce metodologii badań na WSM, dla studentów oraz badaczy nauk społecznych, którzy zajmują się konstruowaniem i realizacją projektów badawczych nie tylko w środowisku *Alma mater*. W zamierzeniach pomysłodawców

projektu było stworzenie publikacji z przeprowadzonego badania (co niniejszym udało się urzeczywistnić). Wyrażamy nadzieję, że będzie to działanie o charakterze cyklicznym i stanowić będzie nie tylko sam raport z badania, ale przedstawiać będzie kompletne dzieło pod względem teoretycznym i metodologicznym. Taka publikacja mogłaby stanowić bardzo dobre źródło przykładów do realizacji innych projektów realizowanych na poszczególnych wydziałach czy katedrach WSM lub też w pracach badawczych kół naukowych.

LITERATURA

- Bee E.: „Psychologia społeczna człowieka”, Poznań 2004
- Kunowski S.: „Podstawy Pedagogiki ogólnej”, Warszawa 2001
- Łobocki M.: „Metody i techniki badań pedagogicznych”, Kraków 2000
- Pilch T.: „Metodologia pedagogicznych badań środowiskowych.” Wrocław – Kraków – Gdańsk 1971
- Pilch T., „Zasady badań pedagogicznych” wyd. Żak Warszawa 2001
- Pilch T., Wujek. T.: „Metody i techniki badań w pedagogice”. Warszawa 1974
- Sztumski J.: „Wstęp do metod i technik badań społecznych”, wyd. Śląsk, Katowice 1999
- Szymański M.: „Młodzież wobec wartości.” Warszawa 1998
- Świtka J., Kuć M., Niewiadomska I.: „Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji”, Lublin 2005
- Zaczyński W.: „Praca badawcza nauczyciela”, wyd. WSiP 2000

SPIS AUTORÓW / LIST OF AUTHORS

KATARZYNA BOCHYŃSKA, MGR, ZAKŁAD PSYCHOLOGII EMOCJI I POZNANIA, INSTYTUT PSYCHOLOGII, UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ, LUBLIN

BARBARA GAWDA, PROF. DR HAB., ZAKŁAD PSYCHOLOGII EMOCJI I POZNANIA, INSTYTUT PSYCHOLOGII, UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ, LUBLIN

ANNA KUZAKA, DR, WOJEWÓDZKI SZPITAL SPECJALISTYCZNY, BIAŁA PODLASKA

ROLAND ŁUKASIEWICZ, DR, Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie - Wydział Nauk Społecznych i Administracji, Akademia Humanistyczna w Pułtusk

MAGDALENA EWA NOWAK, SOCJOLOGICZNE KOŁO NAUKOWE, KATEDRA PEDAGOGIKI, WYDZIAŁ NAUK SPOŁECZNYCH I ADMINISTRACJI, WYŻSZA SZKOŁA MENEDŻERSKA W WARSZAWIE

EWELINA PEREHUBKA, MGR, ZAKŁAD PSYCHOLOGII KLINICZNEJ I NEUROPSYCHOLOGII INSTYTUTU PSYCHOLOGII UNIWERSYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE

WOJCIECH POMYKAŁO, PROF. DR HAB., WYŻSZA SZKOŁA MENEDŻERSKA W WARSZAWIE

HALINA RAROT, PROF. DR HAB., POLITECHNIKA LUBELSKA W LUBLINIE

ZDZISŁAW SIROJC, PROF. DR HAB., WYŻSZA SZKOŁA MENEDŻERSKA W WARSZAWIE

EWA MAŁGORZATA SZEPIETOWSKA, PROF. DR HAB., ZAKŁAD PSYCHOLOGII KLINICZNEJ I NEUROPSYCHOLOGII, INSTYTUT PSYCHOLOGII UMCS, LUBLIN

Informacja dla Autorów

Redakcja „Studiów Społecznych” zaprasza do współpracy Autorów, którzy chcieliby publikować swoje teksty na łamach naszego pisma. Uprzejmie informujemy, że przyjmujemy do publikacji artykuły nie dłuższe niż 20 stron znormalizowanego maszynopisu (1800 znaków ze spacjami na stronę), a w przypadku recenzji – niż 8 stron. Do artykułów prosimy dołączyć streszczenie w języku polskim i angielskim (wraz z angielskim tytułem artykułu) o objętości do 200 słów. Prosimy o niewprowadzanie do manuskryptów zbędnego formatowania (np. nie należy wyrównywać tekstu spacjami czy stosować zróżnicowanych uwypukleń, wylizowań itp.). Sugerowany format: czcionka Arial, 12 pkt., interlinia 1,5. Piśmiennictwo zawarte w artykule należy sformatować zgodnie z tzw. zapisem harwardzkim, zgodnie z którym lista publikacji istotnych dla artykułu ma być zamieszczona na jego końcu i ułożona w porządku alfabetycznym.

Fijałkowska B., Madziarski E., van Tocken T.L. jr., Kamilska T. (2014). Tamizdat i jego rola w kulturze radzieckiej. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Szczegółowe instrukcje Autorzy znajdują pod następującym adresem elektronicznym:

<http://www.wsm.warszawa.pl/wydawnictwo/czasopisma/studia-spoleczne/instrukcje-dla-autorow>

W tekście artykułu cytowaną publikację należy zaznaczyć wprowadzając odnośnik (nazwisko data publikacji: strony) lub – gdy przywołane jest nazwisko autora/nazwiska autorów w tekście – (data publikacji: strony), np.: Radzieckie władze „[...] podjęły walkę z tamizdatem na dwóch płaszczyznach: ideologicznej i materialnej” (Fijałkowski i wsp. 2014: 23) lub: Radziecka prasa, jak stwierdzają Fijałkowski i współnicy, „łżyła autorów druków bezdebitowych” (2014: 45). W przypadku przywoływanych tekstów, gdy nie ma bezpośredniego cytowania, należy jedynie podać nazwisko i rok publikacji (bądź sam rok, jeśli nazwisko autora pada w tekście głównym). W odnośnikach w tekście głównym należy w przypadku więcej niż dwóch autorów wprowadzić „i wsp.”, np. (Fijałkowski i wsp. 2014). W tekście piśmiennictwa (tj. alfabetycznie ułożonej literaturze) prosimy wymienić wszystkich autorów danej publikacji. Więcej o zasadach stylu harwardzkiego m.in. na Wikipedii (http://pl.wikipedia.org/wiki/Przypisy_harwardzkie). Uwaga, przypisy krytyczne, inaczej tzw. aparat krytyczny, prosimy w miarę możliwości zredukować do minimum i wprowadzać do głównego tekstu manuskryptu.

Zaznaczamy, że Redakcja nie płaci honorariów, nie zwraca tekstów niezamówionych oraz rezerwuje sobie prawo do skracania tekstów. **Teksty prosimy przysyłać drogą elektroniczną na adres redakcja.stud.spol@wsm.warszawa.pl**

Teksty artykułów przesyłane do publikacji powinny być zredagowane przez Autorów i przesłane Redakcji w wersji ostatecznej, ściśle spełniającej wymagania Redakcji i zgodnej ze standardami APA. Redakcja nie akceptuje kolejnych poprawek, przesyłanych przez Autorów, zmieniających treść tekstu oraz odbiegających od oryginału przesłanego Redakcji w pierwszej wersji. Poprawki redakcyjne Autorów tekstów są akceptowane jedynie w wypadku, gdy na skutek uwarunkowań technicznych prosi się Autorów o zaopiniowanie zmian edytorskich w tekście, zaproponowanych przez Redakcję.

All texts of articles submitted for publication should be edited by the authors and sent to the Editor in the final version, following APA standards as well as Instructions for the Authors. The Editor will not accept further amendments, sent by the authors, changing the content of the text and deviating from the original first version. Editorial amendments are allowed only in cases where due to technical conditions, the authors are asked for an opinion about editorial changes in the text proposed by the Editor

Do tekstu należy dołączyć informację o aktualnym miejscu zamieszkania, nazwie i adresie zakładu pracy, tytule naukowym, stanowisku i pełnionych funkcjach. Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopisma podlega ocenie. Proces recenzji przebiega zgodnie z założeniami „double blind” peer review (tzw. podwójnie ślepej recenzji). Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów (tzn. recenzent i autor tekstu nie są ze sobą spokrewni, nie występują pomiędzy nimi związki prawne, konflikty, relacje podległości służbowej, czy bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju w nauce, mając na celu dobro Czytelników, uprasza się, aby Autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy, niezależne od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Wszystkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe itp.).

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany dołączyć:

- Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi Autor zgłaszający manuskrypt.
- Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.

WYDAWNICTWO
im. Prof. Leszka J. Krzyżanowskiego

*Wyższej Szkoły Menedżerskiej
w Warszawie*

wsm.warszawa.pl